RELIGIONISTIKA

GITA GEREMEŠOVÁ

2015

Autor: doc. PhDr. Gita Geremešová, PhD.

Recenzenti: prof. ThDr. Ján Šafin, PhD.
Dr.h.c. prof. Rudolf Dupkala, CSc.

Vydala: © Prešovská univerzita v Prešove, 2015

Vydanie: prvé, 2015

ISBN 978-80-555-1265-5
EAN 9788055512655

OBSAH

ÚVOD **4**
I TEÓRIA A METODOLÓGIA RELIGIONISTIKY **5**
1 RELIGIONISTIKA AKO VEDA O NÁBOŽENSTVE. STARÉ A NOVÉ PROBLÉMY 5
2 RELIGIONISTIKA AKO VEDA O NÁBOŽENSTVE. VZŤAH RELIGIONISTIKY A TEOLÓGIE 8
3 RELIGIONISTIKA O PÔVODE A PODSTATE NÁBOŽENSTVA. ZNAKY NÁBOŽENSTVA, ASPEKTY NÁBOŽENSKOSTI 14
4 TYPOLÓGIA NÁBOŽENSTVA 23
5 ŠTRUKTÚRA NÁBOŽENSTVA 31
II PREDKRESŤANSKÉ NÁBOŽENSTVÁ **37**
1 ZANIKNUTÉ STAROVEKÉ NÁBOŽENSTVÁ VYBRANÝCH EURÓPSKYCH ETNÍK 37
2 ANTICKÉ NÁBOŽENSTVÁ 38
III BIBLICKÉ NÁBOŽENSTVÁ **42**
1 JUDAIZMUS 42
2 KRESŤANSTVO 47
3 ISLAM 53
IV NÁBOŽENSTVÁ VÝCHODU **58**
1 HINDUIZMUS 58
2 BUDDHIZMUS 63
3 KONFUCIÁNSTVO 67
4 TAOIZMUS 68
SLOVNÍK POJMOV **70**
LITERATÚRA **88**

ÚVOD

Do spoločenstva študentov a pedagógov Prešovskej univerzity v Prešove nedávno vstúpili poslucháči Univerzity tretieho veku. Medzi odbormi, ktoré im boli ponúknuté na štúdium sa nachádza aj religionistika. Po doterajších skúsenostiach môžeme konštatovať, že o religionistiku je medzi študentami Univerzity tretieho veku značný záujem. Domnievame sa, že to súvisí s našou tradíciou a kultúrnymi zvyklosťami. Svoju úlohu pravdepodobne zohráva aj fakt, že do (post)moderného sveta náboženstvo akoby sa prinavrátilo. Ono tu však vždy bolo; na Slovensku z ideologických príčin iba prežívalo, takmer „chátralo“, zatiaľ čo moderný svet Západu podľahol „mámeniu“ vedy a jej výdobytkov. Medzičasom sme však zistili, že potreba zážitku transcendencie, čohosi „vyššieho“, duchovnejšieho, posvätného je o to intenzívnejšia. Tak sme na jednej strane svedkami i aktérmi návratu veľkých biblických kultúr do verejného priestoru (rekristianizácia, rejudaizácia, reislamizácia), na strane druhej zaznamenávame trend individualizácie, deinštitucionalizácie náboženstva aj ako rozmer nových netradičných – kultov a nových relígií.

Učebnica religionistiky, ktorú predkladáme poslucháčom Univerzity tretieho veku je úvodom do štúdia teórie a metodológie náboženstva, okrajovo aj jeho histórie, psychológie, sociológie atď. Značnú pozornosť sme teda venovali metodologickým problémom, akými sú podstata náboženstva, jeho typológia, štruktúra, funkcia(e), znaky či aspekty náboženskosti; závažným metodologickým problémom je vystihnúť vzťahové relácie teológie a religionistiky, podobne nábožensko–filozofických, resp. kultúrnych systémov Východu a Západu atď.

Obsah učebnice nevyčerpáva celú problematiku štúdia odboru religionistika na Univerzite tretieho veku. Súčasťou programu sú aj špeciálne prednášky pozvaných odborníkov (sakrálna hudba, ikonopisectvo v pravoslávnom kresťanstve, sakrálna architektúra a jej pamiatky na Slovensku, fenomén mníšstva a cirkevných rádov atď.), exkurzie na sakrálne miesta (tzv. spišský Jeruzalem, kláštor v Jasove, artikulárny kostol v Kežmarku, drevené gréckokatolícke kostolíky na východe Slovenska atď.). Výučbu obohacujú aj hrané dokumenty, resp. umelecké filmy s náboženskou problematikou.

Pri zostavovaní prednáškového cyklu a následne pri písaní učebnice opierali sme sa o renomované publikácie českých a slovenských autorov. Z celého množstva osobitne uvádzame antológiu „Dějiny religionistiky“ (2001), pod ktorú sa podpísali B. Horyna a H. Pavlincová. B. Horyna je navyše autorom „Úvodu do religionistiky“ (1994), podobne jeho český kolega O. I. Štampach je autorom niekoľkých publikácií s religionistickou tematikou (1998, 2008), ku ktorému sa „pridružil“ D. Hejna prácou „Náboženství a společnost. Věda o náboženství a její historické kořeny (2010). Teológ a religionista T. Halík vošiel do povedomia odbornej verejnosti s filozoficko-sociologickými analýzami (úvahami) na tému náboženstvo (2004, 2006). Religionistickú vedu na Slovensku osnoval profesor Ján Komorovský, ktorého dve zásadné religionistické práce sme takisto v učebnici citovali (1994, 1997).

I TEÓRIA A METODOLÓGIA RELIGIONISTIKY

1 RELIGIONISTIKA AKO VEDA O NÁBOŽENSTVE. STARÉ A NOVÉ PROBLÉMY

V roku 1873 nemecký religionista, indológ *Max Müller* (1823-1900) uverejnil prácu *Úvod do porovnávacej religionistiky*, ktorá je považovaná za akýsi prvý manifest porovnávacej religionistiky a navyše ju ustanovil ako samostatnú disciplínu, resp. je to prvá systematická učebnica religionistiky. V Úvode do porovnávacej religionistiky autor dokazuje, že je možné uskutočniť genealogickú klasifikáciu náboženstva a medzi dvoma veľkými skupinami náboženstiev rozlišuje tzv. „árijskú rodinu“ a „semitskú rodinu“. Okrem toho, že stál pri počiatkoch zrodu akademickej dráhy religionistiky, sa M. Müller stal takisto zakladateľom a vydávateľom dvoch veľkých edícií náboženskej literatúry indických náboženstiev (*Sacred Books of the East*, 1879 – 1894; *Sacred Books of the Buddhist*, od r. 1895). Z hľadiska všeobecnej religionistiky a metodológie religionistiky je jeho najvýznamnejšou prácou či prínosom do teórie náboženstva spomínaný *Úvod do porovnávacej religionistiky.*

Ďalšou zo zakladateľských osobností modernej religionistiky bol holandský teológ *Cornelis Petrus Tiele* (1830 – 1902). Podľa Tieleho je v náboženstvách potrebné rozlišovať určité stupne a vývojové smery. Nemôžeme hovoriť o náboženstve všeobecne, ale vždy len o nejakom – konkrétnom - náboženstve na danom stupni vývoja. Určujúci význam pre rozlíšenie vývojových smerov náboženstva mali prvé dva evolučné stupne: prírodné náboženstvá a na ne nadväzujúce etické náboženstvá. Od nich sa potom rozvíjajú dva smery, náboženstvá indoeurópske a náboženstvá semitské. Zrejme bol prvým bádateľom v dejinách štúdia náboženstva, ktorý pochopil, že cieľom bádateľov nie je previesť diferentné náboženstvá na jedného spoločného menovateľa a eliminovať určujúce rozdiely medzi nimi, a to často aj za pomoci fiktívnych krokov. Od vydania Tieleho prác môžeme religionistiku chápať ako už sformovanú disciplínu s relatívne autonómnym postavením medzi ostatnými vednými odbormi.

Za tretieho zakladateľa religionistiky sa považuje ďalší holandský učenec *Pierre Daniel Chantepie de la Saussaye* (1848 – 1920). Ku konštituovaniu religionistiky prispel predovšetkým svojou prácou o základných rysoch a metódach vedy o náboženstve; popularitu ale získal tým, že ako prvý religionista vniesol do svojej sotva ustanovenej vedy fenomenologický zreteľ, ktorý otvoril ďalší z budúcich veľkých smerov vývoja religionistiky. Udialo sa to v jeho učebnici dejín náboženstva, ktorej prvé vydanie obsahovalo tzv. fenomenologickú časť, kde P. D. Chantepie hovorí: „Fenomenologická časť je prvý rozsiahly pokus o také usporiadanie náboženských javov do hlavných skupín, ktoré ukážu najdôležitejšie stránky a hľadiská z materiálu samotného bez toho, aby sa uskutočnil jednotný doktrinálny výklad“ (cit. podľa Horyna – Pavlincová, 2001, s. 41).

Od svojich začiatkov, ktoré súviseli predovšetkým s porovnávacími výskumami dejín mimoeurópskych náboženstiev, poskytovala religionistika informácie o „cudzích“, neznámych, exotických či dejinami už dávno prekrytých náboženstiev. Doba religionistických objavov sa kryje s rozkvetom religionistiky a s utváraním jej dodnes prevládajúcej podoby, teda autonómnej vedeckej disciplíny. V súčasnosti sa objaviteľská úloha religionistiky vyčerpáva, náboženská mapa sveta takmer nepozná „biele“ miesta. Vyvstávajú otázky, čo ešte nové na poli relígií môžeme poznať, či religionistika už nie je len akousi antikváriou,

archivárom minulosti, či neustrnula vo svojom vývoji. Môžeme jednoznačne odpovedať v tom zmysle, že potreba religionistiky pretrváva, jej aktuálny význam spočíva vo vecnom, na vedeckých základoch postavenom porozumení náboženstvám. Ono porozumenie a poznanie napomáha orientovať sa v zložitých súvislostiach dnešného sveta, kde sme konfrontovaní s viacerými novými a zložitými javmi a procesmi, ktoré sa priamo alebo sprostredkovane dotýkajú aj samého náboženstva. Z nich je potrebné uviesť predovšetkým fakt, že *sekularizácia ako metanarácia je mŕtva. Sekularizácia* (*lat. saeculum – vek, storočie*) pôvodne „vystupovala" ako kategória kanonického práva, kde označovala prepustenie teológa, klerika, – člena rádu do stavu „svetského" kňaza; od reformácie, zvlášť v súvislosti so štátnym absolutizmom jozefínskeho typu, tiež išlo o označenie prevodu cirkevného majetku pod štátnu správu alebo jeho vyvlastnenie. V modernom, všeobecnom nábožensko – teologickom, filozofickom a sociologickom zmysle sa však týka sociokultúrnych procesov zosvetštenia, t. j. emancipácie spoločnosti z cirkevných väzieb každého druhu. *Od konca 19. st. ide o široko koncipovaný proces emancipácie myslenia a správania sa spoločnosti, politiky, vedy, hospodárskeho života, kultúry, výchovy spod vplyvu náboženstva a cirkevných autorít.* Filozoficky sa procesy sekularizácie opierajú o myšlienky tolerancie, legitimity názorového pluralizmu, oslobodenia subjektu a individualizácie jedinca. Na prahu 21. st. stráca však sekularizácia charakter metanarácie Západu, t. j. jediného, nezvratného „príbehu" západnej kultúry v zmysle jej definitívneho „odbožštenia". Aj preto sme konfrontovaní so sloganmi typu, „boh sa vracia", „náboženstvo neumrelo", „človek je nevyliečiteľne chorý náboženstvom" atď.

Od 70. rokov 20. storočia „padá" v religionistike sekularizačná paradigma, sme svedkami krízy osvietenského modelu sveta, t. j. bezbrehej viery vo vedu a jej rezultáty. Ide o problém hypertrofie vedeckej racionality a následne rozpadu obrazu sveta do parciálnych obrazov, podôb konkrétnych vied s mnohými otáznikmi a kopiacimi sa problémami, čo vede samozrejme prináleží, ibaže nás to zneisťuje a znepokojuje. Naproti tomu náboženstvo ponúka relatívne ucelený obraz sveta s komplexnými odpoveďami dotýkajúcimi sa existenciálnych, „posledných vecí" človeka, teda otázok zmyslu života, smrti, perspektív ľudského spoločenstva atď.

Český filozof a sociológ M. Havelka v súvislosti s dnes už „okrídlenou", „glajchšaltovanou" weberovskou tézou o sekularizácii ako „odčarovaní" sveta konštatuje, že „postupujúci scientizmus a technologická ovládateľnosť sveta (...) ešte samy osebe nemusia viesť k jeho odnáboženšteniu, lebo, ako Weber zdôrazňoval , *všetky prírodné vedy nám dávajú odpoveď iba na otázku, čo máme robiť, ak chceme život t e ch n i c k y ovládnuť. Ale či ho technicky máme a chceme ovládnuť a či to vôbec má nejaký zmysel – to buď odsúvajú alebo pre svoje účely predpokladajú"* (2010, s. 233). Dochádza tak síce k vytláčaniu obsahov náboženstva a viery do sféry vedecky nedokázateľného, t. j. do súkromnej sféry alebo priamo do iracionálna (čo môže, ale aj nemusí znamenať návrat mágie a čarodejníctva). „(...) Pojmom „odčarovanie" sa tu skôr upresňuje ich iné miesto a odlišné funkcie. Nič to však nemení na potrebe viery, na prejavoch „náboženského" združovania skupín a tried, a už vôbec nie na modernom presadzovaní „pseudonáboženstva", svetských náboženstiev alebo i fundamentalizmov" (2010, s. 233).

Rozvoj *globálnej kultúry* („koniec zemepisu" – Z. Bauman), v ktorej vzniká (pa?)vedomie jedného sveta s jednotnou hospodárskou, politickou, technologickou a komunikačnou základňou, zvýrazňuje stále viac problém náboženského a kultúrneho pluralizmu i problém identity tej–ktorej kultúry, etnika, skupiny, jedinca, prihlásenia sa či hľadania alebo zavrhnutia „koreňov", zdrojov vlastnej kultúry. Rastie nutnosť sa v ňom nielen

pasívne orientovať, ale tiež nachádzať cesty diskurzívneho dorozumenia pri medzikultúrnej a medzináboženskej komunikácii. Náboženský pluralizmus sa stal skutočnosťou známou ako religionistike, tak i sociológii, politológii, kulturológii či teológii.

Takisto sme svedkami návratu náboženstva do verejného priestoru; sociológia náboženstva na jednej strane eviduje trend tzv. *deprivatizácie* (*lat. de – od, privatus – súkromný*) *náboženstva,* akéhosi „odsúkromnenia" náboženstva, jeho návrat do verejného priestoru (pri biblických kultúrach je to reislamizácia, rejudaizácia, rekristianizácia), na strane druhej vzmáha sa proces *individualizácie náboženstva;* ide o trend deištitucionalizácie viery, viera stráca úradný, cirkevný rozmer, človek nepotrebuje religióznu vieru identifikovať s cirkevnou inštitúciou. Popri tom neustáva proces sekularizácie. Nemal by nás prekvapiť ani nárast či vznik, resp. príchod *nových náboženských hnutí,* nových kultov, v kresťanstve obrodných hnutí (charizmatici, evanjelikáli), ale i znovunájdená, revitalizovaná viera v mágiu, chiromantiu, telepatiu, špiritizmus, astrológiu atď. Dochádza tiež k oživovaniu tradičných (= autochtónnych) náboženstiev v juhovýchodnej Ázii (napr. japonský šintoizmus), ktoré pôsobia ako obrana proti masívnej amerikanizácii a europeizácii. Takisto už by nikoho nemala prekvapiť vlna *reislamizácie* a jej dôsledky nielen pre arabský svet (náboženský fundamentalizmus a s ním spätá snaha o zriadenie teokraticko-moslimského, pôvodom stredovekého štátu – kalifátu), ale i jej rezolútne vymedzenie sa voči „hriešnej" bezbožnej kultúre Západu. Takisto mali by sme byť schopní rozpoznávať príčiny náboženského zdôvodňovania a ospra-vedlňovania *nacionalizmu,* ktorý už zďaleka nie je len mimoeurópskym javom a spája sa tiež s kresťanským integralizmom, kde hovoríme o jednote náboženstva a národa, v krajnom prípade náboženstva a štátu.

Predmetom religionistického porozumenia sú i *mýty,* ktoré naďalej vytvárajú moderné kultúry, pričom sme „povinní" poznať tak obsah klasických mýtov, ako i historické okolnosti a myšlienkové pochody späté so vznikom mýtov a na nich naviazaných náboženstiev.

Jedinečným fenoménom dnešného sveta je nárast ambícií toho – ktorého náboženstva aj v podobe fundamentalizmu. *Fundamentalizmus* (*lat. fundamentum – základ*) *vo všeobecnosti charakterizujú všetky pokusy o „čistú", „neporušenú", „ucelenú", „integrálnu" vieru v sakrálnej (islam, judaizmus, kresťanstvo, sektárska forma religiozity, ako i ostatné tzv. kultúrne náboženstvá) i sekulárnej rovine.* O religióznom (kresťanskom) fundamentalizme sa začalo hovoriť v 20. rokoch minulého storočia v USA na pôde tamojšieho protestantizmu, resp. baptizmu. Ten vystupoval proti náboženskému modernizmu a liberálnym tendenciám v kresťanstve. Úzkostlivo a dogmaticky ľpel na litere (fundamente) Biblie, chápal ju ako slovo Božie, preto dôsledne odmietal pokusy o modernejšiu, metaforickejšiu či symbolickejšiu interpretáciu jej textov, alegorický výklad biblických zázrakov. Fundamentalizmus ako prejav bojovného fideizmu otvorene vystupoval proti vede, napr. aj prostredníctvom pokusov o zákaz vyučovať na školách darwinizmus; prejavy kresťanského fundamentalizmu dnes ožívajú v hnutí amerického Tea Party (neokonzervatívna pravica), v pokusoch zakázať výskum kmeňových buniek, asistovanú reprodukciu, o zákaze interrupcie a eutanázie ani nehovoriac. Fundamentalizmus je vlastný ultraortodoxnému židovstvu, i niektorým smerom v islame. V širšom zmysle slova fundamentálna pozícia môže byť – vo svete modernity a sekularity – a v zásade aj je vlastná každému náboženstvu.

Ak uvažujeme o náboženskom pluralizme v *horizontálnej rovine*, teda plejáde náboženstiev existujúcich vedľa seba v tolerantných alebo nepriateľských vzťahoch, úlohou religionistiky je poskytovať základné reálie o daných náboženstvách, o postavení v danej societe, o „politických" postojoch, o miere ekumenity toho – ktorého náboženstva, miere otvorenosti voči postmodernému svetu atď.

Religionistika disponuje znalosťami o náboženskom pluralizme i vo *vertikálnom zmysle,* t. j. ide o dejinnú variabilitu v rámci konkrétneho náboženstva, čo znamená rozpoznávať historické korene dnešného pôsobenia jednotlivých náboženstiev, zaraďovať ich postoje a požiadavky do historických a kultúrnych kontextov, uvažovať o ich ďalšom vývojovom potenciáli, ich možnej odpovede na civilizačné výzvy.

Skúmať jav náboženského pluralizmu a jeho horizontálnu a vertikálnu rovinu za predpokladu, že religionistika nie je konfesne viazaná znamená v súčasnom multikultúrnom a mnohonáboženskom svete pre túto parciálnu spoločenskú vedu záväzok, povinnosť a výzvu zároveň. Môže sa stať medzikultúrnou hermeneutikou zmyslu a významu náboženstva (náboženstiev), a tak napomáhať k procesu dorozumievania medzi kultúrami, neutralizovať prejavy intolerancie, ba až nepriateľstva zo strany tej-ktorej relígie.

2 RELIGIONISTIKA AKO VEDA O NÁBOŽENSTVE. VZŤAH RELIGIONISTIKY A TEOLÓGIE

Religionistika, pokiaľ ju interpretujeme ako relatívne samostatný obor akademického štúdia, ktorej predmetom sú v najširšom zmysle slova javy, procesy a skutočnosti zahrňované pod všeobecný termín „náboženstvo“, má za sebou nie dlhé dejiny. Religionistika vznikla v druhej polovici 19. storočia, ako akademická disciplína na vysokých školách sa presadila na prelome 19. a 20. storočia. Je teda vedou modernou, pričom jedným z determinantov jej vzniku bola *kritická reflexia náboženstva.* Úvahy o náboženstve sa prelínajú európskymi dejinami už dva a pol tisícky rokov, ale vznik religionistiky ako parciálnej vednej disciplíny stal sa možným v okamihoch, keď predmet jej skúmania nebol samozrejmou, akoby „mechanickou“ súčasťou kultúry a každodenného života spoločnosti. Český filozof a religionista B. Horyna s H. Pavlincovou v tejto súvislosti hovoria: „ (...) Náboženstvo sa stalo objektom poznávajúceho a chápajúceho záujmu všade tam, kde stratilo svoju samozrejmosť. Stratu samozrejmosti potom sprevádza spredmetnenie, objektivizácia náboženstva a jeho vystavenie otázkam, ktoré samy o sebe nemajú náboženský charakter. Objektivizujúci pohľad na náboženstvo (...) nemôžeme (...) predpokladať v spoločnostiach, v ktorých nemožno viesť deliacu čiaru medzi náboženskou a profánnou úrovňou sebareflexie. (...) Aby sa náboženstvo mohlo stať objektivizovateľným momentom širšej reflexie sveta, musí byť kultúra schopná celkového kritického spochybnenia nielen cudzích náboženských tradícií, ale predovšetkým záväznosti vlastného náboženstva. Dokiaľ sa cudzie a iné náboženstvá vykladajú zo zreteľa vlastného náboženského systému, dokiaľ sú porovnávané hodnoty vlastného a cudzieho náboženstva (...), nemožno ešte hovoriť v pravom zmysle o objektivizácii náboženstva. To možno až na úrovni dostatočného intelektuálneho odstupu od náboženstva ako kultúrneho javu, iným slovom, na úrovni *kritiky náboženstva* (podč. G. G.). Kritika náboženstva potom predpokladá existenciu a funkčné zapojenie určitej filozofie náboženstva. Objektivizácia náboženstva na fenomenálnej rovine je teda možná až s rozvojom filozofie náboženstva, t. j. vtedy, ak sa stáva náboženstvo a podmienky jeho existencie predmetom myslenia, racionálnej kritickej reflexie“ (2001, s. 10).

V dejinách európskej kultúrnej tradície sa tieto podmienky naplnili v gréckej a rímskej antike; zo spojenia nábožensko-politického a prírodno-filozofického motívu zrodila sa prvá veľká kritika tradičného gréckeho náboženstva – kritika Xenofanova. *Xenofanes* (asi 570 – asi 470 pred n. l.) sa ako prvý pokúsil o filozofovanie celkom nezávislé na mýte a pre svoju osvietenskú kritiku antropomorfného charakteru gréckych náboženských predstáv bol považovaný za prvého „ateistu“, lebo neuznával bohov ľudového náboženstva. Postrehol, že

každý národ má svoje vlastné predstavy a obrazy bohov. To mu dovolilo urobiť záver, že bohovia ľudových náboženstiev sú antropomorfné projekcie. *Antropomorfizmus* (*gr. anthrópos – človek, morfé – tvar*) *je teda premietanie, prenášanie človeka, jeho vlastností a schopností, prípadne i jeho podoby do mimoľudskej skutočnosti. Je to snaha pripisovať svetu, prírodným a spoločenským javom ľudské znaky, tendencia vykladať skutočnosť analógiou s človekom a jeho správaním.* Východiskovou a najrozšírenejšou formou antropomorfizmu je *antropomorfizmus náboženský,* ktorý ľudské vlastnosti, spravidla absolutizované a často idealizované premieta do predstavy boha alebo bohov. V tomto zmysle je obsiahnutý v raných náboženských predstavách (animizmus), v mytológii, polyteistických starovekých náboženstvách.

Kriticky sa postavil ku náboženstvu zo starovekých gréckych filozofov i sofista *Protagoras* (asi 481 – asi 411 pred n. l.), autor spisu „O bohoch“, kde hovorí: „O bohoch nemôžem vedieť, ani že sú, ani že nie sú, ani akú majú podobu. Lebo mnoho vecí to bráni vedieť i neviditeľnosť bohov i krátky život človeka.“ Psychologizujúci prístup k náboženstvu reprezentujú starovekí grécki atomisti – *Demokritos, Epikuros* i rímsky básnik *Titus Lucretius Carus.* Všetci napospol usúdili, že náboženstvo vzišlo zo strachu ľudí pred neznámymi a hrôzu nahánajúcimi prírodnými javmi, ktoré si nevedeli vysvetliť.

V osvietenstve 17. a 18. st. sa určujúcim znakom vo vzťahu k náboženstvu a náboženským tradíciám stala kritika náboženstva, pričom sa spájala s kritikou spoločnosti, sociálneho a spoločenského poriadku. *Osvietenstvo (anglické, francúzske, nemecké) predstavuje programové, emancipačno-pedagogické filozofické hnutie vyrastajúce z renesancie a humanizmu, založené na autonómii, individuácii a subjektivácii človeka a inštrumentalizácii rozumu pre potreby človeka; zdôrazňuje sa jeho duchovná, náboženská emancipácia, t. j. prekonanie autority cirkvi.*

I. Kant (1724-1804), predstaviteľ nemeckej klasickej filozofie, vo svojom slávnom článku *„Čo je osvietenstvo“ (1784)* charakterizuje osvietenstvo týmito slovami:

„Osvietenstvo je východiskom človeka z nezrelosti, ktorú si sám zavinil. Nezrelosť je neschopnosť používať svoj vlastný um bez usmerňovania inými. Túto nezrelosť si človek sám zaviní vtedy, ak jej príčinou nie je nedostatok umu, ale nedostatok rozhodnosti a odvahy používať ho bez cudzieho usmerňovania. Sapere aude! Maj odvahu používať svoj vlastný rozum. To je heslo osvietenstva.

Lenivosť a zbabelosť sú príčinou toho, prečo taká veľká časť ľudí rada po celý svoj život ostáva nezrelá, hoci prírodu už dávno zbavila cudzieho usmerňovania (...). Je také pohodlné byť nezrelým. Nemusím sa predsa namáhať, ak už mám knihu, ktorá mi poskytuje um, dušpastiera, ktorý má pre mňa svedomie, lekára, ktorý mi predpíše diétu, atď. Nepotrebujem rozmýšľať, stačí iba zaplatiť (...)

Toto osvietenstvo si však nevyžaduje nič okrem slobody; a to síce najneškodnejšej spomedzi všetkého, čo možno nazvať slobodou – verejným používaním rozumu v každom ohľade. Zo všetkých strán počujem: Nemudrujte! Dôstojník hovorí: Nemudrujte a pochodujte! Finančný radca: Nemudrujte a zaplaťte! Duchovný: Nemudrujte, ale verte!“ (1996, s. 136 – 137).

Vo *francúzskom osvietenstve* sa spravidla rozlišuje medzi dvoma krídlami filozofov: prvé sa označuje ako reformistické a zameriava sa predovšetkým na kritiku oficiálneho kresťanského náboženstva, náboženského fanatizmu a poverčivosti. V duchu deizmu a koncepcie prirodzeného = rozumového náboženstva ho zvlášť rozvíjali *F. M. A. Voltaire* (1694 – 1778) a *J. J. Rousseau* (1712 – 1778). Druhé krídlo vystupuje ako revolučné

a sústreďuje autorov, ktorí sa politicky angažovali pre republiku a filozoficky obhajovali materialistické hľadiská (*ateizmus*), založené na mechanistickom výklade prírody (Helvétius, Holbach, Diderot, La Mettrie). Existenciu náboženstva sa snažia vysvetliť jeho prevedením na rôzne sociálne, politické, hospodárske či kultúrne príčiny, ktoré údajne zakladajú vznik nábožensky relevantných predstáv a ideí. Boh deistov – duchovná prapríčina sveta, raz navždy udeľujúca život a pohyb prírode a potom ju ponechávajúca samu na seba – je pre spomenutých materialistických filozofov – načisto prázdnym a zbytočným pojmom.

Religionistika tiež *Religiológia* al. *Veda o náboženstve* (angl. Science of religions, History of religions, nem. Religionswissenschaft, fr. Science des religions, rus. Religiovedenie, poľsky Religioznawstwo) *je „empirická, antropologická veda, ktorá skúma náboženské štruktúry sveta historicky a fenomenologicky ako zložitý, mnohovrstvový jav z aspektu psychického, sociálno-kultúrneho i z aspektu viery človeka v určitú transcendenciu, t. j. v interdisciplinárnej perspektíve. Z aspektu psychického sa zaoberá náboženským prežívaním človeka, jeho náboženskou skúsenosťou, vierou, spôsobom adorácie, modlitbou a inými náboženskými úkonmi, predstavivosťou a mýtotvorbou i parapsychologickými a patologickými javmi, extatickými stavmi atď. Z aspektu sociálno-kultúrneho sa religionistika zaoberá náboženstvom ako sociálnym a kultúrnym javom, venuje pozornosť náboženským spoločenstvám a inštitútom, ako sú cirkvi, sekty, rehole, organizácia kultu, tvorba nábožensko-mravných noriem, religiozita a pod. Z aspektu viery človeka v určitú transcendenciu či nadprirodzenú predstavu sa zapodieva skúmaním predmetu viery. Ako pomocné vedy religionistike slúžia: etnografia, etnológia, archeológia, folkloristika, dejiny umenia, geografia náboženstva a pod.“* (Komorovský, 1997, s. 64). Religionistika skúma teda náboženstvá v ich dejinnej mnohosti, spolu s tým analyzuje historické, kultúrne a myšlienkové kontexty, v ktorých sa náboženstvo „pohybuje“. Vo vzťahu ku skúmanému predmetu aplikuje: *1. Bádateľskú vecnosť a triezvosť. 2. Používa metódu historizmu, t. j. vidí náboženstvo ako historický a kultúrny fenomén. 3. Prichádza s filozoficko-systematickou interpretáciou náboženstva.*

„Religionistika nepoznáva vierou, ale popisom a analýzou náboženstva a náboženských javov, ich porovnávaním, historickým radením, výskumom ich sociálneho, kultúrneho a historického prostredia a ich jazykovým rozborom. Pracuje teda predovšetkým historicko-filologickými metódami, ktoré tvoria jej základ a pri ich rozvíjaní nemá rovina viery významnejší dosah. (...) Pre bádateľa, ktorý sa zaoberá náboženstvom, nie je podstatné, akú vieru či nevieru zastáva, pokiaľ jeho osobný postoj nenarušuje alebo neovplyvňuje jeho vedecký výkon v tom, že by formoval jeho apriórny prístup k poznávanému materiálu a viedol ho k interpretáciám poznaného v duchu ním zastávanej vierouky alebo názoru na svet“ (Horyna, 1994, s. 10 - 11).

Do dejín religionistiky svojím vzdelanostným a vedeckým potenciálom – okrem „otcov“ zakladateľov - osobitne prispel *rumunský religionista, filozof náboženstva, indológ Mircea Eliade* (1907 – 1986). Väčšinu svojho vedeckého života strávil na univerzitách v USA. Hlavnou oblasťou jeho pôsobenia boli dejiny náboženstva a bádanie o mýtoch a mytológiách. Do teórie religionistiky prispel projektom „totálnej hermeneutiky“, cieľom ktorej bolo odhaliť za vonkajšími, deskriptívne vyjadriteľnými náboženskými fenoménmi sprostredkovávaný zmysel a jeho posledné zdôvodnenie. Dejiny náboženstva – podľa M. Eliadeho - sú možné ako ustavičné, všeobecnými dejinami ľudstva sa prelínajúce stretávanie človeka s posvätnom, vyjavovanie posvätného, zjavovanie sa boha (teofania, hierofania). Toto stretávanie predstavuje elementárnu skúsenosť, ktorá určujúcim spôsobom formuje ontické cítenie

a presystematické ontologické predstavy ako archaického človeka, tak i neskorších kultúr, t. j. „byť v súlade s bytím“. Na Slovensku významným teoretikom, doslova priekopníkom religionistickej vedy je *Ján Komorovský* /1924 – 2012/ ktorý riešil problémy porovnávacích dejín náboženstiev a mytológie.

Vo vedecky prísnom teoretickom horizonte rozlišujeme religionistiku *náboženskú* (*konfesnú; lat. confessio – vyznanie viery*) a *nekonfesnú* (*nenáboženskú*). *Nekonfesná,* svetská religionistika usiluje o objektivitu, nezaujatosť, vedeckú racionalitu, odideologizovanosť, používa diskurz sekulárneho univerzalizmu (*lat. universalis - všeobecnosť, všestrannosť*), nedokazuje pravdy náboženstva (napr. či naozaj existuje boh), ale pýta sa na význam, zmysel, úlohu, súvislosti a okolnosti toho, čo je chápané ako pravda náboženstva. *Konfesná* religionistika (de facto teologická) pristupuje ku štúdiu náboženského fenoménu z pozícií konkrétneho náboženstva; interpretuje iné kultúry a náboženstvá z pohľadu neopakovateľnosti, jedinečnosti, ba až nadradenosti vlastnej viery, vlastného pohľadu na svet.

V rámci sytematickej religionistiky rozlišujeme tieto jej súčasti, resp. subdisciplíny: *religionistiku historickú, porovnávaciu a kontextuálnu* (*sociológia, psychológia, geografia a etnografia náboženstva*). Ako problém vyvstáva zaradiť či nezaradiť do religionistiky *filozofiu náboženstva.* Ide o to, že z určitých filozoficko-metodologických a svetonázorových pozícií u väčšiny filozofov dochádza ku interpretácii náboženstva; napr. u *Hegla* ide o systém objektívneho idealizmu, v ktorom „*náboženstvo je vedomosťou* (*vedomím*) *konečného ducha o svojej podstate ako ducha absolútneho“*. U *Marxa* sa jedná o dialektický materializmus, za ktorým stojí poznanie: „Náboženstvo je ópium ľudu.“ U *Fichteho* ide o transcendentálny idealizmus: „Náboženstvo je poznanie, objasňuje človeka sebe samému, odpovedá na najvyššie otázky, ktoré vôbec môžu byť nadnesené a prináša tiež človeku dokonalú jednotu so sebou samým a skutočne posvätenou mysľou.“

Historická religionistika, resp. v religionistike najstarším je historické východisko a týka sa predovšetkým výskumu náboženského písomníctva (zvlášť posvätných textov). Pre pochopenie starých náboženstiev mnoho vykonali filológovia – podľa nemeckého religionistu F. Heilera (1892 – 1976) filologická religionistika – *sinológovia, iránisti, hindológovia, tibetológovia, asyriológovia, egyptológovia, arabisti, klasickí filológovia, germanisti.* Najpoužívanejšou metódou historického výskumu je *dedukcia,* schopnosť vedca z analyzovaného materiálu vyvodiť súvislosti vzniku i tvárnosť danej relígie. Historický výskum náboženstva vidí spojenie medzi dejinami náboženských skutočností, predstáv a postojov a dejinami politickými, sociálnymi, hospodárskymi a kultúrnymi.

Porovnávacia religionistika má za úlohu systematizovať poznatky religionistiky prostredníctvom popisu náboženských javov a ich vzájomného porovnávania. Nedeliteľnou súčasťou religionistickej komparatistiky je takisto ohraničovanie sveta náboženských javov voči fenoménom, ktoré sú súčasťou sveta profánneho (svetského, pozemského) bytia. Za spoločného typologického menovateľa sa najčastejšie považuje pojem *svätosti* (*sacrum*). Rozlišujú sa dva typy porovnávacích výskumov. Prvý sa orientuje na vyhľadávanie, prípadne konštruovanie spoločných znakov rôznych náboženstiev (*kompatibilné porovnávanie*), napr. pojem sily, moci, najvyššej bytosti a pod. Druhý typ – *kontrastno-porovnávací* – nehľadá spoločné rysy medzi javmi rôznych náboženstiev, ale znaky špecifické, ktoré umožňujú detailný popis daného javu a jeho funkciu. Základné rozlíšenie pritom prebieha medzi javmi, ktoré sa podobajú po formálnej i funkcionálnej stránke, a javmi, ktoré síce vykazujú istú formálnu analogičnosť, avšak funkcionálne i významovo sú celkom odlišné. Ako príklad pre prvú skupinu je postava náboženského *proroka,* pre skupinu druhú predstava *boha* v kresťanstve a hinduizme či buddhizme.

Kontextuálna religionistika akceptuje fakt, že akákoľvek skutočnosť, teda i skutočnosť náboženská, je z hľadiska vedy – v istom zmysle - naozaj zaujímavá až prostredníctvom svojho kontextu; v prípade náboženstva ide o sociálno-kultúrne súvislosti. Úlohou kontextuality v religionistike je preto rozpoznanie, popis a charakteristika *mimo-náboženských aspektov náboženských skutočností.* Do kontextuálnej religionistiky býva zaradená *sociológia náboženstva,* ktorá skúma a vysvetľuje mnohostranné vzťahy medzi kultúrou (spoločnosťou) a náboženstvom, pričom sa tu v mnohom opiera o empirický výskum religiozity. Za zakladateľov vedeckej sociológie náboženstva sa považujú *E. Durkheim* (1858 – 1917) a *M. Weber* (1864 – 1920), pre niektorých aj *K. Marx* (1818 – 1883). Kým E. Durkheim považoval náboženstvo za prvotný fakt života, elementárnu sociálnu skúsenosť, K. Marx (1818 – 1883) prišiel so sociálnym výkladom náboženstva – náboženstvo je pre neho únikom pred spoločenskou zodpovednosťou i dehonestáciou indivídua, následne je konštruovaním imaginárneho spravodlivého sveta v záhrobí, je „ópiom ľudu“. Sociológia náboženstva medzi nové témy zaradila také problémy, ako náboženstvo a médiá, náboženstvo a transnacionalizmus, náboženský terorizmus, genderové poňatie božstva a sacerdotálnych (*lat. sacerdotium – kňazstvo*) vrstiev, náboženstvo a internet, komercionalizácia a komerčné využitie náboženstva atď. Do análov *psychológie náboženstva,* ktorej základným výskumným rámcom je fakt, že náboženstvo má snáď svoje najpodstatnejšie miesto v prežívaní každého jednotlivého (náboženského) človeka, sa zapísali myslitelia, ako *W. James* (1842 – 1910), *S. Freud* (1856 – 1939) a jeho žiak *C. G. Jung* (1875 – 1961), obaja predstavitelia hlbinnej psychológie. *Geografia náboženstva* sa zaoberá vplyvom náboženstva a činnosti náboženských pospolitostí na utváranie životného prostredia, rovnako ako vplyvom geografických faktorov na šírenie a „udomácnenie“ náboženstva v určitom zemepisnom priestore. *Kultúrna antropológia,* resp. národopis (etnografia) študuje náboženské fenomény v súvislosti s otázkami pôvodu, štruktúry a pohybu ľudských etník. Jej najvplyvnejším smerom je štrukturálna antropológia, za jej zakladateľa je považovaný *C. Lévi-Strauss* (1908 – 1990); na pôde štrukturálnej antropológie „človek nemyslí v mýte, ale mýtus sa myslí v človeku bez jeho vedomia“.

Teológia (*gr. theos – boh, logos – náuka, učenie, slovo*) nazývaná aj *bohoslovím* je interpretovaná ako náuka, reč o Bohu, ktorá systematickým spôsobom podáva všeobecné i špecifické poznatky o náboženstve a jeho bohu, je to systém teoretický a zároveň praktický; primárne je *filozoficko-teoretickou reflexiou viery* (intellectus fidei), t. j. filozofické pojmy a kategórie pomáhajú vybudovať teológiu, aby vo vzťahu k náboženstvu plnila funkciu *deduktívnu, normatívnu a apologetickú.* Uvedené funkcie v symbolickej skratke často komentuje český teológ a religionista T. Halík slovami, že dobrá teológia je predovšetkým hermeneutika – umenie výkladu, zodpovedná, starostlivá a pritom tvorivá intepretácia symbolickej reči Božieho sebapredstavenia, „zjavenia“, ako ho podáva Písmo a Tradícia (2004, 2006). Vo vlastnej reflexii sa teológia predstavovala ako vedecká náuka (doctrina sancta), systematicky rozvíjajúca myslenie o skutočnosti Boha na základe viery v zjavenie a za predpokladu poznateľnosti tejto skutočnosti. Súčasná teológia sa prezentuje ako zvláštna vedecká disciplína akademického štúdia: svoju vedeckosť zdôvodňuje vymedzením svojho predmetu a metód jeho poznania, pričom zdôrazňuje, že nemožno podľa *scientistických* (*lat. scientia – veda*) meradiel jej predmet - teda predovšetkým Boha - objektivizovať. Teológ skúma cudzie náboženstvo, náboženskú a do istej miery i svetskú kultúru cez prizmu vlastného náboženstva, je zaviazaný svojej viere, svojej cirkvi, svojej doktríne, používa jazyk *teocentrického univerzalizmu.* Najvlastnejším rozmerom teológie je *teonómia* (*gr. theos –*

boh, nomos – zákon), t. j. princíp, ktorý predpokladá božskú substanciu ako poslednú podmienku, dôvod a možnosť existencie prírodnej a sociálnej skutočnosti, mravného správania sa ľudí osobitne.

Teológia je vlastná biblickým náboženstvám – kresťanstvu, judaizmu a islamu. Kresťanská teológia sa rozdeľuje na viaceré odbory – *teológiu prirodzenú, fundamentálnu, dogmatickú, biblickú, morálnu, pastorálnu, spirituálnu,* resp. disciplíny historické, praktické, normatívne a systematické. Teológia chápe náboženstvo ako *jav pôvodný, neodvoditeľný, plne autonómny, veličinu „sui generis"* – t. j. ide tu o *presvedčenie o jeho mimoľudskom, božskom pôvode.*

Štúdium kresťanskej, resp. katolíckej či pravoslávnej teológie zahŕňa štúdium disciplín, ako kresťanskej sociálnej náuky, biblickej archeológie, hermeneutiky, patrológie, náuky o ekumenizme, rítu východného i západného, cirkevného spevu a hudby, pastorálnej medicíny, cirkevnej administratívy, kresťanskej filozofie, biblického štúdia Starého a Nového zákona, cirkevných dejín, teológie morálnej, cirkevného práva, vedy o liturgii, teológie pastorálnej, homiletiky, katechetiky, logiky, byzantológie atď.

Oficiálna teológia katolíckeho kresťanstva je osnovaná na *filozofii neotomizmu,* na teoreticko-metodologickom koncepte *harmónie viery a rozumu,* protestantské kresťanstvo nemá oficiálnu teológiu, ak odhliadneme od teológie M. Luthera či F. Melanchtona.

Západné (latinské) kresťanstvo má piatich veľkých cirkevných otcov (*Ambrosius, A. Augustinus, Hieronymus, Gregor Veľký, T. Akvinský*), ktorí stáli pri zrode a rozmachu latinskej (západnej) teológie.

Aurelius Augustinus (354-430) zvaný tiež blažený je ranokresťanský filozof - teológ a najvýznamnejšia osobnosť patristickej epochy. Vytvoril systém spiritualistického monizmu, v ktorom je Boh najvyšším princípom a zdrojom sveta; Boh stvoril svet zo svojej slobodnej vôle, teda stvoril aj hmotu, je najvyšším dobrom a krásou, je *čistou formou,* ktorú nemožno poznať rozumom, nevystihujú ho ľudské pojmy. („Ver, aby si rozumel"). Vrcholná blaženosť človeka je v nazeraní Boha a v túžbe po ňom. Každému predmetu zodpovedá Božia idea ako jeho vzor. Z *platónskej* tézy o *reálnej a nezávislej existencii všeobecných ideí* vyvodil koncepciu, že jednotlivé konkrétne pravdy jestvujú len vďaka svojej participácii na idei absolútnej pravdy. Idey sú pravzory všetkého bytia v Božom duchu. Stvorený svet je odrazom a uskutočnením týchto pravzorov. *Kristus ako vtelený logos dovršuje božie zjavenie, boží zámer.* V láske smerujúcej k Bohu človek nachádza orientačné zásady pre svoje konanie, takže môže povedať: „Miluj – a konaj, čo chceš." Láska k Bohu je teda najvyššou cnosťou a zárukou dobrého konania.

Tomáš Akvinský (1225 – 1274) ako vedúca osobnosť stredovekej scholastiky bol v roku 1323 vyhlásený za svätého, jeho filozoficko-teologický názor je aj sporom o kompetenciách ľudského rozumu. Filozofia je slúžkou teológie, poznanie a veda nie sú nepriateľmi viery, ale jej pomocníci. Filozofické podnety nachádza u Aristotela, rehabilitoval teda významný plod antickej filozofie – *rozum* (nie raz označovaný za nástroj diabla), t. j. vybudoval racionalistický filozofický systém *ontoteológie,* kde Boh je princípom bytia a bytím súčasne. Boh je predovšetkým bytosť rozumová, *svet je aktom jeho vôle, má však rozumový zámer, preto ľudský rozum, v ktorom je uložená iskra Božieho rozumu, má možnosť tento zámer skúmať a nasledovať.*

AURELIUS AUGUSTINUS – O PRAVOM NÁBOŽENSTVE

„Cesta k dobrému a blaženému životu je jedine a výlučne v pravom náboženstve, ktorým sa uctieva a najčistejšou zbožnosťou uznáva za počiatok celej prírody jediný Boh, veď v ňom má celý vesmír svoj počiatok, on ho udržiava, zdokonaľuje a v sebe zahŕňa. Preto sa i významnejšie prejavuje mylný názor tých národov, ktoré radšej chcú uctievať mnohých bohov ako jediného Boha a Pána, lebo ich mudrci, ktorých nazývajú filozofmi, majú školy s rozličnými protichodnými náukami, no pritom spoločné chrámy. Veď i ľud i kňazi dobre vedeli, aké rozporné náuky hlásali o podstate samých bohov. Nikto sa teda nebál verejne hlásať svoje názory a usiloval sa podľa možnosti všetkých pre ne získať, no pritom všetci so svojimi stúpencami oddanými rozličným protichodným učeniam bez prekážok navštevovali spoločné chrámy. Teraz nejde o to, kto z nich bol bližšie k pravde, no myslím, že z toho je zrejmé, že niečo iné preberali do náboženstva spolu s ľudom a niečo iné obhajovali v prítomnosti toho istého ľudu súkromne."

ZÁVER: *Religionistika je premýšľanie o náboženstve Z V O N K ,* čo predpokladá najväčšiu metodickú *dištanciu,* pochopenie iného náboženstva sa odohráva na pozadí kultúrneho kontextu vlastného náboženstva, teda fenoménu *predporozumenia.* Teológia je bádanie o náboženstve Z V N Ú T R A, t. j. náboženstvo premýšľa o sebe samom, hovoríme o náboženskej sebareflexii.

3 RELIGIONISTIKA O PÔVODE A PODSTATE NÁBOŽENSTVA. ZNAKY NÁBOŽENSTVA, ASPEKTY NÁBOŽENSKOSTI

Otázka *pôvodu a podstaty náboženstva* je fundamentálnou otázkou každej teológie, ale i toho-ktorého smeru religionistiky, prípadne autora a v neposlednej miere i radového veriaceho človeka.

A/ Stanovisko *teológie* je zásadné a jednoznačné: *zdrojom, autorom, pôvodcom či „aktérom" viery* (*náboženstva*) *je Boh, viera je Boží dar, viera je milosť Božia.* „Máš niečo, čo by si nebol dostal?", pýta sa apoštol Pavol v liste Korinťanom. Údelom, „úlohou" alebo skôr darom či rozmerom človeka je neustála snaha o priblíženie sa k „svätému", „poslednému", snaha o splynutie s „absolútnom", „nekonečnom" či „večnosťou", snaha o transcendovanie (prekročenie) každodenného, „obyčajného", „hriešneho".

B/ Zložitejšie je interpretovať otázku pôvodu náboženstva, jeho vzniku a vývoja z pohľadu *religionistiky* vzhľadom k tomu, že ide o sumu protichodných názorov, koncepcií, smerov. Pritom je dôležité podčiarknúť, že religionistické úvahy o vzniku náboženstva nesúvisia s pátraním po nejakom *metafyzickom východisku* všetkej náboženskosti, večnom prazáklade relígie, teda akejsi obdoby teologického stanoviska. V klasickej religionistike 19. st. sa rozmohla *hypotéza evolučná* popisujúca „fakt", z ktorého náboženstvo vyrastalo. Samotný evolucionizmus (*lat. evolvere – vyvíjať, vývoj*) ako smer rozvoja kultúrnej antropológie 2. polovice 19. st. je založený na myšlienke vzniku a vývoja kultúry ako progresívnej dejinnej linearity, t. j. ľudský duch nezávisle na geografických, rasových, kultúrnych podmienkach dospieva ku rovnakým výsledkom, z nižšieho štádia sa prechádza do vyššieho, pričom sa vytesňujú prežitky, miesto náboženstva prichádza veda, atď. Ku evolučnej hypotéze vzniku náboženstva sa prihlásili viacerí teoretici. Zakladateľ náboženskej antropológie E. B. Tylor (1832-1917) je autorom *hypotézy animizmu* (*lat. anima - duch,*

duša), podľa ktorej viera v dušu je vlastným prameňom náboženstva. Človek vidí v sne i tie osoby či predmety, ktoré v bdelej realite už neexistujú, čo si vysvetľuje tým, že sa mu v sne zjavili ich duše. Ľudia, zvieratá, rastliny a predmety prírody „vlastnia" osobitý, od telesnej (hmotnej) prírody nezávislý princíp – dušu. Teóriu animizmu považoval Tylor za východisko všetkých náboženstiev, za tzv. *minimálnu definíciu,* pretože z viery v dušu vzišla viera v duchov, v duchovné bytosti, ktorých uctievanie viedlo ku vzniku polyteistických predstáv a z nich sa postupne vyvinul monoteizmus. Z *kultu predkov – manizmus* - odvodzoval náboženstvo anglický filozof a sociológ H. Spencer (1820 – 1903). Náboženstvo spočíva na viere v posmrtný život, ku ktorej sa pridáva predstava o vplyve mŕtvych na život pozostalých. Z úcty k božskému predkovi v živočíšnej či rastlinnej ríši, teda z *totemizmu*, ho vykladal Škót W. B. Smith. Túto hypotézu s obmeneným dôrazom na neosobnú silu totemu zastával tvorca sociológie náboženstva E. Durkheim. S kritikou E. B. Tylora označovanou ako preanimizmus prišli R. R. Maret (1866 – 1943) a J. G. Frazer (1854 – 1941). Prvý hovorí o viere v neosobnú silu – *mana* (*animatizmus, resp. dynamizmus*), druhý hovorí o *mágii,* teda o osobnej sile; človek v snahe ovládnuť prírodu rozvíja rituálne správanie, verí v imanentnú silu predmetov a slov ako prostriedkov takéhoto narábania so svetom.

Títo a ďalší bádatelia sa síce nezhodovali v tom, z čoho náboženstvo vzniklo a aká bola jeho najstaršia podoba, súhlasili však s názorom, ktorý „vyriekol" francúzsky pozitivizmus: náboženstvo je pozostatok primitívneho, predvedeckého obdobia ľudského vývoja, všetky náboženstvá pochádzajú z jediného, všeobecne ľudského omylu, z primitívneho prístupu ku skutočnosti.

Popri starších teóriách náboženskej evolúcie sociológia náboženstva eviduje aj novšie modely náboženskej evolúcie, ktoré sa zhodujú v tom, že náboženstvo sa učí žiť v nových sociálno-kultúrnych podmienkach, a preto jeho vývoj môže viesť ku zložitejším, ale i jednoduchším tvarom. Americký sociológ náboženstva R. N. Bellah (1927 – 2013) v evolúcii náboženstva načrtáva jeho 5 etáp, pričom moderné náboženstvá sú zložitým, vyspelým fenoménom, s prepracovanou doktrínou a vieroukou, ibaže jedinec je viac autonómny, preto religiozita sa štiepi, vývoj smeruje ku akémusi osobnému náboženstvu. Jeho krajan *T. Luckmann* (1927) zdôrazňuje moment *deinštitucionalizácie a privatizácie náboženstva* v podobe tzv. *„neviditeľného náboženstva"*. Ako príklad nanajvýš osobnej, privatizovanej, abyrokratickej viery, a teda „neviditeľného náboženstva", uvádza hnutie New Age, ktoré charakterizoval nasledovne:

„Nová, od základu de-inštitucionalizovaná *privatizovaná* sociálna forma náboženstva sa zdala byť závislá predovšetkým na otvorenom trhu difúznych, synkretických balíčkov významov, typicky napojených na nízku úroveň transcendencie a vytváraných v čiastočne alebo plne komercializovanom kultickom prostredí. Nová situácia dovoľovala, či dokonca podporovala, individuálnu brikoláž. Ohľadne svojich základných legitimácií sa spoliehala na moderný mýtus autonómneho jednotlivca a vyznačovala sa výberovou blízkosťou k sakralizácii subjektivizmu" (2005, s. 254).

Depravačná teória (*lat. depravare – pokriviť, skaziť*) vzniku náboženstva je založená na opačnom myšlienkovom východisku ako *hypotéza evolučná.* Kým tá pracuje s dejinne optimistickou predstavou lineárneho vývoja náboženstva od prapôvodných, jednoduchých foriem k vysoko diferencovaným, zložitejším, teória *depravácie* postupuje naopak: na mieste pôvodného náboženstva predpokladá relatívne vyspelý náboženský tvar, z ktorého až vývojom „k horšiemu", úpadkom a rozkladom vznikajú diferentné náboženstvá. Táto hypotéza narába s ideou pôvodného zlatého veku ľudstva z archaických, kozmogonických

predstáv, ale tiež z biblie. Škótsky religionista A. Lang (1844 – 1912) je známy svojou teóriou najvyššej bytosti; najvyššia bytosť – tvorca sveta, všemohúci, vševedúci, počiatok duchovných i vecných síl – je najpôvodnejším prvkom náboženstva, kým ostatné elementy náboženstva sú sekundárnym produktom úpadku. Zakladateľ tzv. viedenskej etnologicko-religionistickej školy, oficiálny predstaviteľ (konfesnej) religionistiky rímskokatolíckej cirkvi páter W. Schmidt (1868 – 1954) píše, že dejiny náboženstva sú pokrivením prvotného obrazu boha, sú dejinami náboženského odpadlíctva, porušením zväzku s Bohom, pádom človeka do hriechu. Samotné kresťanstvo ako vrchol a vyústenie tejto dejinnej krivky prekonáva pôvodný monoteizmus.

Responzívna teória (*lat. respondere – odpovedať*) či hypotéza vzniku náboženstva je spojená s menom pražského profesora evanjelickej teológie J. Hellera (1925 – 2008), podľa ktorého náboženstvo nie je kozmogóniou, teda vysvetľovaním historického začiatku, ale odpoveďou na tzv. existenciálne otázky, problém zmyslu ľudského života, smrti, „poslednej pravdy“, akejsi „teleológie“ človečenstva. V istom zmysle náboženstvo vzniká znovu a znovu, je permanentným dialógom medzi človekom a jeho božským protiajškom.

Osobitnú kapitolu vo vzťahu ku problému pôvodu a podstaty náboženstva v dejinách religionistiky „napísali“ filozofi, ktorí explicitne alebo implicitne, t. j. svetonázorovými dôsledkami svojho učenia vyjadrili určitý, zvyčajne kritický a miestami až bojovne naladený *ateistický postoj* voči náboženstvu. Tak sa prezentovali v antickej filozofii Demokritos, Epikuros, kritický postoj voči náboženstvu v panteistickej či deistickej podobe voči náboženstvu vyjadrili i renesanční prírodní filozofi, francúzski osvietenci 18. st., neskôr L. Feurbach, K. Marx, F. Nietzsche, Z. Freud, R. Carnap, J. P. Sartre. Uvedených filozofov viac alebo menej spája presvedčenie, že *náboženstvo je v rozpore s emancipáciou človeka, je výrazom ľudskej nedospelosti, a preto musí byť prekonané.*

I. Kant definoval náboženstvo ako „*uvedomenie si mravného zákona* (*kategorického imperatívu*) *ako príkazu božského“*. U G. W. Hegla platilo, že kým „filozofia sa vyjadruje v pojmoch, náboženstvo v symboloch“, pre V. I. Lenina bolo náboženstvo druhom *„duchovnej pálenky*“, kým pre švajčiarskeho teológa, protestanta L. Ragaza (1868 – 1945) „*náboženstvo nie je ópium, ale dynamit“*. Šri Aurobindo (1872 – 1950), predstaviteľ moderného hinduizmu, významný mysliteľ, verejný činiteľ, básnik a jogín videl v náboženstve „*cestu k Bohu“,* ale s upozornením, že „*cesta nie je dom“*. Asi najtrúchlivejším z pohľadu človeka je úsudok protestantského teológa K. Bartha (1886 – 1968), že „*skutočnosťou náboženstva je zdesenie človeka pred sebou samým“*.

Týmto „atakom“ filozofických definícií a charakteristík náboženstva sme chceli zdôrazniť, že slovom náboženstvo, relígia, religiozita, religiózność označujeme zložitý komplex javov, fenoménov kultúrnej a historickej povahy. Fakt náboženského pluralizmu neznamená iba mnohosť náboženstiev v zmysle ich numerického výpočtu, ale rovnako množstvo viac alebo menej diferentných obsahov náboženských predstáv a javov.

Jedným z pokusov definovať náboženstvo je postup, pri ktorom sa opierame o jeho etymológiu, teda výklad o pôvode daného slova. Starovekí autori hľadajú pôvod latinského slova *religio.* Cicero sa domnieva, že súvisí so slovesom *relegere* (*lat. relego- znovu zobrať, opäť čítať*). Lactancius uvádza výraz *religare,* znovu spojiť. Cirkevný otec Augustinus dokonca považuje za základ slovo *reeligere,* znovu zvoliť: zabudli sme na Boha a znovu sa k nemu prikláňame. Niekedy sa nereflektovane považuje za dôležité pre určenie, čím je náboženstvo, štruktúra tohto českého, resp. slovenského slova (človek *nábožný = religiózny* je ten, kto myslí na boha). A tak sa niektorí autori dokonca s vážnou tvárou pýtajú, ako môže niekto považovať buddhizmus za *náboženstvo,* keď sa tam nič nevzťahuje výslovne *na Boha.*

Fenomén náboženstva bol v dejinách religionistiky vymedzovaný najčastejšie prostredníctvom jeho *podstaty,* preto sa takýto prístup k definovaniu náboženstva označuje ako *substančný.* Podľa tohto konceptu je skutočnosť rozdelená do dvoch od seba jasne odlíšených sfér, a to sakrálnej (posvätnej) a profánnej (svetskej). V sociológii (náboženstva) túto pozíciu zastával Émile Durkheim (1853-1917), ktorý v diele Elementárne formy náboženského života definoval náboženstvo ako *„pevný systém presvedčení a praktík, ktoré sa vzťahujú na posvätné veci, t. j. oddelené a zakázané veci, ktoré zjednocujú do jedného morálneho spoločenstva nazývaného cirkev všetkých, ktorí do neho patria“* (2005, s. 120 – 121). V Durkheimovom vymedzení náboženstva nájdeme teda často opakované základné prvky náboženstva: vymedzenie posvätného ako niečoho, čo je od našej každodennosti oddelené a zakázané, existenciu náuky a praxe a existenciu náboženského spoločenstva v najširšom zmysle slova. Religionista M. Eliade sa k tomuto názoru prikláňa, keď o podstate náboženstva hovorí:

„Nech je historický kontext, do ktorého je človek ponorený, akýkoľvek, veriaci vždy verí, že existuje absolútna skutočnosť, posvätné, ktoré transcenduje tento pozemský svet, ale ktorý sa v ňom tiež prejavuje a ktorý ho tak posväcuje a robí skutočným. Verí, že život má posvätný pôvod a že ľudská existencia aktualizuje všetky svoje potenciality natoľko, nakoľko je nábožensk á, t. j. nakoľko participuje na skutočnosti. Bohovia stvorili človeka a Svet, civilizační Hrdinovia dovŕšili dielo Stvorenia a mýty uchovávajú históriu všetkých týchto božských a polobožských diel. Tým, že reaktualizuje posvätné dejiny, že napodobňuje božské správanie, zaujíma človek miesto po boku bohov a udržiava sa v jeho blízkosti, t. j. v tom, čo je skutočné a plné významov. Nie je ťažké nahliadnuť, čo všetko oddeľuje tento spôsob bytia vo svete od existencie nenáboženského človeka. Je tu predovšetkým tento fakt: nenáboženský človek odmieta transcendenciu, prijíma relativitu „skutočnosti“ a dokonca niekedy pochybuje o zmysle existencie“ (1994, s. 141).

V opozícii k substančnému prístupu k náboženstvu stoja náhľady, že určujúce na náboženstvách je to, čo náboženstvá robia, ako fungujú a na aké otázky ľudí odpovedajú, teda jeho *funkcionálna* definícia. Kľúč k pochopeniu svojbytnosti náboženstva dáva úsilie ľudí porozumieť zmyslu života, významu smrti, utrpenia, zla a nespravodlivosti.

Prepracovanú podobu tohto prístupu podal americký sociológ *J. Milton Yinger* (1916 – 2011) v práci *Vedecké štúdium náboženstva*. Základným rysom náboženstva je podľa Yingera reflexia rozporu medzi skutočnosťou a ideálom, na základe ktorého sa formuje viera, že utrpenie a zlo môžu byť prekonané. Preto Yinger prichádza k chápaniu náboženstva, kde základom nie je idea posvätného: „Kde sa nachádza vedomie a záujem o kontinuálne, opakujúce sa, permanentné problémy ľudskej existencie (...), kde sa nachádzajú ríty a rešpektujúce viery relevantné tomuto vedomiu, ktoré definujú stratégiu konečného víťazstva; a kde sa organizujú skupiny k posilneniu vedomia, k výučbe a k udržiavaniu týchto rituálov a vier – tam je náboženstvo” (cit. podľa Lužný, 1997, s. 23-24).

Oba prístupy majú svoje výhody aj nevýhody. Výhodou *funkcionálneho* prístupu je jeho schopnosť registrovať i netradičné a nové (religiózne) fenomény. Značnou nevýhodou je jeho príliš široké definičné pole, do ktorého bez väčších problémov preniknú také javy ako nacionalizmus, komunizmus, viera vo všemocnosť trhu, teda ideológie. Prednosťou *substančného* chápania náboženstva je jeho jednoznačnosť; umožňuje pomerne jednoducho vyradiť z okruhu záujmu javy, ktoré nespĺňajú požadované kritériá. Ide napr. o problém tzv. občianskeho náboženstva. Pre označenie podobných javov používajú autori, ktorí pracujú s ideou posvätného výrazy *kvázináboženstvo* alebo *paranáboženstvo.*

Náboženstvo (*lat. religio – strach, povera, náboženský cit, záväzok, povinnosť, zbožnosť, svätosť, posvätnosť viera, obrady*) *je kultúrno-dejinný jav, symbolická forma kultúry, ktorá v najrôznejších podobách a manifestáciách (napr. ako špecifický zážitok skutočnosti, rítus, kult, najvyššia existenciálna hodnota, túžba po absolútnom, dôvod mravnosti a pod.) sprevádza a spoluvytvára nám známe dejiny ľudstva.* V ich priebehu vzniklo natoľko široké spektrum empirických náboženských fenoménov, ku ktorým patrí analogicky široká, relatívne veľmi nesúrodá paleta požívania pojmu náboženstvo, že súčasná filozofia náboženstva a religionistika rezignuje – po desaťročiach spravidla diskutabilných pokusov – na formuláciu všeobecne platnej, vedeckou komunitou prijímanej definície všeobecného pojmu náboženstvo. Tento pojem – ako sme uviedli - resp. jeho latinský ekvivalent *religio* bol významovo sporný už pre neskorú antiku. Z historických pokusov o vymedzenie náboženstva a zo súčasného stavu bádania možno však odvodiť niekoľko základných náležitostí náboženstva: náboženstvo je predovšetkým vždy *relačný fenomén.* Je určovaný vzťahom človeka k moci či sile (spravidla pociťovanej ako posvätno), ktorá ho prevyšuje a predstavuje *poslednú podmienku* jeho existencie. Náboženstvo je tak vyjadrením vzťahu k *mimoľudskej, neempirickej, supranaturálnej = nadprirodzenej, nadzmyslovej skutočnosti,* voči ktorej stojí veriaci človek s pocitom absolútnej závislosti, resp. jej je v každom prípade podriadený.

Z tohto momentu sa zvyčajne odvodzujú hlavné funkcie náboženstva, predovšetkým *kultúrno-integračná:* vzťahový bod posvätna umožňuje jednotné chápanie ľudskej skutočnosti. K tomu sa pridružuje funkcia *orientačná,* t. j. náboženstvo slúži ako „kompas", systém orientácie vo svete. Dôležitým znakom náboženstva je *nominalizácia,* teda akési zmenšenie", „umenšenie" človeka ako proťajšku v náboženskom vzťahu, i keď to neplatí o všetkých náboženstvách; veľmi často je mimoľudská moc označovaná pojmom boh (Boh), ku ktorému človek zaujíma vzťah vo viere.

Ďalej náboženstvá vytvárajú spoločenstvá indivíduí - pričom každé náboženstvo je svojbytná, neopakovateľná, jedinečná vízia reality - väzbou medzi nimi je spoločne akceptovaná *viera v posvätno* a rôzne prepracovaný *kult.* Ďalším, z hľadiska filozofie náboženstva jeho najabstraktnejším znakom je spoločná schopnosť náboženstva prekonávať *kontingenciu* (*lat. náhodnosť*) bytia a ľudskej existencie prostredníctvom symbolických reinterpretácií skutočnosti. Ani ten však plne neodpovedá na problém, ktorý zo znakov a ktorú z funkcií náboženstva nemožno nahradiť, t. j. *čo je na náboženstve rezistentné, odolné, nepoddajné, neústupné voči jeho profanácii = zneuctení, znehodnotení, znesvätení, a teda čo vytvára podstatu náboženstva.*

Náboženstvo je záležitosť špecificky ľudská, vedomie určitého, konkrétneho a reálneho vzťahu k Bohu ako zmyslu a základu sveta, súcna, bytia. V náboženstve sú obsiahnuté dva aspekty: na jednej strane je to existenciálna väzba (*náboženská viera*) *celého človeka na tento Základ, božský zmysel, absolútno, posvätné, zákon, poriadok, svetovú silu, tajomnú vec – na druhej strane je táto väzba v znamení určitého výkladu sveta a ľudského bytia. Náboženstvo je svetonázor a systém hodnôt, predstavuje ideové, normatívne, hodnotové a praktické matrice pre uchopenie problémov ľudstva - „vyspelé" náboženstvá majú prepracovanú vierouku, dogmatiku, kult, ale i etickú koncepciu, politickú platformu, estetický kánon, atď. Náboženstvo – to je* (*aj*) *určitý spôsob života, určitá kultúra, svojbytnosť a identita.*

Prvým krokom religionistických úvah o náboženstve nie je hľadanie akejsi jeho substancie – ako sme už uviedli - či podstaty, *ale* výskum konkrétnych aspektov náboženskosti danej kultúry alebo spoločenstva.

Tieto aspekty sa v religionistickej literatúre spravidla rozčleňujú do troch skupín, a to:

1. Nábožensky vykladaná skutočnosť.

2. Nábožensky interpretované normy.

3. Nábožensky vykladaná skúsenosť.

Pokiaľ budeme uvedené aspekty ilustrovať na vyspelých náboženských kultúrach, resp. relígiach *Východu* (*hinduisticko-buddhistické systémy* - *B*) a *Západu* (*biblické kultúry* - *A*), môžeme daný problém popísať nasledovne:

1. Nábožensky vykladaná skutočnosť.

Spoločným znakom náboženstva je to, že vedľa skutočnosti, ktorá je prístupná každodennou praktickou skúsenosťou existuje ešte skutočnosť iná, odlišná = *skutočnosť iného poriadku* = *A a l e b o* aspoň odvrátená, iná, bežne neprístupná strana empiricky známej skutočnosti, t. j. nejedná sa o inú skutočnosť, ale o akúsi druhú stranu, „podstatu" tejto *jednej* skutočnosti = *B.*

A. + *B.* = pre obidva prípady platí, že náboženstvo si nárokuje schopnosť sprostredkovať o nich potrebné „poznatky", ktoré zaručia kontakt s „inou" skutočnosťou prostredníctvom ním „ponúkaných" kultových úkonov, modlitieb, posvätných inštitúcií, „učiteľov", kňazov, svätých mužov, rituálov, devocionálií (*lat. devotio – obetovanie, zbožnosť*), teda predmetov slúžiacich na pozdvihnutie zbožnosti veriacich (ružence, krížiky, sošky) atď.

A. Biblické kultúry (náboženstvá) z hľadiska filozofie náboženstva prezentujú dualistický, resp. monistický výkladový model sveta postavený na platónsko-aristotelovskej tradícii Západu, ktorá narába s pojmom, predstavou ideálneho súcna, božského bytia; Boh je princípom bytia a bytím súčasne, je teda základom a pôvodcom všetkého existujúceho, kým „vrstva" nedokonalého bytia sa chápe ako niečo nižšie, konečné, neúplné, hriešne, stvorené. „Model" *A* rozlišuje *sakrálne a profánne,* božské a svetské.

Náboženstvá biblického pôvodu či náboženstvá *abrahámovskej ekumeny* – judaizmus, kresťanstvo, islam – majú vo svojej tradícii zapísaných niekoľko spoločných prvkov: existuje najvyššia bytosť ako stvoriteľ a strážca života a dejín, najdôležitejšou ľudskou činnosťou je úcta a služba Bohu, *Boh a svet sa od seba radikálne líšia,* Boh komunikuje s ľuďmi prostredníctvom zvláštnych dejinných poslov (Abrahám, Mojžiš, Ježiš, Mohamed), povaha a *vôľa Božia bola ľuďom oznámená* a zapísaná v posvätných textoch atď.

Biblickým náboženstvám je vlastné lineárno-finalistické poňatie času. V porovnaní s archaickými, paleorientálnymi (gr. *paleo - starý, dávny*) a náboženstvami Východu (*B*) predstavuje židovstvo, resp. náboženstvá biblickej tradície (*A*) *čas lineárny,* t. j. čas má začiatok a bude mať i koniec. Religiózno-teologická kresťanská tradícia používa na pomenovanie aktu „konca" výraz *parúzia* (*gr. parusia – príchod*). V Starom zákone Izrael očakáva Boží zásah, ktorý ho vyslobodí z útlaku („deň Hospodinov"). Nový zákon druhý príchod Krista ohlasuje v jeho sláve na konci vekov (Mt 24, 3 – 31*). Hospodin sa teda neprejavuje v kozmickom čase, ale v čase dejinnom, ktorý je nevratný.* Ide o *theofaniu* (*gr. theos = Boh, fainó = zjaviť sa*). V Starom zákone sa Boh „ukázal" Abrahámovi v podobe troch mužov, ktorí ho navštívili a ku ktorým sa obracal ako k jednej osobe (Gn 18, 1). Mojžiš zase videl ohnivý ker, z ktorého na neho prehovoril Boh (Ex 3, 2 – 4). V Novom zákone je menej zmienok o božom zjavovaní. Pri krste Ježiša prehovoril z neba hlas: „Toto je môj milovaný Syn, ktorého som si vyvolil" (Mt 3, 17). Kresťanstvo nasledujúc judaizmus pokračuje v zhodnotení historického času. Boh sa vtelil – Kristus vstúpil do ľudského tela a príbehu, prijal ľudskú historicky podmienenú existenciu. Dejiny samé sú posvätené. I pre

kresťana opakuje posvätný kalendár stále tie isté udalosti Kristovej existencie, ale tieto sa odohrali v dejinách.

Čas *cyklický* je vlastný mýtom - svetu neolitickej civilizácie, pastierskym a poľnohospodárskym kmeňom, tu sa odohráva vzostup boha(ov) do podsvetia a jeho (ich) znovuzrodenie - i kultúram Východu (*B*). Posvätná energia obieha v kozme – od boha k človeku a prírode, od človeka späť k božstvu. *Mýtus na rozdiel od kresťanstva je fundovaný na vedomí jedného, nerozdeleného sveta, prírodnej a sociálnej skutočnosti ako celku.* Naproti tomu *judaizmus i kresťanstvo sú osnované na akte viery, milosti božej, viery ako daru od Boha, medzi Bohom a človekom je priepasť, dištancia, disproporcia „nižšieho“* (*pozemského*) *a „vyššieho“* (*božského*), *ktorú prekročí „iba“ V I E R A* . Periodická regenerácia sveta u prírodných národov (archetypálny akt stvorenia na počiatku, „in illo tempore“ - *M. Eliade*) je v judaizme, resp. kresťanstve nahradená regeneráciou jedinou, na konci histórie. Ide o apokalypticko-eschatologický rozmer biblickej viery a tradície.

Vzájomné relácie mýtu a hebrejského poňatia viery znázorňuje biblický príbeh Abraháma a Izáka, keď obetovanie syna Izáka je *tradičný archaický rituál obetovania prvorodeného syna božstvu.* Ale božia intervencia (!) zachránila Izáka pred zabitím. Podľa Starého zákona Abrahám *nerozumel,* prečo sa od neho vyžaduje obeť. *Absencia rituálu a archetypálne krytie sa u Abraháma nahrádza aktom viery a následne poslušnosti voči Bohu.*

Mýty v predmojžišovských náboženstvách hovoria o gestách, činoch bohov, pričom najveľkolepejším dielom boha bolo stvorenie sveta (*kozmogónia*). Nový rok spadá vjedno s prvým dňom stvorenia, rok je časový rozmer kozmu, *kozmogonický mýtus* je exemplárny model tvorenia. V tejto sakrálnej kultúre dochádza *každoročne ku reaktualizácii mýtu,* je to *imitatio dei* = imitácia posvätného archetypu. Rituály a slávnosť znamenajú, že čas je znovu na svojom počiatku, je to čas pri *Stvorení,* a teda človek sa očisťuje, vyháňa hriechy, zlých duchov, lebo cez rok čas opotreboval ľudskú bytosť. Vyhasnutý oheň, návrat duše mŕtvych, erotická neviazanosť, imaginárne, iluzórne zrušenie spoločenských bariér prostredníctvom saturnálií (saturnálie – 1. slávnosť na počesť boha Saturna, starorímskeho boha času a úrody; 2. rozpustilosť, neviazanosť) symbolizovali návrat Kozmu do Chaosu. Periodický návrat času na počiatok - čas pri Stvorení - je časom *cyklickým* a *Mircea Eliade* ho „zabudoval“ do *mýtu večného návratu.* M. Eliade nás teda poučil, že kým archaické, nebiblické náboženstvá žijú v posvätnom čase, „recyklujú“ a revitalizujú seba a svoje kultúrno-náboženské spoločenstvo „večným návratom toho istého“, s nástupom doby axiálnej (K. Jaspers) biblická kultúra chopila sa myšlienky eschatologickej perspektívy; pravdepodobne najdôležitejším rozmerom viery kresťana ako životnej orientácie je *eschatológia* (*gr. eschatos – posledný, gr. logos – náuka*) nádej, zasľúbenie budúcnosti, „*kairos“* – čas príležitosti, čas k „niečomu“. V kresťanskej tradícii sa vedomie či viera v eschatos premietlo do každodennej zbožnosti, kde eschatologická nádej bola časom čakania na život večný, prekročiť čas pozemský, ktorý bol v istom zmysle trestom pre (nehodného) človeka; čas čakania a nádeje mal byť dovŕšený v nečakanej chvíli parúzie (*gr. parúsia – príchod*), druhého príchodu Pána, Syna človeka k poslednému súdu a koncu histórie, ale s osobnou nesmrteľnosťou a večným životom spravodlivých, nezatratených.

B. Hinduisticko-budhistický typ religiozity opiera sa o základnú schému, podľa ktorej je svet chápaný ako súhrn relatívneho, obmedzeného a klamného ľudského vnímania na jednej strane a večnej kozmickej pravdy na strane druhej. Skutočná identita sveta i človeka je skrytá za nevedomosťou o pravej podstate života. Hlavnou paradigmou („zásadou“) tejto religiozity *nie je ani tak uctievanie Boha (ov), ani morálna poslušnosť,* ale vnútorná disciplína, *múdrosť,* nájdenie cesty k poznaniu hlbšej pravdy o svete a živote (Buddhove 4 vznešené pravdy a 8-

dielna cesta). V tomto type religiozity sa *nerozlišuje svetské a náboženské,* ide o tzv. *panteistický monizmus,* nie je tu taký kardinálny protiklad boha a človeka ako v biblickej kultúre, *chýba tu boh ako osobný počiatok sveta (!!!).*

Hinduizmus zotrváva na podobných princípoch ako buddhizmus. Základným učením Upanišád je presvedčenie *o jednote brahmy* (*duše sveta, absolútna*) *a atmana* (*individuálnej duše, nesmrteľného „Ja"*). Iba *brahma je skutočnosťou,* kým celý vonkajší svet je púha *ilúzia* (maja). Atman je nezničiteľný a prechádza kolobehom životov (sansárou) tak dlho, pokiaľ nedospeje k vedomiu jednoty s brahmou, a nedôjde tak k vyslobodeniu (mokša).

Prevteľovanie (*reinkarnácia*) do ďalšieho života sa uskutočňuje na základe súhrnu kvality činov vo chvíli smrti (podľa karmického zákona) buď bližšie k vyslobodeniu či ďalej od neho. Konečným cieľom ľudského snaženia pre hinduistu je oslobodenie od existenčných pút s fyzickým svetom, t. j. vyviaznuť z kolobehu reinkarnácií, dosiahnuť oslobodenie v blaženom kataleptickom stave (zmeravenie údov) nirvány. Teória karmy sa tak dostáva do zorného poľa *cyklického behu času a udalostí,* pričom táto predstava má dodnes pre Indov i mnohých iných sugestívnu silu.

2. Nábožensky interpretované normy (*etika, sociálne učenie, cirkvi, estetický kánon atď.*)

Na základe svojej predpokladanej schopnosti sprostredkovávať inú, vyššiu skutočnosť, približovať ju sumou určitých poznatkov a vstupovať s ňou do kontaktu stanovujú náboženstvá rôzne pravidlá a požiadavky kategorického, normatívneho charakteru. Vo všetkých náboženstvách existujú viac alebo menej absolútne, nadčasové normy, pravidlá a zákony, ktoré sa zvyčajne odlišujú od „obyčajných" ustanovení a pravidiel. Týkajú sa sveta ako celku, kozmu, spoločnosti a správania jednotlivca, morálky, etiky politiky, problému sociálnej spravodlivosti, estetického kánonu atď. Ich pôvod musí byť bezprostredne spájaný s tým, čo pre náboženskú kultúru hrá úlohu *autority, „božskej substancie",* „iného", „dokonalého". Príkladom univerzálnych, nadčasových, absolútnych etických noriem je *desatoro* alebo *dekalóg* **(***gr. deka - desať, gr. logos – slovo*), pričom za ich (jeho) autoritatívnosťou, legitimitou a nespochybniteľnosťou – v optike viery a veriaceho človeka – je autorita boha. „Desať slov", „desať prikázaní" dal Boh Izraelitom v púšti prostredníctvom Mojžiša. Text je (bol) vytesaný do dvoch kamenných dosiek (Ex 24, 12) nazvaných „dosky Zákona", „dosky Desatora". Platia za nespochybniteľný základ židovskej i kresťanskej mravouky. Rovnako sa nimi inšpiroval Korán. Na upresnenie: Biblia nepoužíva slovo desatoro, ale formuluje zásady zmluvy s Bohom (Ex 20, 2 – 17; Dt 5, 6 – 21).

Významný katolícky teológ Romano Guardini (1885 – 1968) vidí typický rys sekulárnej kultúry novoveku v tom, že si nepriznáva kresťanský charakter hodnôt, z ktorých žije, a považuje ich za „všeobecne ľudské":

„V skutočnosti sú však tieto hodnoty a postoje späté so zjavením. Zjavenie totiž má špecifický vzťah voči všetkým skutočnostiam, ktoré sú človeku vlastné. Prichádza zo slobody Božej, vťahuje však do svojich súvislostí ľudské skutočnosti, a dáva tak vzniknúť kresťanským životným štruktúram. Uvoľňuje tým v človeku sily, ktoré síce samy o sebe sú „prirodzené", ktoré by sa však inak nerozvinuli" (1992, s. 80).

S názorom R. Guardiniho sa stotožňuje fínsky autor G. H. von Wright hovoriac:

„Je dobre známym a často doloženým faktom, že hodnotové spoločenstvo, ktoré nás ako príslušníkov západnej civilizácie kedysi spájalo a ktoré v značnom rozsahu vychádzalo z našich vzájomných kresťanských kultúrnych a náboženských tradícií, dnes eroduje, mizne, stráca sa. Začína ho nahrádzať čosi, čo by sme mohli charakterizovať ako hodnotové vákuum,

kde už neexistujú všeobecne akceptované kritériá, ktorými by sa dali hodnotiť a posudzovať etické postoje“ (2001, s. 9).

Kriticky sa vzťahuje ku problému nadčasovosti a nespochybniteľnosti náboženských noriem – tu noriem etických - neomarxista Erich Fromm (1900 – 1980), ktorý považuje náboženskú (kresťanskú), t. j. teocentricky osnovanú etiku za etiku *autoritatívnu a heteronómnu:*

„Autoritatívna etika sa líši od *humanistickej etiky* (podč. G. G.) dvoma kritériami: formálnymi a materiálnymi. Formálne autoritatívna etika upiera človeku schopnosť vedieť, čo je dobré a čo je zlé. Tvorca noriem je vždy autoritou, ktorá presahuje indivíduum. Takýto systém sa nezakladá na rozume a poznaní, ale na *strachu pred autoritou* (podč. G. G.) a na pocite slabosti a závislosti. Magická sila autority spôsobuje, že sa jej prenecháva rozhodovanie. Jej rozhodnutia nesmú a nemôžu byť uvedené do pochybnosti. Tým, že sa človek podrobuje moci, nadvláde, stráca svoju moc – potenciou. Stráca silu využiť svoje schopnosti, ktoré z neho až týmto robia človeka. Materiálne alebo obsahovo odpovedá autoritatívna etika na otázku, čo je dobré alebo zlé tak, že „reprezentuje“ záujem autority, nie záujem subjektu. Vždy vykorisťuje, i keď je jednotlivec schopný z nej vyzískať značný prospech psychický alebo materiálny (...). *Humanistická etika pritakáva životu, rozvíja ľudské sily. Cnosť je zodpovednosť voči svojmu vlastnému bytiu. Zlo predstavuje ochromenie človeka, neresť je nezodpovednosť voči sebe samému“* (1997, s. 12 – 13, s. 20).

3. Nábožensky vykladaná skúsenosť

Okrem bežných skúseností so svetom sa v náboženstvách stretávame so skúsenosťou, ktorá sa interpretuje ako špecificky „náboženská“. Český psychológ náboženstva Pavol Říčan (2002, s. 245 – 251) rozpracoval deskriptívnu *typológiu náboženských zážitkov*, medzi ktoré zahŕňa úctu, strach, vieru a dôveru, nádej, lásku, pokoj, radosť, pokoru, slobodu, vďačnosť, inšpiráciu, subjektívnu istotu božej vôle, skúsenosť vypočutej modlitby, zmysel života, čistotu, pravdu, túžbu po osobnej dokonalosti, (svätý) hnev. Vzhľadom k metodickej orientácii modernej psychológie náboženstva, ale i súvislosti s premenami zbožnosti v neskorej moderne, boli najpodrobnejšie preštudované tzv. mimoriadne náboženské zážitky. Psychológovia niekedy hovoria o *peak experiences,* vrcholných mystických zážitkoch celosti a integrácie so svetom. Medzi zážitky tohto typu možno zaradiť predovšetkým náboženskú *konverziu (zmenu, obrat) a zmenené stavy vedomia.* Termín zmenené stavy vedomia zahŕňa širokú škálu subjektívne výnimočne prežívaných zážitkov, ktoré môžu byť vyvolané chemicky (napr. prostredníctvom prírodných drog, aj umelých opiátov), sugesciou (hypnóza), dlhodobou depriváciou základných fyziologických potrieb (spánková deprivácia, pôsty) i ďalšími praktikami (napr. pôsobenie hudby, dychové cvičenia) a ich interpretácia môže – avšak nemusí – spočívať na náboženských základoch. Prostredníctvom navodenia zmenených stavov vedomia sa subjekt dostáva do komunikačnej či ontologickej blízkosti k transcendentnu, „vlastní“ extatické zážitky, skúsenosť mystikov či paragnostickú inšpiráciu alebo preniká k hlbinným dimenziám svojho vlastného Ja. Vyššie uvedenú prax náboženskej skúsenosti možno ilustrovať na príklade šamanizmu či nového náboženstva, hnutia New age.

Ako *šamanizmus* sa označuje súbor náboženských praktík, ktoré vychádzajú z predpokladu existencie sveta duší a duchov a schopností zvláštneho poverenca – *šamana* – do tohto sveta v extatickom stave prenikať a s týmito bytosťami komunikovať. K vyvolaniu extázy používa šaman rytmickú hudbu a omamné látky. Šamanizmus je známy predovšetkým zo severnej Ázie a z oboch amerických kontinentov. Šamani vyprosovali u bohov a duchov

zdravie, plodnosť, úspešný lov, priaznivé počasie. Záujem odborníkov i verejnosti o šamanizmus vzrástol po vydaní knihy religionistu M. Eliadeho *„Šamanské a archaické techniky extázy“* v r. 1964. Podobne záujem o šamanizmus podnietil americký antropológ peruánskeho pôvodu Carlos Castaneda (1925 – 1998). Práce oboch autorov vyšli v dobe experimentovania s drogami za účelom vytvorenia tzv. zmenených stavov vedomia, a tak pomohli vytvoriť spojnicu medzi archaickými náboženstvami a súčasnými zážitkami pod vplyvom drog; toto novodobé vyvolávanie zmenených stavov vedomia za účelom získania náboženských zážitkov dostalo označenie neošamanizmus.

4 TYPOLÓGIA NÁBOŽENSTVA

Existujú rôzne typy náboženstiev a niektoré z nich paradoxne môžu byť i navzájom protikladné. Americký religionista W. E. Paden v tejto súvislosti hovorí:

„Náboženský život sa môže zamerať na tento alebo onen svet, môže byť kontemplatívny alebo extatický, môže byť uctievaním „Iného“ alebo odhaľovaním samého seba, môže byť otvoreným etickým správaním alebo vnútorným ponorom do seba, prorockým odporom voči moci alebo tichou zdvorilosťou. Ku každému konkrétnemu správaniu alebo svetonázoru, s ktorým(i) je náboženstvo stotožňované, existuje i opačné správanie alebo pohľad, s ktorým je náboženstvo tiež spájané“ (2002, s. 93).

Problém a otázka *typológie náboženstva* vychádzajú z predpokladu, že náboženstvo je výsostne abstraktný pojem, ku ktorému dospejeme až na základe mnohých myšlienkových operácií. V dejinách sa ale nikde nestretávame s reduktívnou predstavou náboženstva, ale vždy s *konkrétnymi,* historicky, kultúrne a filozoficky založenými podobami náboženstva, s určitými a určujúcimi náboženskými skutočnosťami. V nadväznosti na to religionistika, resp. jej typológia náboženstva diferencuje medzi rôznymi podobami náboženstva, pričom rozhodujúcim kritériom je vzťah človeka k moci či sile – pociťovanej ako posvätno – ktorá ho prevyšuje a predstavuje poslednú podmienku jeho existencie, poňatie či predstava tejto sily. V istom zmysle vedľajším kritériom je historické a geografické umiestnenie náboženstva, prípadne miesto človeka v danom religióznom systéme.

Kritériá pre typológiu náboženstva (náboženstiev):

Podľa paradigmy ľudského údelu:

Profesor Jaroslav Krejčí (1916 – 2014), ktorý na univerzite v anglickom Lancasteri pôsobil na katedre náboženských štúdií, ako metodologickú pomôcku pre pochopenie civilizačných rozmanitostí a spletitostí ich vývoja používa pojem *paradigma* (*gr. paradeigma – vzor, nákres, príklad*), pričom dospel k záveru, že najvhodnejším kritériom pre rôzne paradigmy môže byť široko akceptovaný postoj ku zmyslu života a smrti, akú cestu pokladajú ľudia za najvhodnejšiu k prekonaniu ťažkostí vyplývajúcich z toho-ktorého názoru na uvedenú ťažiskovú otázku. Túto pozíciu pomenoval teda paradigmou ľudského údelu. V súčasnosti vidí štyri vyhranené oblasti charakteristické osobitnými paradigmami ľudského údelu: *teocentrickú* (islam), *antropocentrickú* (kresťanstvo), *psychocentrickú* (buddhizmus), *kratocentrickú* (taoizmus) (Krejčí, 2002, s. 48).

V oblasti tzv. Západu prevláda *paradigma antropocentrická.* Štát je laický, zákony sú ľudské a priznávajú jednotlivcovi rozsiahly okruh individuálnych práv, náboženstvo je súkromnou záležitosťou jednotlivcov. Sila náboženského presvedčenia je korelátom

životnosti cirkevnej tradície i s ňou súvisiacej paradigmy ekleziocentrickej (*lat. ecclésia – cirkev*) a sústredenej na bibliu. Životnosť týchto paradigiem je väčšia v Amerike než v Európe.

Vo svete islamu prevláda *paradigma teocentrická.* Islam je až na niekoľko výnimiek štátnym náboženstvom. Základ práva je božský, jurisprudencia (právna veda) je prepojená s teológiou. Väčšina obyvateľstva islam, prinajmenšom na verejnosti, rešpektuje a dôsledne praktikuje.

V južnej Ázii, kde prevláda hinduizmus alebo buddhizmus, je síce štát tiež laický a zákony sú ľudské, ale podstatná časť obyvateľstva praktikuje príslušné náboženstvo. Vonkajšie znaky náboženskej príslušnosti sú kultové. Pre paradigmu ľudského údelu je však rozhodujúci princíp reinkarnácie; jednotlivé duše prechádzajú kolobehom životov. Sústredenie na správne jednanie takto migrujúcej duše je cestou k cieľu, t. j. k jej konečnému oslobodeniu od tohto kolobehu. Napriek značným rozdielom v detailoch a zvlášť v kultovej praxi možno paradigmu ľudského údelu ako v buddhizme, tak i v hinduizme nazvať *paradigmou psychocentrickou.*

Súčasná Čína má síce tiež laický štát a ľudské zákony, ale tie sú v uznávaní individuálnych práv značne skúpe. Konfuciánska tradícia rešpektovaná viac než dve tisícky rokov sa identifikuje s *kratocentrickou* (*gr. krátos - moc, vláda, lat. centrum – stred*) *paradigmou* ľudského údelu, paradigmou sústredenou na vládu. Týka sa tzv. Veľkého princípu, ktorý Nebesá zjavili legendárnemu vládcovi veľkému Jü. Podľa Veľkého princípu je viditeľný svet výplodom Piatich prvkov – vody, ohňa, dreva, kovu a pôdy. Piatim prvkom zodpovedá Päť činností – gestikulácia, reč, zrak, sluch, myslenie. Každý z prvkov a každá z činností má svoje vlastnosti, ktoré sú za stavu prirodzeného poriadku konštantné. Povinnosťou vládcu je rozvíjať Päť činností v súlade s poriadkom Piatich prvkov a pre dosiahnutie tohto cieľa má Osem metód vlády, atď.

Podľa poňatia transcendentnej skutočnosti:
a/ Náboženstvá teistické (*gr. theos – Boh*)
b/ Náboženstvá neteistické

Základným kritériom pre odlíšenie teistických náboženstiev od neteistických je *personalita* (Boh ako osoba) transcendentnej skutočnosti, na ktorú je náboženstvo (človek) zamerané. Neteistickými (väčšinou panteistickými) náboženstvami sú tie, u ktorých absolútna, „vyššia“ skutočnosť je interpretovaná nepersonalisticky. Ide o predstavu akejsi transcendentnej sily, moci, poriadku či zákona. Táto neosobná sila ovláda dianie vo svete i individuálne životy, ako napr. mana v niektorých kmeňových náboženstvách, kozmický zákon vo védskom náboženstve, tao v taoizme, brahma(n) v hinduizme alebo nirvana v buddhizme. Sám budhizmus je považovaný za typického reprezentanta neteistického náboženstva (Buddha nie je boh!!!). Jeho transcendentná „entita“ – dharma – má charakter neosobného absolútna (Hejna, 2010, s. 51 – 52). Český teológ a religionista I. O. Štampach upozorňuje, že „personalizácia buddhovskej prirodzenosti v podobe nebeských buddhov a boddhisattvov je chápaná priamo v textoch ako ilustratíva, ide o symbolické postavy, o prostriedky meditácie, i keď v ľudovej zbožnosti sa berú doslovne“ (2008, s. 39).

Teistické náboženstvá dávajú transcendentnej skutočnosti osobné rysy či osobné charakteristiky. Božská substancia v personálnom „prevedení“ je jedna, čo je prípad biblických kultúr (judaizmu, kresťanstva, islamu), alebo existuje viac bohov; pri mnohosti bohov existuje zvyčajne princíp hierarchie božstva, t. j. princíp henoteizmu (*gr. to hen –*

jedno, gr. theos boh – jednobožstvo), ktorý síce uznáva existenciu mnohých bohov, ale v panteóne počíta s bohom hlavným.

Podľa počtu bohov:

Monoteizmus (*gr. mono – jeden*) uznáva ako transcendentnú skutočnosť jediného „pravého“, absolútne dokonalého osobného Boha, ktorý je od sveta odlišný a okrem neho už niet žiadnych bohov. *Polyteizmus* (*gr. polys – mnoho*) predpokladá, že existuje viac bohov, ktorí pôsobia vedľa seba, niekedy v súlade, niekedy i protichodne – vznikajú často personifikáciou (zosobnením) a zbožštením (divináciou) rôznych prírodných telies, dejov alebo spoločenských javov (napr. bohovia slnka, vojny, plodnosti, krásy, obchodu, atď.) – príkladom je klasické egyptské, grécke a rímske náboženstvo, dnes napr. japonský šintoizmus.

Božstvá sociálnych síl: vojna (grécky Ares, rímsky Mars), *láska* (fénická Aštar, babylónsko-asýrska Ištar, grécky Eros, rímsky Amor), *krása* (grécka Afrodita, rímska Venuša), *múdrosť* (grécka Pallas Athéna, rímska Minerva, egyptský Thot), *víťazstvo* (grécka Niké, rímska Victoria), *spánok* (grécky Hypnos), *zisk* (rímsky Merkur), *šťastie* (rímska Fortuna, grécka Tyché), *manželstvo a rodina* (grécka Héra, rímska Juno), *osud* (grécky Moires).

Božstvá profesií: roľníctvo (grécka Demeter), *poľnohospodárstvo* (rímsky Saturn), *lov* (grécka Artemis, rímska Diana), *remeslo* (grécky Hefaistos – patrón kováčov, rímsky Vulcanus).

Božstvá síl neživej prírody: uranické božstvá – nebo (grécky Uranos, egyptská Nut), *astrálne božstvá – hviezdy* (babylonská Ištar, rímska Venuša), *solárne božstvá – Slnko* (grécky Helios, slovanský Svantevit), *lunárne božstvá – mesiac* (rímska Luna), *atmosferické božstvá - vietor, dážď* (germánsky Donar, slovanskí Perun a Stribog), *chtónické božstvá – podzemný svet* (grécky Hádes, rímsky Pluto).

Príklad: *bohyňa Demete*r - v gréckej mytológii je bohyňou poľnohospodárstva a úrody. Z hľadiska poznávajúceho procesu mýtická bytosť – tu bohyňa Demeter - *p e r s o n i f i k u je* ročné obdobia, hlavne jeseň a jar. Podľa mýtu urobila Demeter zem neplodnou (jeseň, zima), keď sa nahnevala, že s vedomím Dia (Zeus – „hlavný“ boh, henoteizmus) boh podsvetia Hádes ukradol jej dcéru Persefonu. Vrátila zemi plodnosť, keď Zeus súhlasil, že Persefonu vyvedie na 2/3 roku z podsvetia, teda na jar a leto.

Podľa toho, čo sa v náboženstve uctieva ako posvätné možno hovoriť o týchto podobách relígie:

1. Uctievanie predmetov: fetišizmus

Fetišizmus (*port. feitico – začarovaná vec*) - jedna z raných foriem náboženstva založená na viere v nadprirodzené vlastnosti určitých predmetov, predstava o tajomnej, nadprirodzenej sile, ktorá v nich sídli. Podľa dnešných predstáv je síce fetišizmus náboženským fenoménom, ale neexistuje ako samostatná viera, ale je vždy lokalizovaná do určitého všeobecnejšieho náboženského rámca (uctievanie svätých obrazov, kríža, viery v zázračnú moc talizmanov, amuletov atď.; v islame v uctievaní „čierneho kameňa“, kaaby v Mekke, v buddhizme kult posvätných stúp, rozličných relikvií v Lhase).

2. Uctievanie neosobnej sily: dynamizmus **(**animatizmus, preanimizmus)

Dynamizmus (*gr. dynamis – sila*) je vierou v nadprirodzenú *neosobnú* silu a moc. Dynamizmus býva často kladený na roveň melanézsko-polynézskej viere v *manu,* t. j. mimoriadne účinnú silu. Podstatným aspektom tohto komplexu predstáv je *atributívny* charakter many. Mana môže byť viazaná v podobe *kvality* ako na bytosti (božstvá, prírodní duchovia, ľudia), tak i na objekty a na prírodné úkazy. Mana ako ústredný nábožensko-sociálny pojem vstúpila do povedomia prostredníctvom prác britského misionára R. H. Codringtona (1830 – 1922). K tomuto pojmu sa našli ekvivalenty i v iných kultúrach, a to podnietilo vznik všeobecnej teórie dynamizmu alebo animatizmu, ktorú predložil britský antropológ R. R. Marett (1866 – 1943). Niekedy sa dynamizmus nazýval tiež preanimizmus, lebo podľa R. R. Maretta tu údajne bol ešte skôr ako animizmus. Prvky dynamizmu nachádzame v náboženských systémoch starého Orientu a niektoré ich ohlasy i v Starom zákone (napr. Samsonove vlasy sú sídlom jeho sily).

Animatizmus (*lat. animatus – oživený*) chápe veci ako živé bytosti, pričom ide o to, že všetko je oživené, ale „nešpekuluje“ sa o *duši,* predmety a javy – rovnako ako človek – myslia, cítia, majú svoje túžby a ciele; ide o jav *antropomorfného naturalizmu.* Prvky animatizmu sa u Židov prejavujú v zložitých predpisoch pre prípravu jedla a v obavách o znesvätenie archy, v islamskom Oriente je rozšírená viera v spasiteľskú a uzdravujúcu silu „baraka“, ktorá je vlastnosťou určitých osôb (napr. svätých), viaže sa na ich hroby či iné miesta, môže byť prenášaná na predmety či zdedená; katolíci veria v neosobnú silu obsiahnutú vo svätenej vode alebo v trieske Kristovho kríža atď.

3. Uctievanie bytostí, osobnej sily: totemizmus, démonizmus, manizmus, animizmus

Totemizmus **(***indiánske ototeman – on patrí k mojej krvi*) - nábožensko-sociálny systém delenia kmeňa na skupiny - späté príbuzenstvom po mužskej alebo ženskej línii - pričom každá skupina verí vo svoje tajomné príbuzenstvo s nejakým druhom zvierat alebo rastlín, totemom spoločenstva. Zväzok s totemom sa obyčajne prejavuje v *zákaze* (tabu) zabíjať ho, v magických obradoch pôsobenia na totem, v rituálnom usmrtení a jedení totemového zvieraťa, kedy bol zákon tabu narušený. Francúzsky sociológ a filozof E. Durkheim (1858 – 1917) využil popis totemizmu a animizmu ako najstarších náboženských foriem na dôkaz toho, že náboženstvo je prvotným sociálnym javom (faktom) a formou kolektívneho vedomia. Prvky totemových systémov vidia niektorí v kulte uctievania zvierat – animalizme (egyptské náboženstvá, hinduizmus).

Démonizmus – na rozdiel od dynamizmu – je názor, že sily pôsobiace vo svete sú osobné, vychádzajú teda z nejakej bytosti. Pretože takýchto démonov či bôžikov je veľa, hovorí sa niekedy o *polydémonizme* (*gr. poly – mnoho*). Bôžikovia démonizmu sídlia väčšinou v prírode, nemajú chrám, sú strážcami nejakého prírodného útvaru, nestretávame sa u nich s rozvinutou mytológiou.

Manizmus je niekedy považovaný za predstupeň démonizmu. Zakladateľom teórie manizmu - *kultu predkov* (*lat. manes – duchovia predkov*), teda viery v posmrtnú existenciu duší predkov, ktoré majú moc nad žijúcim potomstvom je britský filozof a sociológ H. Spencer (1820 – 1903). Podľa Spencera v snoch môže duša (Ja) opustiť telo a prežívať veci v rozpore so známou realitou, a tak vznikol zárodok náboženstva. Ľudská osoba má podvojný aspekt a po smrti sa duša zjavuje živým potomkom v snoch a môže zasahovať do ich života. Aby sa zabránilo škodlivému vplyvu mŕtvych na život pozostalých, preukazuje sa im úcta (prinášanie obetín a darov). Kult predkov vyžaduje rovnako – podľa predstáv o pokračovaní života po smrti – určitý rituálny spôsob pochovávania, mumifikovania tela atď.

Animizmus (*lat. anima – duša, animus – duch*) - jedna z najstarších foriem náboženstva založená na viere v duchov a duše sídliace v ľuďoch, zvieratách, predmetoch a javoch okolitého sveta; ľudia, zvieratá, rastliny a predmety prírody „vlastnia" osobitý, od telesnej (hmotnej) prírody nezávislý princíp – dušu, ktorou si človek personifikoval okolitý svet. Skutočnosť v predstavách prírodných národov pozostávala z plurality autonómnych (nezávislých) bytostí spirituálnej povahy, ku ktorým sa možno obracať prostredníctvom magického rituálu. Predpoklad, že duše a duchovia niekde musia prebývať, bola príčinou vzniku viery v záhrobný svet. Predstava, že duše môžu vstupovať do tiel živých a spôsobiť tak posadlosť a trans, prispela k praktikám exorcizmu (*lat. exorsus – začiatok*), teda vyháňania zlých duchov. Teóriu animizmu ako teóriu o pôvode náboženstva uviedol do literatúry anglický etnograf E. B. Tylor /1832-1917/. Slabinou tylorovskej hypotézy bolo, že rad „primitívnych" náboženstiev neobsahuje prvky animizmu (fetišizmus, totemizmus, dynamizmus). Na druhej strane zostáva nesporným faktom, že animistické prvky ako podstatnú časť nesie v sebe väčšina náboženstiev sveta.

4. Pojem Boha: ateizmus, panteizmus, deizmus, teizmus

Ateizmus (*gr. a – nie, theos – boh*) popiera existenciu boha, vieru v nadprirodzený život, duchov atď. Významný katolícky teológ Karl Rahner (1904 - 1984) tvrdí, že „teoretický ateizmus môže byť vo svojich prejavoch tolerantný až rozpačitý, pokiaľ nemá žiadne misionárske úmysly. Stáva sa „militantným", pokiaľ sa považuje za učenie nevyhnutné pre šťastie človeka, a preto ho treba šíriť a bojovať proti každému náboženstvu (…)" (1996, s. 26). Za praktický ateizmus označuje spôsob života, pri ktorom sa otázka boha vôbec neprezentuje alebo sa z jeho teoretického uznania nevyvodzujú žiadne dôsledky. V historicko-filozofickom koncepte vyrastal ateizmus zvyčajne z materialistických koncepcií sveta a človeka, resp. filozofií scientistických prúdov.

Deizmus (*lat. deus – boh*) - filozofická koncepcia odmietajúca ideu osobného boha a jeho každodenného zásahu do života prírody a spoločnosti. Ako filozofická modifikácia teizmu poníma boha ako transcendentný neosobný počiatok, ktorý dal svetu zákony a do diania ktorého už nemôže zasahovať; v dejinách filozofického myslenia sa s ním identifikovali napr. filozofujúci prírodovedec G. Galilei,, anglický osvietenec J. Toland, empirik J. Lock,, francúzsky antiklerikál F. M. A.Voltaire atď.

Panteizmus (*gr. pan – všetko, gr. theos – boh*) - filozofická koncepcia, ktorá stotožňuje boha so svetom, s prírodou a prekonáva tak teistický a deistický pojem boha. Namiesto predstavy božskej transcendencie, t. j. boha ako nadprirodzenej bytosti nezávislej na svete a svetu nadradenej hlása, že boh je svetu imanentný, prítomný vo svete, rozpúšťa sa vo svete, „naturalizuje" a svet prestáva byť – v istom zmysle - obmedzovaný bohom. Poznámka: Modifikáciou panteizmu je *panenteizmus* (*gr. pan – všetko, gr. theos – boh, gr. en - v; všetko v bohu*), ktorý predpokladá, že nie boh existuje vo svete, ale svet existuje v bohu, čím panenteizmus viac-menej udržiava predstavu boha ako najvyššej, všetkému nadradenej bytosti.

Teizmus (*gr. theos – boh*) - koncept, pojem a predstava boha, resp. teologicko-filozofické učenie uznávajúce existenciu osobného boha ako transcendentnej bytosti s rozumom a vôľou, ktorá mimoriadnym spôsobom riadi všetko, čo sa odohráva vo svete a vedie ľudstvo i jednotlivcov ku spáse.

Delenie náboženstva podľa ich pôvodu: náboženstvá zjavené a prirodzené

Koncept *zjaveného* (pozitívneho) náboženstva predpokladá, že jeho aktérom je boh; ide o akt teofanie (*gr. theos – boh, gr. fainó – zjavuje sa*). Typickým príkladom zjaveného náboženstva je teologicko-biblická kultúra judaizmu, kresťanstva a islamu. Naproti tomu pojem *prirodzeného* alebo *rozumového* náboženstva (deizmus) predpokladá že boh vytvoril základný koncept sveta a človek je tak rozumný, že v ďalšom historickom vývoji dokáže dedukovať boží zámer, t. j. do diania sveta boh už nezasahuje. S takýmto poňatím náboženstva sa identifikovali anglickí a francúzski osvietenci, deisti.

Delenie náboženstva podľa doby vzniku: náboženstvá prehistorické a historické

V prípade tejto klasifikácie náboženstva nejde výlučne o časové určenie. *Historické* je také náboženstvo, ktorého vznik alebo aspoň rané fázy máme (z)dokumentované v dobových písomných záznamoch. Pri náboženstvách *prehistorických* (*lat. pre – pred, vopred*), etník existujúcich v rôznych časových reláciách, sa o ich vzniku a ďalšej existencii môžeme iba dohadovať. Náboženstvá možno deliť aj podľa štandardnej periodizácie dejín, vzhľadom ku akceptovanej dobe vzniku, na náboženstvá *prehistorické: praveké* a náboženstvá *historické: staroveké, stredoveké a novoveké.*

Geografické delenie náboženstva: lokálne, národné, nadnárodné, svetové

Okrem časových charakteristík si religionistika všíma i geografické súradnice náboženských fenoménov. Charakteristiky jednotlivých náboženstiev alebo celých skupín pomocou takých geografických určení ako náboženstvá *orientálne, africké* a pod. nemožno systematicky zjednotiť. Efektívnejšie je základné rozlíšenie na náboženstvá národné a svetové. *Národné náboženstvá* sú priamo označované názvom národa – grécke, rímske, čínske atď., pričom niektoré z nich presiahli národné hranice, ale nestali sa svetovými náboženstvami (náboženstvá nadnárodné). *Za svetové* sa pokladá náboženstvo, ktoré presahuje hranice rás, kultúr i kontinentov (kresťanstvo, islam, buddhizmus). Žiadnemu zo svetových náboženstiev sa nepodarilo preniknúť do všetkých krajín. Najbližšie má k tomu kresťanstvo.

Delenie náboženstva podľa miesta človeka: teocentrické, antropocentrické, kozmocentrické

Ak je v „hre“ náboženstvo, v epicentre jeho záujmu je vždy niečo posvätné, numinózne, nadprirodzené, tajomné, teda tak či onak božské. V tomto zmysle sú všetky náboženstvá v širšom zmysle slova zmysle *teocentrické* (*gr. theos – boh, lat. centrum – stred*), teda „sústredené“ na Boha. Musíme sa ale tiež pýtať, čo je v danom náboženstve (prvotne) proťajškom, protikladom božského absolútna. Pokiaľ je ním človek, išlo by o náboženstvá *antropocentrické* (*gr. antropos – človek, lat. centrum – stred*), napr. kresťanstvo, islam, judaizmus, kým v *kozmocentrických* (kozmických) náboženstvách nemá človek v celku skutočnosti privilegované postavenie, ide o *posvätné miesto, čas, príbeh, udalosť* náhle zjavenú v prekvapujúcich úkazoch i v pravidelnom rytme prírody.

Náboženstvá literárne fixované a náboženstvá neliterárnych etník

Religionistika konštatuje, že aký je malý počet náboženstiev, ktoré majú všeobecne uznávaný kánon, tak neveľká je „aristokracia“ *náboženstiev knihy* v obrovskej mase náboženstiev ľudstva. M. Müller ide ešte ďalej, keď tvrdí, že nezastupiteľné miesto vo svetových dejinách patrí dvom skupinám náboženstiev – *árijským a semitským.* Árijské

náboženstvá - *brahmanizmus, buddhizmus, zoroastrizmus* - „vlastnia“ tieto posvätné texty: *Vedy, Tipitaka, Avesta.* Semitské náboženstvá – *judaizmus, kresťanstvo, islam* – sa hlásia k týmto posvätným textom: *Hebrejská Biblia, Biblia* (*Starý* a *Nový zákon*)*, Korán.*

Religionistika rozlišuje:
A. náboženstvá vo vlastnom zmysle slova, t. j. *náboženstvá explicitné* (*lat. explicitus – jednoduchý*)*,* „ozajstné“;
B. náboženstvá kvazireligiózne (*lat. quasi - skoro, takmer*), t. j. *paranáboženské útvary* (*gr. para – vedľa, pri, mimo*)*;*

Tie majú dvojakú podobu: *B.* a/ *náboženstvá kryptoreligiózne* (*gr. skrytý, tajný*), označované aj ako *náboženstvá implicitné* (*lat. implicite – spletené, zmätené, zahrnuté v niečom, bez jasného vyjadrenia*) či *svetské.* V prípade týchto „náboženstiev“ chýba fundamentálny rozmer náboženstva – pojem transcendentnej skutočnosti, božskej entity či božskej substancie. Za *kryptoreligiózne* náboženstvo označujeme „vieru“ vo vedu, vieru v politické kulty, strany a ich vodcov (komunizmus, fašizmus, nacionalizmus). *B.* b/ *náboženstvá pseudoreligiózne* (*gr. nepravý, zdanlivý*)*,* teda prúdy, ktoré sa prezentujú ako náboženské, ale ich cieľ je imanentný, ide o „náboženstvá“ či hnutia svetský svet akceptujúce či potvrdzujúce, napr. (New age).

Typológia veľkých náboženských tradícií, teda reflexia sveta náboženstvom z rozdielnych, zásadne iných „svetonázorovo-metodologických“ pozícií podľa W. E. Padena (2002, s. 94 – 95) má nasledovnú štruktúru:

1. *Náboženstvá biblického pôvodu*
2. *Hinduisticko-buddhistický typ*
3. *Východoázijské náboženstvá – konfuciánstvo, taoizmus.* Hlása súlad s *prirodzeným* (!!!), nie nadprirodzeným poriadkom sveta. Najvyššou duchovnou hodnotou je tak správanie, ktoré zodpovedá vzťahu sveta a jeho tao (teda „ceste“). Taoizmus vysvetľuje tento vzťah v prírodných metaforách, konfucianizmus ho vidí z perspektívy spoločenských vzťahov a cností. Správny vzťah je najvyššou hodnotou, nie spasenie, nie uctievanie Boha. Stelesnením východoázijskej religiozity *nie je svätec, ale mudrc.*

Nemecký filozof K. Jaspers (1883 – 1969) vo svojich prácach z filozofie dejín narába s pojmom *doba osová (doba axiálna);* označuje ním dobu vymedzenú približne rokmi 800 – 200 pred n. l., keď v troch, resp. štyroch na sebe nezávislých kultúrnych priestoroch súčasne povstali filozofické a náboženské tradície, ktoré dodnes tvoria základy civilizácie. Podľa K. Jaspersa osová doba znamenala ustanovenie duchovných základov ľudstva; vznikli základné pojmy a kategórie, v ktorých ľudstvo myslelo v priebehu celých nasledujúcich dejín a v ktorých myslia dodnes. Doba axiálna „začína“ *odchodom archaicko-mytologickej tradície, pokusmi o demytizáciu náboženstva a následným prechodom k filozofickému m o n i z m u, resp. náboženskému m o n o t e i z m u* . Evidujeme *zmenu náboženskej paradigmy,* ktorú možno popísať nasledovne: „Odstup od prežívania, kritická sebareflexia; relativizácia mýtu, jeho reinterpretácia, zárodky demytizácie; apofatický prístup k absolútnej skutočnosti; antropologický a etický zlom“ (Štampach, 1998, s. 116).

MONIZMUS má podobu:

A/ TEIZMUS: Boh ako osobný, duchovný princíp bytia
a/ monoteistický judaizmus (proroci v osovej dobe – Jeremiáš (650 – 586 pred n. l.)
a Ezechiel (okolo 580 pred n. l.)
b/ Zarathustra (Perzia, 599 – 522 pred n. l.)
c/ mitraizmus
d/ kresťanstvo
e/ islam

B/ KARMAN: Čin, dielo, skutok, poriadok, kozmický zákon stojaci i nad bohom (bohmi), bohovia nie sú v nadradenom vzťahu voči karmanu, skutočnosť je jedna jediná (dharma, brahma, tao)
a/ Buddha (buddhizmus, asi 563 – 483 pred n. l.)
b/ Mahávira (džinizmus, 6. st. pred n. l.)
c/ Konfucius (konfuciánstvo, 551 – 478 pred n. l.)
d/ Lao´c (taoizmus, 570 – 490 pred n. l.)

C/ *FILOZOFIA: Ontológia, jeden princíp bytia; cesta od mýtu k logu, hľadanie arché, spoločného počiatku vecí*
a/ Miléťania (Thales, Anaximenes, Anaximandros, 6. st. pred n. l.)
b/ Pytagoras (570 – 500 pred n. l., eleati – Xenofanes, Parmenides, Zenon, Herakleitos (asi 550 - 480 pred n. l.)

M. Eliade popisuje iniciačný rituál vstupu do duchovného, resp. diferencie medzi kultúrami a tradíciami, vrátane pojmu posvätno, s ktorým narábajú takisto rozdielne a v istom zmysle rovnako, týmito slovami:

„Nie je potrebné zdôrazňovať rozdiely medzi „synmi“, ktorých „splodil“ „svätý Pavol“ „vo viere“, a „synmi Buddhu“ či tými, ktorým pri „pôrode“ pomáhal Sokrates, či „novorodencami“ primitívnych iniciácií. Rozdiely sú zjavné. V archaických spoločnostiach to bola sama sila rituálu, ktorá „zabíjala“ a „kriesila“ neofyta, práve tak ako sila rítu premieňala na „zárodok“ indického obetujúceho. Oproti tomu Buddha „plodil“ svojimi „ústami“, t. j. sprostredkovávaním svojej náuky (dhamma); práve vďaka najvyššiemu poznaniu zjavenému Náukou sa žiak rodil ku novému životu, schopnému doviesť ho až na prah Nirvány. Pokiaľ ide o Sokrata, ten nechcel vykonávať nič iného než remeslo pôrodnej babice: pomáhať pri „pôrode“ pravého človeka, ktorého každý nosí v hĺbke seba samého. U svätého Pavla je situácia iná: plodil „duchovných synov“ cez vieru, t. j. vďaka tajomstvu, ktoré založil sám Kristus (…). Zostáva tu viac-menej určitý spoločný prvok (…): prístup k duchovnému života sprevádza vždy odumretie profánneho stavu, po ktorom nasleduje nové zrodenie.

(…) náboženský človek osvojuje si špecifický módus existencie vo svete a tento módus je napriek značnému množstvu historických náboženských foriem vždy rozpoznateľný (…), homo religiosus verí, že existuje absolútna skutočnosť, posvätno, ktoré transcenduje tento dočasný svet, ale ktoré sa v ňom tiež prejavuje a ktoré ho tak posväcuje a robí skutočným. Verí, že život má posvätný pôvod a že ľudská existencia aktualizuje všetky potenciality natoľko, nakoľko je náboženská, t. j. nakoľko participuje na skutočnosti“ (1994, s. 140 – 141).

5 ŠTRUKTÚRA NÁBOŽENSTVA

F. Nietzsche (1844 – 1900) v diele „Antikrist“ svojim „britkým“, „nevyberavým“ jazykom na adresu kresťanov hovorí:

„Už slovo „kresťanstvo“ je nedorozumenie – v podstate bol len jeden kresťan, a ten umrel na kríži. „Evanjelium“ umrelo na kríži. Čo sa od tej chvíle nazýva „evanjeliom“, bolo už opak toho, čo on žil: bola to „zlá zvesť“, bolo to dysangelium. Je falošné až do nezmyslu, keď sa vo viere, napríklad vo viere vo vykúpenie Kristom, vidí odznak kresťana: len kresťanská prax, život, aký žil ten, čo zomrel na kríži, je kresťanstvo (…)“ (2003, s. 43).

Úryvok z diela F. Nietzscheho sme uviedli nie preto, aby sme znevážili či dehonestovali kresťanstvo, práve naopak. Ide o to, že je nesmierne náročné postihnúť fenomén náboženstva v celej jeho zložitosti o to viac, že kým pre jedných je dôležitá návšteva kultu, pre iných inštitúcia cirkvi ako celku, ďalším postačí „privátna“ viera s absenciou kolektívneho rituálu; nájdu sa i takí, pre ktorých je náboženstvo – tu kresťanstvo – výlučne morálkou, desatorom i takí, ktorí podľa vzoru F. Nietzscheho nepotrebujú ani dogmy, dokonca ani vieru, ani rituál, ani posvätnú inštitúciu, postačí im kresťanská sebaprezentácia v každodennom živote na pozadí poznania, že Kristus je archetypálnou osobnosťou v zmysle morálneho správania, sebaobetovania, pomoci druhému, vedomiu solidarity s biedou a nešťastím – individuálnym i sociálnym - iného a iných...

Týmto konštatovaním dostali sme sa ku problematike štruktúry náboženstva, pričom zdôrazňujeme, že nadnesený problém budeme ilustrovať na príklade kresťanstva, teda náboženstva, ktoré stojí v podloží civilizácie Západu a vybudovalo zložitý, relatívne komplexný útvar duchovného a v istom zmysle aj materiálneho charakteru so snahou o univerzalitu a nadčasovosť. Ak problém zjednodušíme, potom náboženstvo pozostáva z troch, relatívne samostatných na seba nadväzujúcich komponentov (prvkov):

A. Náboženské vedomie ako jeho intelektuálno-emocionálna stránka (aspekt);
B. Náboženské inštitúcie;
C. Kult

A. Náboženské vedomie predstavuje súbor, súhrn predstáv, ideí, názorov, pojmov, myšlienok a emócií viažucich sa na predmet viery, pričom – v zjednodušenej podobe - pozostáva z dvoch rovín: *každodenného náboženského vedomia,* kde zvyčajne absentuje teoretický (či intelektuálny) moment – i keď to nemusí byť pravidlom , má silný emocionálny náboj, citovú väzbu na predmet viery; druhou rovinou náboženského vedomia je jeho *teoretická podoba,* ktorú - v prísnom zmysle slova - reprezentuje teológia ako filozoficko-teoretická reflexia viery.

V súvislosti s analýzou každodenného náboženského vedomia vystupuje do popredia pojem religiozity ako určitá reifikácia, teda „zvecnenie“ obsahov viery, pričom netreba opomínať kultový a inštitucionálny prvok štruktúry náboženstva, ktorý ho viac alebo menej *objektivizuje.* Ide o operacionálnu definíciu pojmu, pričom máme k dispozícii jeho ukazovatele, teda parametre a kvantifikátory religióznosti. Povedané ináč: pod religiozitou chápeme prítomnosť náboženstva v populácii. Je to mienené jednak *kvantitatívne,* teda nakoľko sú náboženstvá alebo len náboženské prvky prítomné v populácii, aký v nej majú vplyv, a jednak *kvalitatívne,* teda aká je religiozita obsahovo „kvalitná“, do akej miery je kultivovaná, ako je reflektovaná a ako ovplyvňuje hodnotové postoje populácie.

Religiozita (*lat. religio – zbožnosť, svätosť, náboženská viera*) - ako termín psychológie a sociológie náboženstva - vyjadruje individuálno-subjektívne alebo kolektívne hodnotiace a sebahodnotiace postoje k náboženstvu, k jeho uplatňovaniu a praktizovaniu v živote, v miere zachovávania náboženských noriem, predpisov a prikázaní, v stupni náboženského povedomia a cítenia. Prakticky sa religiozita môže prejavovať v určitom ponímaní alebo nechápaní, prijímaní alebo odmietaní nejakej náboženskej dogmy či doktríny, v prežívaní náboženstva, jeho praktizovaní v osobnom a verejnom živote (modlitby, účasť na bohoslužbách), v čítaní náboženskej literatúry, v postojoch k liturgii, atď. V sociálnej religiozite figuruje náboženstvo ako subkultúra sociálnych vrstiev a určitého sociálne priestoru; evidujeme tu jeho korelácie so vzdelaním, vekom, pohlavím, národnosťou, materiálnym postavením, politickou orientáciou, atď. Pri výskume religiozity sa obvykle uplatňujú sociologické štatistické metódy a psychologicko-sociologická analýza získaných údajov.

Sociológ Ján Bunčák v štúdii *„Religiozita na Slovensku a v európskom rámci“* (2001, s. 64) pracoval s týmito parametrami religiozity: 1. Vierou v Boha, vzťahom k Bohu, náboženským založením, príslušnosťou k cirkvi; 2. Návštevou bohoslužieb, návštevou iných cirkevných podujatí, intenzitou modlenia; 3. Názorom na Bibliu, (či) Boh sa osobne zaujíma o každého človeka, (či) život má zmysel len preto, lebo Boh existuje, vierou v posmrtný život, v nebo, peklo, náboženské zázraky. Na pozadí tohto metodologického prístupu sformuloval päť typov religiozity a religióznosti, resp. typológiu religiozity na Slovensku v 90. rokoch minulého storočia: nenáboženský typ (16%), nábožensky ľahostajný (19,3%), liberálne náboženský (16,4%), tradične náboženský (29,2%), cirkevne náboženský (19,2%).

Je evidentné, že medzičasom došlo ku posunom v stave a obraze religiozity ako dôsledku premien informačnej, resp. postmodernej spoločnosti, zrýchlenej globalizácie, migračným pohybom atď. Navyše je potrebné zdôrazniť, že nie každý, kto sa hlási k viere v Boha, hlási sa aj k niektorej cirkvi a nie každý, kto sa hlási k niektorej cirkvi, považuje sa za veriaceho, resp. nábožensky založeného. Podľa výskumných dát z r. 1998 za veriaceho sa považuje len 65% spomedzi tých, ktorí sa hlásia k niektorej cirkvi. Navyše dnes sme svedkami procesu individualizácie, deinštitucionalizácie viery, podľa amerického sociológa náboženstva T. Luckmanna ide o „neviditeľné náboženstvo“. Nová, resp. „luckmannovská“ nábožnosť získava parametre detradicionalizovanej, anticirkevnej, deinštitucionalizovanej, deregulovanej viery, s liberálnou logikou používania náboženských symbolov, s rôznymi úrovňami transcendencie, s náboženským individualizmom, subjektivizáciou, t. j. zvnútornením viery. „Situáciu moderného veriaceho je možné ilustrovať na dvoch postavách – pútnika, ktorý sa svojím tempom uberá po duchovných cestách, ktorých jednotlivé etapy sám určuje, a konvertitu, ktorý sám rozhoduje, ku ktorej náboženskej rodine chce patriť“, hovorí francúzska autorka D. Hervieu-Léger (2008, s. 71).

B. Náboženské inštitúcie majú organizačnú podobu *cirkvi* (z biblických kultúr absentuje v judaizme a v islame), *sekty, denominácie, kongregácie, rehoľných spoločenstiev – kongregácií a rádov.* Pojmy ako sekta, cirkev, denominácia či kult sú jednoznačne zakorenené v kresťanstve. Ich transponovanie do iného kultúrno-náboženského kontextu so sebou prináša značné komplikácie spôsobené predovšetkým tým, že všetky uvedené kategórie predpokladajú, že v danom náboženskom systéme existujú inštitucionalizované mainstreamové skupiny, ktoré majú dominantné a normotvorné postavenie, a vedľa nich prísne fyzicky i symbolicky oddelené periférne skupiny. To do istej miery platí o západných náboženských tradíciách, predovšetkým o kresťanstve, ale v rámci hinduizmu či buddhizmu je takéto oddeľovanie absurdné. Navyše kultúry Východu, buddhizmus a hinduizmus, ako

svojrázne panteizmy, teda stavu, kde svetské je viac-menej identické – prestúpené – so sakrálnym, vytvárať hranicu medzi „my“ a „oni“, cirkvou – posvätnou inštitúciou a „hriešnym“ svetom je nelogické.

Iný, sebe vlastný, osobitý, autonómnejší, liberálnejší či centralistickejší organizačný štatút majú religiózne spoločenstvá, hnutia a združenia pôsobiace na Slovensku, ktoré sú formami novej religiozity či prúdmi náboženského oživenia na Slovensku. Sociológ M. Tižík (2006, s. 253) hovorí o troch prúdoch: netradičných náboženstvách (nové náboženské hnutia), z protestantizmu vychádzajúcich prebudeneckých hnutiach a obnovných hnutiach vo vnútri katolíckej cirkvi.

Cirkev (*gr. kyriaké/kyrios - Pán, t. j. pán cirkvi, z toho slovanské cerkov, crkva, ger. Kirche, angl. church, iný výraz pre cirkev je gr. ekklesia – zhromaždenie*) zo sociologického hľadiska je religióznym (sakrálnym) spoločenstvom, konvenčnou organizáciou (na rozdiel od sekty považovanej za „deviantnú“ náboženskú organizáciu), ktorá združuje veriacich toho istého vierovyznania a následne kultu; je riadená hierarchicky usporiadaným kňazským aparátom. Cirkvi sa definujú prívlastkami, ako „mystické telo Krista“, „tajomné spoločenstvo veriacich s Bohom“, atď. Organizovanosť na úrovni cirkvi, ako sme vyššie uviedli, prislúcha výlučne kresťanskej forme religiozity.

K základným typom cirkevných zriadení v kresťanstve patria: *episkopálne, presbyteriálne, kongregačné, presbyteriálno-synodálne* (Filipi, 1998). *V episkopálnom* (biskupskom) zriadení má v cirkevnej správe rozhodujúce postavenie biskup, ktorý disponuje sviatostnými, riadiacimi, správnymi a súdnymi kompetenciami. Episkopálne zriadenie môže mať hierarchický charakter, nositelia biskupského úradu nie sú pritom delegátmi, resp. mandatármi obce veriacich, ale ich mandát pochádza od Krista. Episkopálne zriadenie má napr. katolícka a pravoslávna cirkev. *Presbyteriálny* model zriadenia sa opiera o existenciu voleného orgánu, ktorý nesie zodpovednosť za chod a správu cirkevnej obce. Tento orgán sa nazýva presbytérstvo a pozostáva z volených presbytérov. Podstatnou črtou tohto modelu je *korporatívne* rozhodovanie, je možná existencia viacerých hierarchických úrovní , napr. u evanjelikov a. v. – zbor, seniorát, dištrikt. *Kongregačný model* je podobný ako presbyteriálny a opiera sa o existenciu voleného orgánu, ktorý spravuje záležitosti cirkevnej obce. U kongregačného modelu sa však nepredpokladá existencia nadradenej štruktúry, t. j. cirkevná obec je vo svojom rozhodovaní plne autonómna. Cirkevné obce sa môžu združovať do vyšších celkov – asociácií a združení, avšak len za účelom koordinácie a komunikácie. Tento model majú baptisti. *Presbyteriálno-synodálne* zriadenie sa opiera o princípy delegácie a subsidiarity. Miestne cirkevné obce sú v tomto zriadení plne zodpovedné za riadne zvestovanie Božieho slova a vysluhovanie sviatostí. Na spoločné porady s ostatnými obcami delegujú svojich zástupcov. Princíp subsidiarity (*lat. subsidium – pomoc, podpora*) znamená, že vyššia zložka správy nemá rozhodovať o veciach , ktoré prináležia nižšej zložke. Podstatou synodálnej procedúry teda je taký, že pohyb vychádza zdola a rozhodovanie je korporatívne. Na synode majú obvykle paritné zastúpenie laici a duchovní.

Osobitnou kapitolou je vzťah cirkvi a štátu v sekulárnej spoločnosti. Slovenská republika prezentuje vo vzťahu štátu a cirkvi *model asymetrický,* t. j. štát je laický, ale k odluke cirkvi a štátu nedošlo. *Cirkvi a náboženské spoločnosti registrované v SR* vyvíjajú svoje aktivity na základe *zákona č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností;* ďalšie podmienky registrácie cirkví upravil zákon č. 192/1992 Zb. o registrácii cirkví a náboženských spoločností. Zákon č. 394/2000 Z.z. - ktorým sa novelizoval zákon č. 308/1991 Zb. – deklaruje rovnosť cirkví pred zákonom a poskytuje im

možnosť uzatvárať zmluvy so štátom. SR nateraz registrovala tieto cirkvi a náboženské spoločnosti: Rímskokatolícka cirkev v SR, Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku, Gréckokatolícka cirkev v SR, Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku, Pravoslávna cirkev na Slovensku, Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia v SR, Evanjelická cirkev metodistická (Slovenská oblasť), Cirkev adventistov siedmeho dňa (Slovenské združenie), Bratská jednota baptistov v SR, Cirkev bratská v SR, Apoštolská cirkev na Slovensku, Ústredný zväz Židovských náboženských obcí v SR, Starokatolícka cirkev na Slovensku, Kresťanské zbory na Slovensku, Cirkev československá husitská na Slovensku, Novoapoštolská cirkev v SR, Cirkev Ježiša Krista svätých neskorších dní, Bahájske spoločenstvo na Slovensku.

Základná zmluva medzi SR a Sv. stolicou - súčasťou prameňov štátneho cirkevného (konfesného) práva na Slovensku sa stali (aj) zmluvy cirkví so štátom. Ide o Základnú zmluvu medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou publikovanou v Zbierke zákonov SR formou Oznámenia Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky č. 326/ 2001 Z. z. a Zmluvu medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami č. 250/ 2002 Z. z. Zmluva medzi Slovenskou republikou a cirkvami a náboženskými spoločnosťami registrovanými podľa zákona č. 308/ 1991 Zb. v znení zákona č. 394/ 2000 Z. z. sa dotýka 11 registrovaných cirkví a náboženských spoločností. *Do zmluvy nie sú zahrnuté okrem Rímskokatolíckej cirkvi v SR a Gréckokatolíckej cirkvi v SR (na ktoré sa vzťahuje Základná zmluva medzi SR a Svätou stolicou) tiež Kresťanské zbory na Slovensku, Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia v SR, ktoré sa k návrhu zmluvy odmietli pripojiť. Rovnako sa netýka niektorých ďalších registrovaných cirkví – Novoapoštolskej cirkvi v SR, Cirkvi Ježiša Krista svätých neskorších dní v SR a Bahájskeho spoločenstva na Slovensku.* V porovnaní so Základnou zmluvou medzi SR a Svätou stolicou je úprava vzťahov štátu s ďalšími registrovanými cirkvami *vnútroštátnou* zmluvou normatívneho charakteru sui generis, nakoľko tieto nie sú subjektmi medzinárodného práva. SR považuje registrované cirkvi a náboženské spoločnosti, ktoré sa rozhodli byť jednotlivo stranami tejto zmluvy, za nezávislé a autonómne subjekty práva SR. SR uznáva právo registrovaných cirkví a náboženských spoločností na verejné vyznávanie a hlásanie viery, vykonávať vlastnícke právo k ich finančným a materiálnym prostriedkom, právo zriaďovať základné, stredné i vysoké školy, právo pôsobiť pri uzatváraní manželstva, vykonávať pastoračnú službu v ozbrojených silách, právo na *finančné zabezpečenie* z prostriedkov štátneho rozpočtu SR, *Katolícka cirkev má právo vyučovať náboženstvo na všetkých školách.* Otvoreným problémom zmluvy je čl. 7 o *výhrade vo svedomí !!!*

Sekta. Z dlhodobého hľadiska je potrebné povedať, že význam slova *sekta* sa posúva. V súčasnosti mnohí vidia explozívne šírenie náboženských (prípadne pseudonáboženských) spoločností všeobecne označovaných *v novom zmysle ako sekty či deštruktívne kulty.* Preto je potrebné vysvetliť, čo je a čo nie je sekta. Mnohí doteraz sektu spájajú s vieroučnou odchýlkou (bludom) a zrejme preto mal a doposiaľ má výraz *sekta* pre mnohých užívateľov doktrinálny význam alebo aspoň konotáciu s herézou. Do istej miery sa s tým stotožnil nemecký protestantský teológ, filozof, historik a sociológ náboženstva *Ernst Troeltsch* (1865 – 1923), ktorý uviedol tieto *definičné znaky sekty* (*lat. secta - sekta, smer, strana*) a cirkvi:

a/ členstvo v sekte je založené na voľnom akte v dospelosti, kým členstvo v cirkvi je dané narodením v rodine člena cirkvi (konverzia!!!);

b/ členstvo v sekte má exkluzívny charakter, v cirkvi prevláda tendencia k inkluzivite (uzavretie);

c/ v sekte prevláda náboženský partikularizmus, ktorý vedie k hlásaniu vlastnej vyvolenosti a odsudzovaniu iných, pre cirkev je typická tendencia k univerzalizmu;

d/ sekta je malá skupina a cirkev široká štruktúra;

e/ spása má byť v sekte dosiahnutá hlavne morálnou čistotou, vrátane etickej prísnosti a asketizmu, kým náuka cirkvi zdôrazňuje božiu milosť, nad ktorou bdie cirkevná hierarchia;

f/ v sekte hrá malú alebo vôbec žiadnu úlohu profesionálne duchovenstvo a je tu vysoká spoluúčasť laikov, oproti cirkvi, ktorej činnosť je úzko spätá s profesionálnym duchovenstvom;

g/ pre sektu je typický nepriateľský alebo indiferentný vzťah k sekulárnej spoločnosti alebo k štátu, kým v cirkvi je silná tendencia ku prispôsobeniu sa svojmu okoliu a hľadaniu kompromisov, teda konformita;

h/ *náuka sekty uznáva za autentické vyjadrenie viery iba pôvodné zjavenie, kým v cirkvi sú bežne akceptované i neskoršie interpretácie;*

i/ členovia sekty sa regrutujú prevažne z nižších tried alebo inak sociálne znevýhodnených skupín, a preto je sociálna prestíž získaná mimo sekty ignorovaná a základom vnútornej stratifikácie sú predovšetkým duchovné a charizmatické kvality, kým v cirkvi sa berie ohľad na sociálnu stratifikáciu.

Český teológ a religionista O. I. Štampach v nadväznosti na doktrinálnu definíciu sekty ako „blud“, odchýlku od oficiálnej doktríny cirkvi a „inovujúc“ E. Troeltscha definuje sektu štyrmi znakmi: *autoritárstvo, fundamentalizmus ako autoritárske poňatie doktríny, uzavretosť fyzickú alebo aspoň ideovú, selekciu informácií, utajovanie štruktúr a náuk* (1998, s. 168). Podčiarkuje, že nie je jednoduché určiť, ktorá náboženská spoločnosť je a ktorá sektou nie je, „je to skôr vecou *miery* uplatnenia sektárskych znakov“ (1998, s. 170). Vo vzťahu ku *pôvodu* rozlišuje sekty: – *kresťanské sektárstvo* (cirkvi, niektoré hnutia v cirkvách, napr. letničné prúdy, adventisti siedmeho dňa, integristické zoskupenie lefébvristov, sedesvakantisti); – *atypické spoločnosti nadväzujúce na kresťanstvo* (mormoni, Svedkovia Jehovovi); – *hermetické spolky,* zvlášť satanizmus; - *niektoré smery orientálneho pôvodu* (Medzinárodná spoločnosť pre vedomie Kršny, transcendentálna meditácia); – *pseudoreligiózne sektárstvo* (kryptoreligiózne, parareligiózne) (1998, s. 170 – 173).

Z. Vojtíšek, ktorý vedie *„Společnost pro studium sekt a nových náboženských hnutí“* v Českej republike zdôrazňuje úlohu *vodcu* v sekte, ďalej fakt, že členmi tohto spoločenstva sú jedinci materiálne dobre situovaní (!), čo je rozdiel oproti „tradičnej“ sekte; ďalší autori hovoria o *literarizme* sekty, t. j. doslovnom čítaní a interpretácii Písma.

Denominácia **(***lat. denominare – určovať***)** – samostatné, zvyčajne protestantské cirkvi organizované na regionálnom alebo etnickom základe, ktoré však majú totožnú vierouku aj organizačnú štruktúru, sú budované na rovnakých zásadách cirkevnej správy; napr. evanjelické cirkvi augsburského vyznania (luteráni), evanjelické reformované cirkvi (kalvíni), metodisti, baptisti a pod. pôsobiace ako samostatné cirkvi v jednotlivých krajinách.

Rehole (*lat. regula – pravidlo, poriadok*) podľa Kódexu kánonického práva patria medzi *„Inštitúty zasväteného života a spoločnosti apoštolského života“*, t. j. náboženské združenia, ktorých členovia (rehoľníci a rehoľníčky) žijú vo zvláštnych komunitách (kláštoroch), pričom sa riadia a žijú podľa cirkvou stanovených zásad. V kresťanstve početné rehole vznikli pri cirkvi rímsko-katolíckej (jezuiti, františkáni, dominikáni) a pravoslávnej, resp. grécko-katolíckej, kým protestantské cirkvi rehoľný spôsob života odmietajú. Medzi mníšske kontemplatívne rády patria, napr. Rád sv. Bazila Veľkého (gréckokatolícky), Rád sv.

Benediktína, Cisterciáni, kým kontemplatívne-apoštolské a apoštolské sú karmelitáni, františkáni, dominikáni, jezuiti, premonštráti, saleziáni, piaristi, kapucíni, redemptoristi atď.

Františkáni predstavujú žobravý rád rímskokatolíckej cirkvi založený Františkom z Assisi (sv.) v r. 1223. Úplný názov rehole je Rád menších bratov (Ordo fratrum minorum – OFM). Boli kazateľskou rehoľou, ktorá sa venovala aj výchove a výučbe školskej mládeže. Ako praktickí kazatelia považovali všade ľudovú reč za „vehikulum náboženstva". Františkáni zakladali ďalšie odnože rádu (*kapucíni, minoriti*) i tzv. laické bratstvá mužov a žien (klarisky, terciári).

Dominikáni sú žobravým rádom rímskokatolíckej cirkvi, ktorý založil španielsky mních Dominik (sv.) v r.1216 s cieľom vytvoriť osobitnú rehoľu misijných kazateľov. Rád dominikánov patril medzi najväčšie stredoveké mníšske komunity, obsadzoval všetky teologické fakulty v Európe, bol propagátorom scholastickej filozofie T. Akvinského. Mocensko–politický, náboženský i kultúrny primát dominikánov „padol" po založení rehole jezuitov v 16. st.

Jezuiti alebo *Tovarišstvo Ježišovo* (*lat. Societas Jesu, SJ*) katolíckym rehoľným rádom, ktorý založil v r.1534 Ignác z Loyoly. Rehoľa mala zastaviť krízu, resp. upevniť pozície katolicizmu v dobe *reformácie.* Členovia rehole okrem troch obvyklých sľubov skladajú i 4. – poslušnosť predstaveným rehole a osobitne pápežovi. Jezuiti zakladali výchovné ústavy, ovládali univerzity, kolégiá, gymnáziá, zúčastňovali sa na misiách, pôsobili ako diplomati pod heslom „Ad maiorem gloriam" („Všetko pre slávu božiu"). Rád jezuitov patrí do dnešných dní k najvzdelanejším a najvplyvnejším v katolíckej cirkvi.

Kongregácia (*lat. congregatio – zhromaždenie, obec*) je (1) typ rehoľnej spoločnosti, členovia skladajú iba jednoduché sľuby, nenosia habit, zvyčajne majú určenú oblasť praktickej činnosti, napr. redemptoristi misiu a duchovnú službu pre chorých; je (2) to aj výkonný úrad pápežskej kúrie (napr. Kongregácia pre náuku viery); (3) náboženské združenie laikov schválené cirkvou (napr. mariánska kongregácia); (4) cirkevná obec, ktorá je vo svojom rozhodovaní plne autonómna, nepredpokladá existenciu nadradenej štruktúry, cirkevné obce sa môžu združovať do vyšších celkov – asociácií a združení, avšak len za účelom koordinácie a komunikácie. Tento model majú baptisti, resp. niektoré protestantské náboženské spoločnosti hlavne v USA.

C. Kult (*lat. cultus – uctievanie*) je vnútorná alebo vonkajšia činnosť, ktorú človek vykonáva ako výraz úcty k najvyššej hodnote a absolútnu, transcendentnému bytiu – k bohu, v polyteistických systémoch aj k nižším božstvám. V širokom zmysle patria pod pojem náboženský kult všetky druhy činnosti s náboženskými predstavami: obrady, obetovania, modlitby, bohoslužby, sviatosti, mystériá atď. V súčasnej religionistike sa zdôrazňuje semiotický, znakový charakter náboženského kultu. Poníma sa ako systém a ako činnosť; jeho štruktúru tvorí súbor znakov, pomocou ktorých dochádza ku komunikácii medzi nábožensky založeným človekom a sakrálnou skutočnosťou; v modernej sociológii náboženstva slúži pomenovanie *kult,* prípadne *kultové hnutie* na označenie neschizmatickej a zároveň „deviantnej" náboženskej skupiny (hnutia), ktorej vznik je založený na kultúrnej inovácii alebo kultúrnom importe. Niektorí autori rozlišujú tri typy kultov: audienčné, klientské a kultové hnutia.

II PREDKRESŤANSKÉ NÁBOŽENSTVÁ

1 ZANIKNUTÉ STAROVEKÉ NÁBOŽENSTVÁ VYBRANÝCH EURÓPSKYCH ETNÍK

Keltské náboženstvo

Jeden z „odvážnych" historických predpokladov tvrdí, že už od 20. st. pred Kristom žili v strednej Európe *Kelti.* Prvé historické správy o nich pochádzajú z 5. st. pred n. l. V období svojej maximálnej expanzie (3. st.) zasiahli Balkán, Malú Áziu, sever Apeninského polostrova, Gáliu a britské ostrovy, kde je dodnes najviac zachovaných keltských tradícií, zvlášť v Írsku. Pretože išlo o *náboženstvo neliterárne* (druidi údajne nesmeli zverejňovať tajné znalosti), správy o podobách keltského náboženstva pochádzajú od Rimanov a z kresťanských zdrojov. Typickým rysom keltskej kultúry bolo uctievanie hrdinských predkov, považovaných za bohov a polobohov. Na miestach obývaných Keltmi zachovali sa mená dôležitých bohov: Lugh, Teutates, Esus, Taranis, Ogmios, Ogm, bohyň Dagdy a Brighidy. Obrady mali späté s rytmom prírody: *Samain,* začiatok roku, čas temnoty, keď prestáva existovať hranica oddeľujúca svet živých a mŕtvych, *Beltain,* slávnosť ohňa (1. máj), *Lugnasad,* 1. august bol sviatkom svetla v jeho najväčšej sile. Obetné rituály zaisťovali väčšiu plodnosť a úrodnosť zeme. Postupom času zanikali ľudské obete. Šamanské umenie ovládali predovšetkým *druidi,* ktorí boli kňazmi, mudrcmi, básnikmi a veštcami. Na keltské náboženské tradície nadväzujú tiež artušovské legendy, v ktorých druidom je čarodejník Merlin.

Starogermánske náboženstvo

O predkresťanskom náboženstve *Germánov,* ktorí obývali už stáročia pred kresťanskou érou sever a neskôr severozápad Európy, sa dozvedáme sprostredkovane od Rimanov (hlavne Tacita, 1. st.). V ranom štádiu sa starogermánske náboženstvo vyznačovalo fetišizmom a animizmom. S rozvojom poľnohospodárstva začal sa formovať kult nebeských bohov. V prvých storočiach nášho letopočtu sa Germáni kontinentálnej Európy klaňali viacerým bohom; u škandinávskych kmeňov, Sasov a iných bol najvyšším bohom Wotan (Wodan) alebo Ódin, spočiatku boh búrky, potom bojov a víťazstiev, boh múdrosti, atď. Ten je obklopený panenskými démonickými bytosťami, *valkýrami.* Za boha hromu a blesku považovali Tóra (Donar), bohom práva, spravodlivosti a poriadku bol *Tiu (Ty),* bohyňou manželstva a rodiny *Freyja* atď. Bohom zasväcovali zvieratá (črty totemizmu): Votan – zmija, vlk, havran, Donar – medveď, cap, atď. Na počesť bohov sa uskutočňovali krvavé obrady a obety. Bohom obetovali nielen plodiny, ale aj ľudí (na uzmierenie Votana vešali zajatcov, Frizi vešali mladistvých). Mali posvätné háje a stromy, zriedka chrámy, nemalý význam pripisovali vešteniu podľa letu vtákov, erdžaní koní, paličiek s runovými znakmi. K dávnej tradícii patrí i mýtus, oživený údajne pod vplyvom prichádzajúceho kresťanstva, pojednávajúci o *súmraku bohov* a svetovej katastrofe i o novej božskej generácii, ktorej vládne krásny a čistý *Baldr* (tiež Balder, Baldur, syn Ódina a Friggy). V ranom stredoveku s rozvojom feudalizmu upadol význam starogermánskeho náboženstva, v 4. – 8. st. ho vytlačilo kresťanstvo. Mnohé mytologické obsahy so starogermánskym náboženstvom našli svoj spodobenie v starých pamiatkach škandinávskej literatúry – staršej a mladšej Edde.

Náboženstvo starých Slovanov

O náboženstve starých *Slovanov* je málo spoľahlivých správ. Podľa nálezov z archeologického výskumu, písomných správ (napr. Kyjevský letopis, Kosmova kronika) možno dedukovať, že náboženská viera a kulty, ktoré vládli u Slovanov až do kresťanstva - v období patriarchálno-rodových vzťahov - mali mnoho spoločných čŕt, najmä rozšírenú *prvobytnú mágiu*, *kult predkov,* ako aj *kult prírody.* Mágia zaujímala takmer ústredné miesto v staroslovanskom náboženstve a prenikala takmer do celého spôsobu života. Tak sa napr. v stodole na humne uskutočňovali magické zaklínadlá, aby sa zabezpečila budúca úroda, šťastie rodiny a rozkvet jej hospodárstva. Magické vlastnosti (očisťujúce a obetné) pripisovali ohňu, ktorý bol tiež objektom uctievania. Veštci, čarodejníci, mastičkári, bosoráci, vedmy – to sú staré pomenovania osôb, ktoré sa zaoberali mágiou. Kult predkov v staroslovanskom náboženstve mal výrazný patriarchálny charakter. Ženské božstvá analogické gréckej Hére, Aténe či Afrodite slovanský panteón nepoznal. Baba-jaga, ktorej sa pripisovala zákernosť, bola v slovanskej mytológii prežitkom. Tento prežitok predstavoval antitézu, zlo k „dobrým" otcovským predkom, ktorých kult si Slovania vytvorili po prekonaní matriarchátu. Toto sa rovnako vzťahuje aj na kikimoru a rusalku. *Kult prírody,* ktorý v staroslovanskom náboženstve zaujímal významné miesto, sa odrazil aj v jeho panteóne bohov a v rozličných obradoch a slávnostiach. Najvyšším bohom starých Slovanov bol *Perun* – stvoriteľ blesku, podobný indickému Indrovi, gréckemu Diovi (Zeus), rímskemu Jupiterovi, germánskemu Thorovi. Slovania Peruna spájali s nebom a jeho zosobnením – *Svarogom.* Bohov Slnka, vetra a ohňa – Dažboga, Striboga a aj boha dobytka Velesa považovali za svarogovcov, t. j. synov Svaroga. U baltských Slovanov sa medzi vyššie božstvá rátali *Svantovit, Triglav a Radegast,* ktorí taktiež zosobňovali prírodné sily.

2 ANTICKÉ NÁBOŽENSTVÁ

Do tejto skupiny radíme literárne fixované a mnohými svedectvami dobre doložené staroveké (podľa vzniku) náboženstvá, z ktorých egyptské, grécke a rímske v stredoveku tiež zanikli, kým iránske (zoroastrizmus) pretrváva v pôvodnej vlasti i u indických Parsiov dodnes.

Staroegyptské náboženstvo

Starí Egypťania uctievali najmä prírodné živly. Osobitú úctu prejavovali vodám Nílu a Slnku; Níl, ktorého povodne zabezpečovali úrodu, zosobňovali v podobe boha Hapi, slnko v podobe boha *Ra* (alebo Re), ktorého kultovným centrom bol Héliopolis. Pre staroegyptské náboženstvo bol charakteristický aj zoomorfizmus a totemizmus, ktorý sa rozvinul vďaka významu poľovníctva a chovu dobytka. Bohyňu vojny a ochrany *Sekhmet* zobrazovali ako ženu s hlavou levice, kým *Anubis* (Anupev) je starým egyptským pohrebným božstvom, balzamovačom mŕtvol a strážcom mŕtvych. Tento boh je pôvodom zo stredného Egypta a má podobu muža s hlavou psa alebo šakala. Hlbokú pečať zanechal na staroegyptskom náboženstve kult mŕtvych. Náboženská antropológia rozlišovala na človeku okrem tela ešte dva princípy, *„ba"* (duša) a *„ka"* (duch). Predpokladalo sa, že posmrtnú blaženosť môže dosiahnuť len ten, koho telo ako schránka duše a ducha sa uchovalo v celosti – odtiaľ pramení starostlivosť Egypťanov o ochranu tela po smrti (pyramídy a mumifikácia). Po politickom zjednotení Egypta (koncom 4. tisícročia pred n. l.) upadol význam miestnych bohov, boh Ra sa dostal na čelo panteónu štátneho náboženstva, neskôr ho vystriedal *Amon.* Predstavy o najvyššom bohu Egypta zodpovedali podobám pozemských vládcov – faraónov,

neobmedzených despotov. Staroegyptské náboženstvo pomocou kňazov – žrecov ich vyhlasovalo za synov božích a živých bohov na zemi. Okolo r. 1500 pred n. l. sa objavuje často prekladaný a vydávaný text, a to *Kniha mŕtvych.* Až do rímskeho obdobia bola táto kniha vkladaná do rakvy, pričom jej zaklínadlá boli návodom na posmrtný život, ich magický obsah je teraz jasný: mali obmäkčiť bohov. Kniha mŕtvych môže byť chápaná tiež ako literatúra zasväcujúca do tajomstiev posmrtného života. Dôležité miesto v staroegyptskom náboženstve mali roľnícki bohovia *Oziris a Isis;* kým Usirev (grécky Oziris) bol bohom vegetácie, naučil ľudí rôznym poľnohospodárskym zručnostiam (pripravovať z obilia chlieb, víno z hrozna), bohyňa Eset (grécky Isis) bola jeho manželkou, zaviedla manželstvá, naučila ľudí liečiť choroby. Mýty o nich symbolizovali zmeny prírodných cyklov.

Starogrécke náboženstvo

Antickú grécku kultúru a kultúrnosť vôbec reprezentuje systém mnohobožstva a početných kultov kmeňov a etník starého Grécka v období vzniku a rozvoja otrokárskej spoločnosti. Archaické a klasické grécke náboženstvo sa opiera o *mýty*, ktoré sú nám dnes dostupné v neskorších literárnych prerozprávaniach. Ide vlastne o náboženstvo len nepriamo literárne fixované v tom zmysle, že nemá žiadne posvätne spisy. Eposy Illias a Odyssea vznikli pravdepodobne v 9. st. pred Kr. Rozsiahla básnická skladba *Teogónia* (*Pôvod bohov*) pochádza z 8. storočia. Hesiodos v tejto básni súčasne hovorí o pôvode bohov, aj o tom, ako sa z neurčitého a prázdneho prvopočiatku vynáral usporiadaný svet, kozmos. Jeho *Teogónia* je tak zároveň *kozmogóniou* – náukou o pôvode sveta. Každý stupeň v utváraní konkrétnych podôb sveta je spätý so splodením a zrodom nejakej božskej postavy, napríklad vody sa objavili vtedy, keď Gaia s Uranom splodili Okeana.

Takýto prístup je charakteristický pre reflexiu skutočnosti prostredníctvom mýtu. Zem, nebo, tma, láska, vody a mnohé ďalšie javy a vlastnosti sa objavujú spolu s konkrétnymi bohmi, prislúchajú im. Nejde však len o okamih zrodu – puto, ktoré bohov viaže k jednotlivým oblastiam sveta je trvalé. Mýtické bytosti *personifikujú* (*zosobňujú*) reálne prírodné a spoločenské javy, vzťahy alebo vlastnosti. Prostriedkom takéhoto usporiadania sveta v mýtickom myslení je *obrazná predstava*. Zmysel tu vždy *vystupuje v obraznej podobe*, v postave, rastline, v predmete, ktoré sú „aktérmi“ daného príbehu. Hovoríme o mýtickej *racionalite*; uvedený postup umožňuje rozčleniť priestor a čas, oddeliť to, čo je posvätné, od toho, čo je profánne, svetské, jednoducho priradiť veciam ich zmysel a usporiadať ich. Naproti tomu filozofické myslenie od svojich prvých krokov pristupuje k prvopočiatkom vecí ako k *problému,* ktorý je potrebné riešiť na úrovni *pojmov,* abstrakcie a zovšeobecnenia.

Grécke náboženstvo sa pokladá za klasickú ukážku *polyteizmu,* i keď všetci bohovia majú jediný pôvod, a tým je podľa Hesioda *Chaos.* Potom sa objavuje bohyňa *Gaia* (Zem) a boh *Eros* (Láska). Z Chaosu vznikli *Erebos* (Temno) a Noc, zo Zeme Nebo; je to boh *Uranos.* Gaia a Uranos splodili bohov, ktorých potomkovia sa usadili na Olympe, sú deťmi neba a Zeme: kyklopovia, titani a giganti. Patria k nim tiež klasickí bohovia a bohyne: *Afrodita, Zeus, Aténa, Hermes, Dionýzos, Apolón, Artemis* a ďalší. Vedľa nich sú nižšie bytosti, oživujúce a ochraňujúce prírodu i spoločnosť: *nymfy, satyrovia, kentauri,* resp. bohovia majú „štatút“ prabohov (napr. Gaia, Eros), olympských bohov (Demeter, Hádes), hrdinov (Achilles, Oidipus) a bytostí (satyrovia, kentauri, kyklopovia).

S nastolením vlády rodovej šľachty menšie božstvá boli vytláčané bohmi, ktorí žili na hore Olymp. Týchto bohov a bohyne – Poseidón (boh mora), *Héra* (bohyňa manželstva), *Demeter* (úroda), *Hestia* (vernosť, manželstvo), *Aténa* (vzdelanie, múdrosť), *Apolón*

(umenie), *Artemis* (lov), Ares (vojna), *Hefaistos* (kováčstvo), Hermes (zlodej, cestovateľ) a iní – už považovali za určitú rodinu, ktorá mala svojich „starších“ a „hlavu“ – „otca ľudí a bohov“. Bol ním *Zeus*, vládca Olympu, ktorý v nábožensko-symbolickej forme zosobňoval patriarchálneho vládcu. Tak vznikla hierarchia bohov, ktorá – v istom zmysle – odrážala hierarchiu vznikajúcej triednej spoločnosti. V neskoršie sa formujúcich mestských štátoch výkon kultu bol pod ich „kontrolou“ a zároveň dochádza ku rozkvetu chrámového staviteľstva (5. – 4. st. pred n. l.). Najznámejšie svätyne boli v Olympe a v Delfách (delfská veštiareň). Zároveň s kultmi, ktoré boli určené pre všetko obyvateľstvo, vznikli v Grécku tajné náboženské spoločnosti a kulty, na ktorých sa mohli zúčastňovať len zasvätenci. Najznámejšie boli na počesť bohyne Demeter (*eleusinské mystériá*) a Dionýza (*dionýzie*). Za určitých podmienok sa v eleusínskych mystériách zasvätencom sľubovala posmrtná blaženosť; účastník dionýzií sa pripájal k božstvu jedením surového mäsa za živa roztrhaného zvieraťa.

V období krízy a rozkladu otrokárskeho zriadenia (začiatok n. l. a neskôr v 3. – 4. st.) sa v Grécku rozšírili východné kulty. Osobitnú úctu mal *Oziris, Isis, Mithra, Kybelé a Adónis.* Starogrécka mytológia mala veľký vplyv na rozvoj literatúry a umenia európskych národov, najmä v období renesancie.

Starorímske náboženstvo

Charakterizuje ho *polyteistický* princíp, pričom ak hlavnou zložkou hospodárstva starorímskych obcí bolo poľnohospodárstvo, prejavilo sa to v náboženských predstavách, pre ktoré bola spočiatku charakteristická viera v duchov. Za touto zbožnosťou „stála“ príroda, dedinský život, kult stromov, lesov, zeme (črty fetišizmu), kult zvierat – hlavne vlka (totemizmus). Postupne sa z malých bôžikov, ktorí zosobňovali sily prírody, náboženské vedomie starých Rimanov začalo pretvárať v zložitý panteón bohov, vznikajú viaceré mýty o hierarchii bohov.

Rímsky panteón tvorili bohovia rímskeho štátu, najvyšším bol *Jupiter* – otec bohov, zosobňujúci moc Ríma. Zákonom nariadili štátny kult tzv. *kapitolskej trojice* (Jupiter, Junóna, Minerva). Pod gréckym vplyvom sa uskutočnilo stotožnenie rímskych a gréckych bohov. Jupitera stotožnili s Diom (Zeus), Junónu s Hérou, Saturna s Chronom, Venušu a Afroditou, atď. S premenou rímskeho pôvodne mestského štátu na stredomorské impérium rímske náboženstvo ovplyvnili aj východné kultúry; z Malej Ázie už v 2. st. pred n. l. prenikol do Ríma napr. kult bohyne Kybelé, neskôr kult egyptskej Isis, frýgizského Attisa, v 2. a 3. st. bol veľmi populárny kult iránskeho boha Slnka Mithru.

Pre náboženský život v období neskorého rímskeho impéria je typický *synkretizmus*. V Ríme sa stretávali najrôznejšie obrady, bohovia a viery. Každé božstvo sa považovalo za všemohúce, a teda *polyteistický systém* starorímskeho náboženstva nezaručoval v ideologickej rovine stabilitu impéria, čo bolo jedným z determinantov krízy impéria (od začiatku n. l. a najmä v 3. – 5. st.) a prechodu Rimanov k monoteistickému náboženstvu.

Kresťanstvo sa stalo štátnym rímskym náboženstvom v r. 380 za cisára Teodosia.

Iránske náboženstvo

Náboženstvo starých Peržanov pred zoroastrovskou reformou zostáva v tieni antického dedičstva Egypťanov, Grékov a Rimanov. Nie je jasné, kde skutočne pôsobil prorok *Zarathustra. Avesta,* ktorá je kodifikovaným súborom posvätných spisov odvodených od jeho reformného pôsobenia, sa objavuje medzi 6. až 4. st. pred Kr. V kontraste so starým polyteizmom má zoroastrovské náboženstvo silne *monoteistickú* tendenciu s prvkami

dualizmu. Jediný dobrý Boh *Ahura Mazda* splodil dvoch synov, ktorí sa mohli rozhodnúť pre vládu pravdy alebo vládu klamstva. *Spenta Mainju* (Blahodárny duch) sa rozhodol pre svetlo a dobro, *Angra Mainju* (Ničivý duch) pre zlo. Medzi Ahura Mazdou a ľuďmi sprostredkujú kontakt bytosti, *sedem Ameša Spenta* (Nesmrtelných svätých), dobrí duchovia *ahurovia* a zlí *daévovia.* Jedným z neskorých iránskych bohov je Mithra, ktorého zasväcovací kult sa silne zapísal do rímskych dejín a bol takmer oficiálnym kultom rímskych légií. Po nástupe islamu boli *mazdaisti,* ako sa Zarathustrovým stúpencom hovorilo, potlačení; mnoho z nich sa vysťahovalo do Indie, kde sa pod názvom *parsovia* neskôr stali bohatou a vplyvnou spoločenskou skupinou. Zoroastrijci sú známi svojimi ohňovými chrámami, v ktorých večný plameň ako očistný živel symbolizuje *Ahura Mazdu.*

III BIBLICKÉ NÁBOŽENSTVÁ

1 JUDAIZMUS

„Židovstvo neusiluje dostať sa mimo tento svet niekam ďalej. Ideál židovstva nie je žiť dobre a mravne preto, aby sa človek dostal do raja, ale práve naopak. Týmto ideálom je žiť dobre a mravne a zdokonaľovať tento svet preto, aby sa doňho Bohu chcelo naspäť".

Tieto slová na tému rozdielu medzi kresťanstvom a židovstvom uviedol rabín Solovejčík na stretnutí stredoeurópskych rabínov v Bratislave (r. 2000). Môžeme aj nemusíme súhlasiť s rabínom, jedno je však isté. Rabín hovoril o odvekej židovskej túžbe dočkať sa príchodu Mesiáša, posla Bohom zasľúbeného, politického osloboditeľa a aktéra náboženskej obnovy.

Judaizmus je náboženstvo semitské (Semiti – národy Blízkeho východu, jazykovo príbuzné: Asýrania-Babylončania, Hebrejci, Feničania, Kánaanci, Arabi), *biblické, monoteistické, zjavené, prorocké, je to náboženstvo Knihy,* je aj kritikou *predbiblických a nebiblických* náboženstiev, v ktorých príroda je plná bohov a démonov, spoločenský poriadok je posvätný, králi sú synovia bohov. Pre Izraelcov je takýto pohľad idolatriou, rúhaním, modlárstvom. *Idol* (modla), resp. *idolatria* (*gr. eidólon – modla, lat. latria – druhá časť zložených slov s významom uctievanie, zbožňovanie niečoho*) je termín, ktorý označuje akékoľvek spodobenie, hmotné alebo imagitatívne - predmet vytvorený človekom - prostredníctvom ktorého sa božstvo zobrazuje a prejavuje. Idolu sa preto preukazuje božská úcta (idolatria) a prisudzujú sa mu nadprirodzené vlastnosti (môže robiť zázraky, liečiť...). Neskôr bol ním označovaný obraz božstva, ktorý je kultovo (obety, kadidlo, poklony, sľuby) uctievaný ako božstvo samo. Biblické texty, resp. polemika s modlárstvom, modloslužba je obľúbenou témou prorokov. Biblické texty odmietajú posvätné obrazy cudzích bohov, ale i spodobenie Boha, napr. zlaté teľa, ktorému sa izraelský ľud klaňal, kým Mojžiš bol na hore Sinaj (Ex 32). Kult idolov, modlárstvo vznikol na báze raných náboženských predstáv (napr. zoolatria – uctievanie zvierat – spája sa s totemizmom).

Podľa Starého zákona Boh stvoril hviezdy, teda hviezdy nie sú božstvá ako v astrológii Babylonu; Boh stvoril zvieratá, teda zvieratá nie sú božstvami ako v mytológii Egypta. *Pre človeka Starého zákona nie je príroda bohyňou či telom Boha – príroda je Bohom daná človeku, aby ju poznával, zodpovedne spravoval a pretváral.* Podľa niektorých religionistov je to prvý krok ku akejsi „sekularizácii", v Biblii je svet - v istom zmysle - „desakralizovaný".

Ak uvažuje religionistika o judaizme, berie do úvahy, že Židov ako nositeľov tejto jedinečnej kultúry spája: zem, ľud a náboženstvo Izraela, vlasť židovského národa – Kánaan, t. j. úzky pruh zeme, ktorý na západe susedí so Stredozemným morom, na východe so sýrsko-arabskou púšťou. Základom náboženstva Židov je rozprávanie o praotcoch, čo je označenie pre najstaršie hlavy rodín a zakladateľov rodov, ako sú Abrahám, Izák a Jakub; pre dobu medzi stvorením sveta a potopou – ako hovorí Biblia -, o 10 patriarchoch vyznačujúcich sa obdivuhodnou dlhovekosťou (Gn 5) a o 12 izraelských kmeňoch **(**podľa tradície základnú štruktúru Izraela tvorilo 12 kmeňov, ktorých predkami boli 12 synovia Jakuba). Tu samozrejme vyvstáva problém historickosti, t. j. ťažko overiť historickú autenticitu udalostí. Zrejme ide o sociokultúrne pomery v Palestíne v priebehu rokov 1900 – 1400 pred Kristom.

Posvätnou knihou Židov je (hebrejská) *Biblia,* jej kánon pozostáva zo (A) *I. Zákona* (Tóry (hebr.) = Pentateuchu (gr.) = 5 kníh Mojžišových), *II. Prorokov, III. Spisov.* Židovská tradícia uctieva i (B) *Talmud,* ten tvorí: 1. *Mišna* (okolo r. 200 po Kr., náboženské zákony

a zvyklosti, ktoré nie sú v Biblii; základ rabínskeho judaizmu.) 2. *Gemara* – diskusia rabínov. Židovská tradícia rozlišuje Talmud jeruzalemský a Talmud babylonský.

Kniha *Genezis* – 1. kniha Tóry - podáva dlhé preddejiny, t. j. univerzálne dejiny ľudstva, teogóniu a kozmogóniu: 1. Stvorenie sveta a človeka, 2. Pád do hriechu, 3. Svetovú potopu, 4. Zmluvu s Noem, 5. Stavbu babylonskej veže (kap. 1 – 11). Potom nasledujú úvodné príbehy, ktoré sa týkajú patriarchov – Abraháma, Izáka (Izmaela) a Jakuba nazývaného Izrael (kap. 12 – 36). To všetko tvorí úvod do dejín 12 kmeňov (11 bratov, ktorí predali Jakubovho milovaného syna Jozefa do Egypta (kap. 37 – 50).

Židovský étos má 3 symptomatické postavy: Abraháma, Mojžiša a Dávida.

Abrahám vyšiel z Mezopotámie (od Uru) na príkaz Boha, žil začiatkom 2. tisícročia pred Kr., putoval do H(Ch)háránu a do Palestíny. Je to postava *ekumenická,* „všeobecná“, „celosvetová“, *je praotcom 3 náboženstiev Blízkeho východu,* z neho pochádza Izák a Jakub = praotcovia Izraela a Ježiša Krista, ale i Izmael = praotec Arabov a následne všetkých moslimov. Abrahám (pôvodne Abram) uzavrel zmluvu s Bohom. „Abram mal 99 rokov. Vtedy sa Abramovi zjavil Pán a riekol mu: „Ja som všemohúci Boh, chodievaj predo mnou (...). Ja som to, čo mám zmluvu s tebou, že budeš otcom mnohých národov. A meno tvoje nebude už viac Abram, ale Abrahám, lebo urobím ťa otcom *mnohých národov“* (Gn 17, 2, 4 - 5). V súvislosti s tým, že Abrahám je ekumenickou postavou, t. j. pôvodne všetkým sa dostalo božieho zasľúbenia, v biblických náboženstvách prebieha „spor o Abraháma“, ktorý vyznieva ako privlastnenie si jeho odkazu, teda judaizácia, kristianizácia či islamizácia Abraháma. *Mojžiš je* židovské dieťa narodené v Egypte, Hospodin ho poslal oslobodiť svoj ľud, v Starom zákone je teda poslom božím, vodcom národa. Mojžiš doviedol Židov cez púšť až k Sinaju, kde bola uzavretá zmluva s Bohom (Ex 19); tu dostal Mojžiš Desatoro zapísané na doskách Zákona (Ex 20, 1 – 17). „V tretí mesiac po odchode Izraelitov z Egypta, v ten istý deň prišli na Sinajskú púšť (...). Potom Mojžiš vystúpil k Bohu. Tu Pán volal na neho z vrchu hovoriac: „(...) Ak teraz budete poslúchať na môj hlas a ak zachováte moju zmluvu, tak budete mi medzi všetkými národmi zvláštnym majetkom – veď mne patrí celá zem – a budete mi kráľovským kňazstvom a svätým národom!“ (Ex 19, 1, 3, 5 – 7).

Ak predtým Hospodin uzavrel zmluvy – s Abrahámom, s Noem – išlo o zmluvy univerzálne, s celým stvorením, zmluva s Mojžišom má iný rozmer: je základom židovského náboženstva, Hospodin je Bohom Izraela a Izrael je jeho ľudom, striktne tvrdí židovská náboženská tradícia. Historik P. Johnson v „Dejinách židovského národa“ mieni, že v prípade Mojžiša možno uvažovať o jeho historickosti, teda situovať jeho narodenie a ďalšiu činnosť do začiatku alebo polovice 13. st. pred n. l. , iné pramene hovoria o 14. st. pred Kristom.

Kráľ Dávid (1004 – 965) je najvýznamnejším kráľom izraelských dejín, je mu pripisované autorstvo Žalmov (hebrejská Biblia, časť III., Spisy; Biblia katolíckej cirkvi – Knihy básnické a múdroslovné). A nielen to. Založil štát, spojil sever a juh – Izrael a Judsko, Jeruzalem je mestom Dávidovým, syn Šalamún dal postaviť *chrám* (okolo r. 960), v ktorom bola umiestnená Archa zmluvy. Osobitnú zmienku si zasluhuje miesto a funkcia chrámu, resp. jeho vzťah k synagóge. V Starom zákone sú kultové miesta všade tam, kde sa Boh zjavil svojmu ľudu (Noe, Abrahám, Sinaj, Jeruzalem). *Synagóga* – to už nie je „dom Boží“, ale „dom zhromaždenia“. Členovia obce sa schádzajú na spoločnej bohoslužbe, bohoslužba nie je kňazská, ale laická. Pozostáva z čítania, z náuky a z modlitby. Božia prítomnosť nie je na mieste, v priestore, ale v zhromaždení samom. *Chrám bol jedinečný, spoločný všetkým, viazaný na miesto, kým synagóga sa na miesto neviazala.*

Šalamún (970 – 931 pred n. l*.) bol* posledným vládcom jednotného kráľovstva Izraelitov, Jeruzalem sa honosil silou, nádherou a okázalosťou, budoval a zbrojil, ale i hýril

nemravnosťou (hárem). Veľkí proroci – Jeremiáš, Izaiáš, Ezechiel varovali, bdeli, napomínali, vystríhali pred nemravnosťou... Napokon Babylon dobyl Jeruzalem v r. 587 – 586 pred n. l., zničený bol chrám a archa zmluvy. Roky 586 – 538 pred Kr. sú rokmi babylonského zajatia Židov, teda života v exile = v diaspóre. Židia v diaspóre dodržiavajú *príkaz viery: obriezku, sab(b)at, rituálne jedlo a rituálnu čistotu, kým Babylon sa stal symbolom všetkých ríši, ktoré sa stavali proti Hospodinovi, symbolom neposlušnosti* a mravnej pustoty. *Diaspóra* (*gr. rozptýlenie*) je teda oblasť(i) osídlenia starých Židov za hranicami Palestíny (Babylon, Egypt, Európa), pričom podnetom ku zmene „vlasti“ (biblický exodus) bola najmä okupácia (podmanenie) Palestíny Peržanmi a Rimanmi; je to globálny názov rozptýlených židovských - v novozákonnom období aj kresťanských - menšín usadených mimo Palestíny v inonáboženskom, zväčša pohanskom prostredí. Diaspóra bola dôležitým faktorom pri rozvíjaní mesianistických tendencií v judaizme a pri formovaní kresťanstva ako náboženstva, ktoré sa odštiepilo od judaizmu. Hovoríme o tzv. *židokresťanstve.*

V r. 539 pred n. l. perzský kráľ Kýros dobyl Babylon, Židia sa vracajú do svojej vlasti, postavili 2. Chrám, kde umiestnili sedemramenný svietnik – menoru (symbol štátu Izrael, vznikol v r. 1948) . V r. 332 – 331 pred n. l. Židia stávajú sa súčasťou gréckeho sveta po dobytí Alexandrom Macedónskym, následne dochádza ku helenizácii židovských vrstiev a k tomuto obdobiu sa viaže vznik *Septuaginty* (*lat. sedemdesiat, značka LXX*), najstaršieho a najdôležitejšieho prekladu Starého zákona do gréčtiny. Vznikol v 3. – 2. storočí pred Kristom v Alexandrii a bol určený pre Židov v diaspóre, ktorí už nerozumeli starozákonným spisom v hebrejčine. Podľa legendy preklad pripravilo 72 židovských znalcov – odtiaľ pochádza názov.

R. 63 pred n. l. sa Judea dostala pod nadvládu Ríma; v r. 70 n. l. bol zničený 2. Chrám. Historici datujú židovskú vojnu do rokov 66 – 70, 132 – 135 n. l. Na mieste zničeného Jeruzalemu bolo postavené nové helénske mesto zasvätenému Jupiterovi, najvyššiemu Bohu v rímskom polyteistickom panteóne. Rimania sa obávajú *židovského sa(b)batu, krutého Boha, obriezky, zákazu jesť bravčové mäso, židovského proselytizmu* (*gr. prosélytos – novo obrátený na vieru*)*;* proselytmi boli ľudia, ktorí sa nenarodili ako Židia, ale prijali židovské náboženstvo a dali sa obrezať; v súčasnom jazyku sa za proselytu označuje človek novo obrátený na vieru vôbec alebo „čerstvo“ prestúpil k inému vyznaniu. Mocenská štruktúra Ríma pozostávala z konfliktného spoločenstva moci svetskej a duchovnej, teda kráľa, kňaza a vojaka s uzurpátorským slovom cisára, kým Hebrejci rešpektovali teokratický systém vlády, kde kňaz = kráľ, *svetské = náboženské; náboženstvo bezozvyšku utváralo identitu židovského národa. Židovskému národu bolo umožnené prežiť vďaka náboženstvu, t. j. modlitbe, štúdiu Tóry, rešpektovaniu náboženských príkazov v každodennom živote; namiesto jediného chrámu v Jeruzaleme prišli synagógy, miesto dedičných kňazských hodností nastúpili učenci – rabíni. Žid nepotrebuje zakoreniť, vnútorný zážitok Boha bol kľúčom k diaspóre, teda prežitiu židovského etnika.*

Okrem viery v jediného Boha Židia veria v príchod *Mesiáša* na zem. Slovo mesiáš je z hebrejského slova mašiach, ktoré má rovnaký význam ako grécke christos: „poznamenaný, zasvätený, pomazaný ku svojmu poslaniu“. Očakávanie mesiáša je očakávaním posla Bohom zasľúbeného, politického osloboditeľa a náboženského obnoviteľa. Biblia uvádza, že Mesiáš bude potomkom kráľa Dávida, synom človeka: „Lebo chlapček sa nám narodil, daný nám je syn, na jeho pleci bude kniežatstvo a bude nazvaný: zázračný Radca, mocný Boh, večný Otec, Knieža pokoja. Jeho vláda bude veľká a pokoj bude bez konca na Dávidovom tróne a nad jeho kráľovstvom, aby ho upevnil a posilnil právom a spravodlivosťou odteraz až naveky“

(Iz 9, 5 – 6). Kresťania za mesiáša považujú *Ježiša Nazaretského;* na rozdiel od nich sú Židia presvedčení, že Ježiš bol prorokom a očakávaný mesiáš ešte len príde.

Ježiš (*hebr. Ješua* a *Jehošua,* to znamená *„Hospodin je spása“*) až do svojich tridsiatich rokov žil ako bežný Žid: študoval Písmo a riadil sa ním. Potom začína jeho „verejný život“, kedy prijal krst, vybral si 12 učeníkov, zvestoval príchod božieho kráľovstva. Následne bol rýchlo vtiahnutý do vyhrocujúceho sa sporu vo vnútri zbožnej židovskej komunity. Jadrom sporu – podľa P. Johnsona (1995) - boli dva problémy, a to: *a/ centrálne postavenie Chrámu a jeho nenahraditeľnosť; b/ dodržiavanie Zákona.* V prvom prípade bol Ježiš na strane tých, ktorí považovali Chrám za prekážku ku všeobecnému rozšíreniu duchovnej dokonalosti, lebo koncentrácia na hmotnú budovu s jej kňazskými hierarchiami, privilégiami (väčšinou dedičnými) a bohatstvom bola formou izolácie od národa. Videl v Chráme zdroj zla a predvídal jeho zničenie. Pokiaľ ide o druhý sporný bod, ako ďaleko je potrebné sa podriadiť Zákonu (saduceji uznávali iba písaný Pentateuch, farizeji hlásali Ústny zákon), Ježiš bol stúpencom rab(b)iho Hilela a jeho školy: „Rob tak, ako chceš, aby bolo učinené tebe“, to je celá Tóra!!! Tóra však nie je len mravný kódex, je to tiež celý rad „absolutistických“ božích príkazov (obriezka, strava, pravidlá styku a čistoty). A tak Ježiš previedol Hilelov aforizmus do systému mravnej teológie, pričom v zjednodušenom Zákone ponechal len morálne prvky. Ježišovo „odmietnutie“ Zákona stalo sa zásadným problémom. Ježiš tvrdil, že človek môže mať priamy vzťah s Bohom, i keď je chudobný, nevedomý a hriešny. Ježiš prehliadal Tóru ako nezávažnú. Trval na tom, že pre nadchádzajúci Posledný súd *nie je nutné slepo poslúchať Zákon, ale VERIŤ.*

Kristova a Pavlova teológia znamenali, že „mechanizmom“ spásy bol teraz Nový zákon, viera v Krista. Proces vykúpenia v judaizme predpokladal vyvolenie, zmluvu, Zákon. Pavol rozniesol evanjelium do diasporneho židovstva a do nežidovských (pohanských) komunít, ktoré ho obklopovali. Ľudia sa stávali kandidátmi viery a milosti iba na základe *všeobecne ľudských predpokladov. „Potom už nie je Grék a Žid, obrezaný a neobrezaný, barbar, divoch, otrok a slobodný – ale všetko a vo všetkých Kristus.“*

Kresťanstvo sa následne vymedzilo voči judaizmu (aj) tým, že judaizmus striktne zotrváva na protikladnosti Boha a človeka, kým kresťanská náuka učí, že Boh sa vtelil do človeka, Boh vstúpil do ľudského príbehu!!!

Židovský učenec, teológ, filozof, právnik, lekár Maimonides (hebr. Moše Ben Maimon, 1135 – 1204) sa v židovských dejinách považuje za najväčšiu osobnosť od čias Mojžiša. Sformuloval 13 článkov viery, ktoré sú súčasťou modlitebných kníh: 1. Boh existuje, jeho bytie nie je ohraničené časom. 2. Boh je jediný. 3. Boh je netelesný. 4. Boh je pôvodcom všetkého. 5. Len k Bohu sa sluší modliť. 6. Boh sa zjavil. 7. Mojžiš je a zostane najväčším prorokom. 8. Tóra je Božie zjavenie. 9. Tóra je nezmeniteľná. 10. Boh je vševedúci. 11. Boh je nanajvýš spravodlivý. 12. Boh nám pošle spasiteľa. 13. Boh vzkriesi mŕtvych.“

Medzi základné prúdy judaizmu patrí ortodoxné židovstvo, reformované židovstvo a konzervatívne židovstvo. Až do 19. storočia tvorilo *ortodoxné židovstvo* najvýznamnejší prúd židovstva, z ktorého sa neskôr vytvorili rôzne mesianistické hnutia, samaritáni, karaiti, falašovia, sekty, pseudomesiášske hnutie. *Ortodoxný prúd* striktne dodržiava systém pravidiel, teda *halachu.* Termín „halacha“ je odvodený od slovesného kmeňa s významom „kráčať“ či „chodiť“. Ak žijeme svoj život v zhode so zásadami obsiahnutými v Tóre, celý život sa stáva akýmsi „chodením“... Halacha obsahuje 613 *micvot* (plurál od *micva*), božích príkazov odvodených z Tóry. Moderný ortodoxný judaizmus zahŕňa asi dve stovky micvot, ktoré sa vzťahujú prakticky na všetky okolnosti denného života. *Judaizmus nerozlišuje medzi*

náboženským a svetským životom, čo sa v modernej dobe vzťahuje už „len“ na ortodoxné židovstvo. Vo vnútri tohto prúdu sa vytvorilo hnutie známe ako *chasidizmus.* Chasidské hnutie (*hebr. chasid – bohabojný, svätý*) vzniklo v 18. st. medzi Židmi v Poľsku a cárskom Rusku ako výraz nespokojnosti bedárskych židovských obcí s nadvládou rabínov. Chasidi si robili posmech zo synagóg, otriasali autoritou ortodoxných rabínov, mali svoje vlastné modlitebne, kde sa schádzali súc oblečení v hrubých chalátoch a so širokými kožušinovými klobúkmi na hlavách. Mystické spojenie s Kráľom sveta dosiahli iba v spoločnosti svojich druhov, za účasti všetkých v radosti, tanci, speve, modlitbách a v sprievode cadika („dokonalého“, „spravodlivého“, „svätého“ Žida). Základnou charakteristikou chasidizmu je teda „spojenie radosti zo života a zbožnosti, dôvera k Bohu, prekračujúca starosti o každodenný život a posilnenie vlastnej individuality“ (Franek, 2009, s. 18).

Reformované židovstvo vzniklo v 19. storočí medzi nemeckými Židmi. Žiadali odstrániť niektoré tradičné praktiky, čo súviselo s utváraním modernej spoločnosti. V *reformnom a konzervatívnom judaizme* dochádza k odstráneniu časti zažitých zvyklostí. Týka sa to hlavne formálnej stránky. Nedodržiavajú sa tak prísne stravovacie predpisy, predpisy o sabate a o svätení sviatkov. Bohoslužba je v národnom jazyku, a nie v hebrejskom, poniektoré reformné prúdy ženám umožňujú získať rabínske vzdelanie, a tým viesť bohoslužbu. Ženy môžu v synagógach sedieť spoločne s mužmi.

Židovské sviatky a bohoslužba: v judaizme sviatok nie je len chabou spomienkou a oslavou nejakej historickej udalosti, ale je to predovšetkým rozpamätávanie sa a opätovné prežívanie udalosti; podľa významu sa delia na hlavné *pútnické sviatky* (*Pesach, Šavuot, Sukot*), *veľké sviatky* (*Roš ha-šana, Jom kipur*) a *menšie sviatky* (*Chanuka, Purim, Roš chodeš*), pôstne dni a národné sviatky. Osobitné miesto patrí *sabatu;* hebr. označenie sabat vyjadruje „prerušenie“, „zastavenie“. Sviatok súvisí s biblickým stvorením sveta. Keď Boh stvoril svet, posledný, siedmy deň oddychoval. Aj Židia majú tento deň zasvätiť, čo znamená aj zákaz práce. V synagóge sa v piatok koná bohoslužba, večer – popri sviatočnom jedle - je venovaný štúdiu náboženskej literatúry, Biblii, Mišne, Talmudu. Sobota je dňom samotného sviatku. Sabat končí, keď sa na oblohe objavia prvé tri hviezdy.

Z pútnických sviatkov *Pesach* je sviatkom vyslobodenia z egyptského otroctva, druhý sviatok *Šavout* pripomína zjavenie Tóry na hore Sinaj a posledný sviatok *Sukot* je spomienkou na štyridsaťročné putovanie púšťou do zasľúbenej krajiny. Uvedené sviatky sú aj poďakovaním za dary úrody a nesú sa v duchu radosti a vďaky. Z veľkých sviatkov *Roš ha-šana* je židovským novým rokom, slávi sa 1. – 2. deň mesiaca tišri (september - október). Je dňom účtovania za skutky, ktoré človek vykonal počas roka. Charakteristickým znakom sviatku je roh, šofar, preto je označovaný aj ako Deň trúbenia. Používa sa ovčí alebo kozí roh. V Biblii sa prvýkrát šofar spomína pri zjavení na hore Sinaj. Obdobie medzi *Roš ha-šana* a *Jom kipur* je obdobím, kedy sa má človek kajať, uvedomiť si svoje hriechy a nedostatky. Previnilci majú napraviť svoje hriechy a poprosiť blížnych o odpustenie. Toto obdobie trvá desať dní. *Jom kipur* sa teda slávi na desiaty deň po Roš ha-šane. Je dňom pokoja, prísneho pôstu a účasti na bohoslužbe. Je zvykom, že v tento deň prichádzajú do synagógy aj veriaci, ktorí do nej obvykle nechodia. Veriaci prosia o odpustenie nedodržaných sľubov, ktoré dali Bohu v minulosti a ktoré dajú v budúcnosti.

Podľa talmudskej tradície je obdobie veľkých sviatkov časom, kedy človek stojí pred Bohom so svojou vinou, modlitbou a pokáním chce odprosiť Boha a odvrátiť boží súd.

2 KRESŤANSTVO

Nemecký historik a politológ H. Maier (1931) je autorom neveľkej publikácie s názvom *„Svět bez křesťanství – co by bylo jinak?“*, kde o prínose (úlohe) kresťanstva nielen v historickom, ale hlavne v modernom kontexte hovorí:

„Kresťanstvo nie je riešením všetkých záhad sveta. Nie je tiež jednoducho pokrokový princíp, politicko-sociálny liek. Kresťanstvo je meradlom – pre kresťanov meradlom absolútnym. Svet bude podľa neho merať svoju cestu (...). Čo by spolu s kresťanstvom zmizlo? Nie iba dedičstvo, tradícia, niečo, čo by bolo možné v prípade nutnosti „sekularizovať“ (...). Zmizol by kontrast, prvok rozporu, sila interakcie. Zmizla by dialektika cirkvi a svetského poriadku, ktorá charakterizovala a poznamenala Európu a moderný svet. Spoločnosť by sa – rovnako ako tomu bolo v staroveku – točila už len okolo jednej osi. Výhrady cirkvi voči svetu – a svetu voči cirkvi! – by zostali bez účinku“ (2014, s. 136).

„Fiunt, non nascuntur christiani“, kresťanom sa človek stáva, ale nerodí, napísal v r. 197 vo svojom „slávnom“ Apologeticu Q. S. F. Tertullianus, jeden z najstarších cirkevných spisovateľov. Tento latinsky píšuci a kresťansky mysliaci teoretik a apologéta kresťanstva v tomto, pre mnohých polemickom, výroku zrejme upozorňuje svojich súčasníkov i budúce generácie na záväzok spojený s prijatím viery v Krista, pričom onen záväzok sa nám nedostáva bez vlastného pričinenia. Od čias Tertulliana kresťanstvo prešlo zložitými, nie vždy jednoduchými a priamočiarymi vývojovými peripetiami, zasiahlo do osudov svetových dejín i individuálnych ľudských životov.

Kresťanstvo je *monoteistické* náboženstvo, ktoré vzniklo na pôde judaizmu v období, do ktorého neskôr kresťania umiestnili počiatok svojho letopočtu. Za očakávaného mesiáša (slovo *mesiáš* je odvodené z hebrejčiny vo význame „pomazaný“, t. j. panovník) považovali niektorí vtedajší Židia tesára *Ježiša z Nazaretu* (asi 7 pred Kr. – asi 29 po Kr.) a stali sa jeho učeníkmi. Ježiš bol ako neprijateľný náboženský reformátor - čo sme už uviedli na inom mieste – odsúdený sanhedrinom, vzápätí popravený rímskymi vládcami a jeho židovskí učeníci stali sa prenasledovanými štvancami. Jednako len v priebehu storočí sa kresťanstvo stalo najrozšírenejším náboženstvom sveta s asi 1,5 miliardou príslušníkov.

Jeden z najvýznamnejších Židov, ktorý považoval Ježiša za mesiáša, bol Pavol, predtým Šaul z Tarzu (po roku 1 po Kr. – asi 64 po Kr.). *Cirkvi apoštolskej*, t. j. misii sv. Pavla medzi pohanmi rímskeho impéria, predchádzalo obdobie *židokresťanstva* so strediskom v Jeruzaleme a *pohanokresťanstva* s centrom v Antiochii. Sv. Pavol vo svojich spisoch, ktoré sa neskôr stali súčasťou kresťanského kánonu (zbierky posvätných textov, považovaných za pravoverné), zdôrazňoval oslobodenie tých, ktorí veria v Ježiša ako v mesiáša, od predpisov judaizmu. Tým v podstate zavŕšil *rozchod kresťanstva s judaizmom.* 1. – 3. stor. n. l. v análoch kresťanských dejepiscov je považované za dobu poapoštolskú, keď mučeník Peter zakladá rímsku cirkev (cirkevnú obec) a umiera pravdepodobne v júli r. 64 n. l. za Nerovho útoku na kresťanov. Neskôr, paralelne s rastom počtu kresťanov v západnej i východnej časti ríše a intenzívnym intelektuálnym stykom s helenistickým svetom vyrástla kresťanská teológia. Jej ústrednými témami boli hlavne pôsobenie Krista (kristológia), jeho vykupiteľské dielo (soteriológia) a jeho pomer k otcovi a k duchu svätému (náuka o Trojici). Pre budúce storočia zostávajú jadrom teologického myslenia.

Pre svoj posvätný spis používajú kresťania rovnaký názov ako Židia – *Biblia.* Kresťanská Biblia je ale rozsahom väčšia. Obsahuje jednak židovskú Bibliu, ktorá pozostáva z 39 spisov

a ktorá bola prijatá Židmi ako Písaný zákon asi v r. 90 po Kr. Túto židovskú Bibliu kresťania nazývajú *Stará zmluva* alebo *Starý zákon.* Za súčasť Starého zákona samozrejme považujú ešte šesť ďalších židovských kníh, ktoré sa pri kanonizácii okolo roku 90 po Kr. do písaného Zákona nedostali. Z kresťanov majú iba protestanti Starý zákon v rozsahu židovskej Biblie. K Starému zákonu potom všetci kresťania pripájajú *Nový zákon,* resp. *Novú zmluvu,* ktorá hovorí predovšetkým o Ježišovi z Nazaretu. Najvýznamnejšími medzi 27 knihami Nového zákona sú evanjeliá – štyri navzájom sa dopĺňajúce správy o Ježišovom pôsobení. Všetky knihy Nového zákona boli zrejme napísané najneskôr na konci prvého storočia po Kr. Rozhodnutie, ktoré z kníh budú platiť za Božie slovo, teda za vnuknuté Božím duchom, však cirkev urobila podstatne neskôr (definitívne až v 4. storočí). Od 4. storočia cirkev síce upevňovala svoje postavenie v rímskej spoločnosti, ale taktiež viedla zápas o jasnú formuláciu viery a za svoju jednotu. K tomuto zápasu ju donútili odstredivé hnutia, ktoré boli cirkvou považované za nepravoverné a ohrozujúce kresťanstvo. Na tzv. *ekumenických* (t. j. všeobecných) *konciloch,* konaných od 4. do 9. storočia, bola detailne rozpracovaná náuka o Ježišovi, o Božej trojjedinosti (Boh Otec, Syn Ježiš a Duch Svätý), o cirkvi a ďalších témach. Medzi teológmi prvých kresťanských storočí (tzv. cirkevnými otcami) vyniká Tertullián (asi 160 – 200), ktorý ovplyvnil náuku o Kristovi a o Božej trojici a vynikol ako obhajca kresťanského učenia proti gnóze, ďalej Gregor z Nyssy (331 – 394) či Augustín (354 – 430).

V 4 stor. n. l. začína éra *konštantínovského kresťanstva*. Jej prológom bol *tolerančný edikt* cisára Galéria z apríla r. 311. Cisár Galérius dáva kresťanom právo na vieru i existenciu, pričom edikt končil vetou „nech sú odteraz kresťanmi“. Doba vlády cisára Konštantína (306 – 337) a jeho príklon ku kresťanstvu otvára novú epochu kresťanskej cirkvi i rímskeho impéria. V r. 313 Konštantín spolu so svojím spoluvládcom Liciniom navrhol milánsky tolerančný program, „konštitúciu“, ktorým rozšírili tolerančný edikt z r. 311 vyhlásením úplnej slobody cirkvi a rovnoprávnosť kresťanstva s pohanskými kultmi, aby sa (kresťanstvo) v r. 380 stalo štátnym náboženstvom ríše. Prvý väčší rozkol (schizma) v kresťanstve sa uskutočnil onedlho, a to v 5. st. vo východnej časti Rímskej ríše, kde viacero kresťanských obcí odmietlo v rozpore s učením vtedajšej kresťanskej cirkvi uznávať Krista ako bohočloveka (boha a človeka v jednej osobe). Tvrdili, že Kristus má len božskú „prirodzenosť“ („podstatu“). Tieto obce vytvorili samostatné a dodnes existujúce cirkvi (*staré východné cirkvi*): arménsko-gregoriánsku, etiópsku, koptskú, sýrsku a melchitskú.

Konštantín preložil svoje sídlo zo Starého do Nového Ríma (Nový Rím, to je niekdajšie Byzantium) – od tej doby nazývaný Konstantinopolis, Carihrad. Sociálne, historické i cirkevno-politické dôsledky tohto aktu boli nedozerné a stali sa zárodkom veľkého rozkolu kresťanskej cirkvi v r. *1054* na cirkev *západnú, latinskú, rímskokatolícku so strediskom v Ríme* a na čele s vatikánskym pápežom a na *cirkev pravoslávnu východnú* (tiež *ortodoxnú, grécko-pravoslávnu*). Cirkevní historici hľadajú príčiny rozkolu v dogmatickej a liturgickej oblasti. Okrem nich svoju úlohu zohrali i príčiny mocensko-politické a sociálno-ekonomické, súvisiace s rozdelením ríše (r. 395). Oba kresťanské smery, *katolicizmus a pravoslávie,* majú vo vierouke spoločné rysy: v hierarchickej štruktúre „moci“ prísne oddeľujú duchovných od prostých veriacich, uznávajú 7 sviatostí, základným dogmatickým rozdielom je *„spor o filioque*“. Odchod Konštantína znamenal pre západnú časť ríše oslabenie jej politického vplyvu (končil pádom Západorímskej ríše v r. 476), ale súčasne zaistil rímskemu biskupovi samostatný vývoj v cirkevnej oblasti, smelé svetské ambície rímskych pápežov v budúcich storočiach, v boji so svetskou mocou. Povedané ináč, *pápež* sa stal akýmsi západorímskym

cisárom. Naopak patriarchovia východných pravoslávnych cirkví stále viac podliehali a rešpektovali byzantskú cisársku moc (*cézaropapizmus*).

Vývoj ďalších udalostí bol prevratný. Západorímske cisárstvo bolo atakované v 5. stor. útokmi Vizigótov, Hunov, Vandalov – „pohanov", barbarov. V r. 476 Západorímska ríša zanikla, ale západné kresťanstvo s autokraciou pápeža bez problémov prežilo a chystalo sa v nasledujúcich storočiach *kristianizovať* barbarov, resp. celý Západ. Prvé kontakty kresťanstva s germánstvom naznačil krst franského kráľa Chlodovika v r. 496 a predpoklady pre vznik kresťanského Západu boli vytvorené zväzkom univerzálnej rímskej cirkvi s Franskou ríšou. Na Vianoce r. 800 pápež Lev III. položil cisársku korunu na hlavu franského kráľa Karola (Veľkého), západné kresťanské cisárstvo sa stalo skutočnosťou. Teokratické rysy vládcov Svätej ríše rímskej vyjadril cisár Karol v liste pápežovi Levovi III. takto:

„Našou úlohou je navonok všade chrániť zbraňami svätú cirkev Kristovu pred útokmi pohanov (...), zaisťovať ju všeobecným uznávaním katolíckej viery. Vašou (pápežovou – G. G.) úlohou je podporovať našu vojnovú službu rukami pozdvihnutými k nebu, ako to urobil Mojžiš, aby kresťanský ľud vašim príhovorom všade dosahoval víťazstvo nad nepriateľom" (Franzen, 1992, s. 113).

V 5. stor. došlo k rozdeleniu byzantského cisárstva (Východorímskej ríše) z cirkevného hľadiska na štyri patriarcháty, z ktorých boli neskôr vytvorené samostatné (autokefálne) pravoslávne cirkvi. V ďalších storočiach vznikali samostatné *pravoslávne cirkvi* i na území ďalších štátov, takže ich v súčasnej dobe existuje *15*: carihradská (Turecko), na čele ktorej stojí všeobecný (ekumenický) patriarcha, alexandrijská (Egypt), antiochejská (Sýria, Libanon), jeruzalemská (má centrum v arabskej časti Jeruzalemu), ruská, gruzínska, srbská, rumunská, bulharská, cyperská, grécka, albánska, poľská, československá a americká. Pravoslávie nikdy nevytvorilo jednotné cirkevné centrum, konštantinopolský patriarcha nemá žiadnu administratívno-cirkevnú právomoc a je z hľadiska tradície chápaný ako „primus inter pares", prvý medzi rovnými. S východným kresťanstvom je spojený fenomén uniatstva.

Uniatmi (lat. *unio – zjednotenie, spojenie*) sa nazývajú pôvodne pravoslávni kresťania (v Európe), časť príslušníkov starobylých východných kresťanských cirkví a maroniti, ktorí uznali primát pápeža a dogmy rímskeho katolicizmu, ponechali si tradičný (východný) rítus a bohoslužobnú reč. Vznikli tak uniatske cirkvi maronitského, sýrskeho, arménskeho a koptského rímskeho rítu. Uniatske cirkvi vytvorené z pravoslávnych cirkví na Ukrajine (1596) a v Uhorsku (1646), resp. časť z nich dostali oficiálne názov *gréckokatolícke cirkvi* zjednotené s Rímom.

Zamyslieť sa aspoň v historickej skratke nad fenoménom *protestantizmu* ako tretieho smeru kresťanstva znamená analyzovať rast sily a autority západného kresťanstva, pretože na báze zápasu s nespútanou katolíckou autoritou a mocou protestantizmus vyrástol. Éra 11. – 14. stor. je obdobím boja o investitúru - kulminuje idea kresťanského stredovekého univerzalizmu – ktorá je dôkazom (aj) politicko-mocenských ambícií pápežstva, resp. katolíckeho kresťanstva. Nie je to však len éra „cirkevných politík". Je to i obdobie vzniku univerzít, scholastickej filozofie, románskeho a gotického umenia – všetko to prejavov *kresťanskej vzdelanosti, humanity a kultúry,* na podloží ktorých vyrástla civilizácia Západu. Veľkolepý rozmach západného (rímskokatolíckeho) kresťanstva ustáva v priebehu 14., niekde 15. stor. *Reformáciu* a následne vznik protestantizmu, resp. protestantských cirkví považujú cirkevní historici za taký prielom v dejinách cirkvi, že *reformáciu nazývajú aj cirkevným novovekom*. Pri zbežnom pohľade sa reformácia považuje výhradne za nábožensko-cirkevnú

záležitosť. „Defiluje“ ako všeobecná snaha sveta sakrálneho i sekulárneho po očiste mravov i spôsobu života katolíckej cirkvi. Mieri proti predávaniu odpustkov, svetskej pápežskej moci, neomylnosti koncilov. Problém je však hlbší a zásadnejší. Ak o vrcholnom stredoveku platí, že „meno Božie a slová Písma“ platili ako nevyhnutná legitimácia pre všetko ľudské jednanie a usilovanie (svetské = náboženské, náboženské = svetské), potom všetky útoky na feudalizmus museli byť predovšetkým útokmi na cirkev a všetky revolučné spoločenské a politické učenia museli byť zároveň a prevažne teologickým kacírstvom (Hus, Wiclef, Luther).

Priebeh reformácie (*lat. reformatio – pretvorenie, obnovenie*), nábožensko–cirkevných a politických zápasov katolíkov a „protestujúcich“ (budúcich) luteránov či kalvínov (*lat. protestari – dosvedčovať, verejne vyhlasovať*) je dostatočne známy; česká protestantská literatúra za prológ reformácie považuje vystúpenie J. Husa a husitské hnutie (1415, 1419 – 1437). Vlastná reformácia má svoj formálny počiatok vo vystúpení augustiniánskeho mnícha Martina Luthera (1483 – 1546). Luther dovŕšil svoj rozchod s katolíckou cirkvou vo chvíli, keď 10. decembra 1520 pred Elsterskou bránou vo Wittenbergu verejne spálil bulu hroziacu kliatbou „na jeho hlavu“. Predtým – 31. 10. 1517 - na chráme vo Wittenbergu zavesil *95 téz,* ktorými mienil očistiť kresťanstvo *biblickým evanjelizmom* – doslovným výkladom duchovného zmyslu Nového zákona, osobitne textov apoštola Pavla. 3. 1. 1521 bola nad ním v Ríme slávnostne vyhlásená kliatba. Nemecká reformácia po svojej umiernenej, luthersko-meštianskej podobe pokračuje v radikálnom odboji Münzerovej roľníckej vojny (1524/1525) a je relatívne dovŕšená náboženským mierom augsburským (1555) o rovnosti katolíkov a luteránov v Nemecku. Tlejúca iskra reformácie „preskočila“ z Nemecka do Anglicka a Švajčiarska, kde ju viedli Ulrich Zwingli (1484 – 1531) a Ján Kalvín (1509 – 1564) a anglický kráľ Henrich VIII. Svárom katolíkov a protestantov bola poznačená 30 - ročná vojna (1618 – 1648) konštituujúca sa do podoby znepriatelených síl, a to Protestantskej únie a Katolíckej ligy. *Reformácia tak vytvorila nový, tretí smer kresťanského náboženstva – protestantizmus.* Výsledkom reformácie samotnej sú *tri smery protestantizmu: luteránstvo, kalvinizmus a anglikánstvo,* ku ktorým sa postupne priradili slobodné cirkvi v Amerike, resp. *cirkvi evanjelikálne.* Dnes patrí ku protestantskému kresťanstvu celá „suma“ cirkví a denominácií, ktoré poväčšine vznikli na lutherskej zásade *„sola Scriptura“, „sola fidei“, „sola gratia“„ t. j. „iba Písmo“, „iba viera“, „iba milosť“,* teda na princípe slobodného výkladu Biblie a zásad, že hriešny človek je ospravedlnený pred Bohom a Bohom samotnou vierou, resp. vykupiteľskou smrťou Ježiša na kríži. *Od katolicizmu je možné protestantizmus odlíšiť hlavne tým,* že *kladie dôraz na osobnú vieru, odmieta preceňovať vonkajšie cesty ku spáse (pôst, spoveď, modlitbu, dobré skutky) v prospech morálky odvodenej z hĺbky kresťanovej osobnej viery, zvýšený dôraz kladie na Bibliu a možnosť jej individuálnej interpretácie, oslabuje silu a autoritu cirkevných inštitúcií zásadou všeobecného kňazstva* atď. Za *svetský dôsledok reformačného hnutia* možno považovať fakt, že reformácia bola aj jednou z ciest *ku* neskoršiemu vzniku *liberálnej spoločnosti Západu, konštituovaniu liberálnej doktríny ľudských a občianskych práv a rozvoju národných jazykov prekladmi Biblie, podpore národnoemancipačných procesov v 19. st.*

V protestantskej tradícii rozlišujeme pojmy *„cirkvi evanjelické“* a *„cirkvi evanjelikálne“*. V užšom slova zmysle pod *evanjelickou cirkvou* rozumieme výhradne *evanjelické cirkvi augsburského vyznania* (nazývané aj luteránskymi).V širšom zmysle tu patria ďalšie cirkvi, ktoré vzišli z reformačného hnutia – *cirkvi kalvínske* (*reformované*) a takisto metodistické náboženské spoločnosti, resp. všetky ďalšie, ktoré majú v názve prívlastok „evanjelický“, „evanjelická“. *Evanjelikálne cirkvi* **(**cirkvi *prebudeneckej* tradície) vo všeobecnosti sú

výsledkom úsilia uskutočniť hlbšiu reformáciu. Popud k tomu vzišiel z pôdy anglikánskej reformácie, t. j. anglikánskej cirkvi, ktorá sa od rímskokatolíckej cirkvi najmenej odlišovala a de facto sama iniciovala očistu cirkvi od „prežitkov" katolicizmu, teda puritánske hnutie. Epicentrom prebudeneckého a puritánskeho hnutia sa stali predovšetkým USA. Jeho prvú vlnu /koniec 17. a 18. st./ reprezentujú *baptizmus* – následne celosvetová rodina baptistických cirkví s ideou druhého krstu v dospelosti – a *metodizmus* s dôrazom na hlboký kresťanský život. Druhá vlna prebudeneckého hnutia (veľké prebudenie) nastala v prvých dvoch desaťročiach 19. storočia. Výsledkom je vznik svetovo významných hnutí (cirkví) – *adventizmu, jehovizmu, Cirkvi Ježiša Krista svätých neskorších dní* (*mormoni*) a *Novoapoštolskej cirkvi.* Vývoj protestantizmu v 19. storočí završuje *pentekostálne hnutie* (*gr. pentékosté – päťdesiaty;* sviatok Zoslania ducha svätého, sviatok Turíc, česky letnic slavený na 50. deň po Veľkej noci; odtiaľ názov hnutia) ako posledné z veľkých milenialistických hnutí (po *mormonoch, adventistoch, jehovistoch*), ktoré sú napospol poznamenané bezprostredným očakávaním druhého Ježišovho príchodu. *Pentekostalisti* tiež završujú hľadanie mimoriadnych duchovných darov (chariziem, t. j. dôraz na mimoriadne, zázračné božie dary, „vyliatie ducha svätého", dar proroctva, uzdravovania, hovorenia rôznymi jazykmi – glosolálie), výskyt ktorých mal predchádzať blízkemu príchodu Ježiša. Druhá vlna pentekostalizmu, tzv. *charizmatické hnutie,* začína v 60. rokoch 20. storočia. Hlavným a takmer jediným markantným rozdielom oproti staršiemu hnutiu je malá ochota charizmatických kresťanov zakladať nové cirkvi. Skôr tu ide o snahu obnoviť existujúce kresťanstvo pentekostálnou zbožnosťou zvnútra. Na Slovensku v r. 1993 vzniklo *Združenie evanjelikálnych cirkví* s týmito zakladajúcimi členmi: Apoštolská cirkev, Bratská jednota baptistov, Cirkev bratská, Evanjelická cirkev metodistická, Kresťanské zbory a misijné hnutia AD 2000 a New Eastern Europe for Christ.

Súčasťou procesu reformácie bol tlak jej katolíckej opozície, teda *protireformácia* (*lat. reformatio - pretvorenie, obnova*) vošla do dejín ako útok katolíckeho feudálneho sveta proti všetkým výdobytkom a vymoženostiam reformácie. Jej počiatky spadajú do 40. rokov 16. storočia. Oporou reformácie sa stali štáty katolicizmu – Taliansko a Španielsko, krajiny, kde katolicizmus naďalej zostával jedinou vládnucou ideológiou. Hlavným nástrojom protireformácie sa stali rády, predovšetkým *rád jezuitov* (1534) a v neposlednej miere ustanovené kolégium 6 kardinálov (r. 1542) – *inkvizítorov,* ktorí „vyhľadávali" kacírov a vynášali nad nimi rozsudky. Stret dvoch kresťanských svetov, teda katolíckeho (protireformácia) a protestantského (reformácia) niesol sa aj v znamení *spoločenského progresu,* obidve strany ideového zápasu zakladali vzdelávacie inštitúcie a podnietili rozvoj národných jazykov a kultúrnosti vôbec.

Z historicky sformovaných troch prúdov kresťanstva – katolicizmu, protestantizmu a pravoslávia – najviac veriacich má *katolicizmus* (*gr. katholikos, lat. catholicus – všeobecný*), ktorý je náboženskou, morálnou a sociálnou doktrínou hlásanou najväčšou z kresťanských cirkví – cirkvou katolíckou, resp. rímskokatolíckou (západnou, latinskou), ale i gréckokatolíckou, chaldejskou, arménskou, koptskou, maronitskou (sú to cirkvi uniatske, t. j. cirkvi východného obradu zjednotené s Rímom, „sú v jednote s rímskym biskupom, pápežom"). Jeho najvlastnejší náboženský rozmer tvorí *sústava dogiem založených na Písme a Tradícii.* Medzi základné články viery patrí dogma o trojjedinom Bohu, o stvorení sveta a človeka Bohom, o Ježišovi Kristovi, o cirkvi ako „tele Krista", o dedičnom hriechu atď. Oficiálnou filozofiou súčasného katolicizmu je *neotomizmus* vyhlásený pontifikom Levom XIII. v *encyklike Aeterni Patris* v r.1879. Riadiacim centrom katolicizmu je teokratický štát Vatikán. V dnešnej podobe existuje od roku 1929, kedy vznikol uzavretím Lateránskych

dohôd medzi Piom XI., úradom Svätej stolice a vládou talianskeho štátu. Vatikánsky štát má svoju administratívu, štátne občianstvo, súdnictvo, menu. Zahraničnú politiku vedie štátny sekretár, vnútornú správu guvernér.

Popri knihách Starého a Nového zákona rímskokatolícka cirkev sa „prihovára“ veriacim aj prostredníctvom dokumentu nazývaného *encyklika* (*gr. en - vnútri, gr. kyklos – kruh, celý svet*). Je pomenovaním pre pápežský okružný list, ktorý je určený biskupom a prostredníctvom nich všetkým príslušníkom katolíckej cirkvi, resp. „všetkým ľuďom dobrej vôle“. Pápež sa v ňom vyjadruje ku otázkam mravov, vierouky, ale hlavne ku aktuálnym spoločensko-politickým a ekonomickým problémom. V tomto prípade ide o *sociálne encykliky, ktorými reaguje cirkev na pohyby industriálneho, svetského, viac alebo menej sekularizovaného sveta.* Encyklika(y) tvorí významný spôsob, akým možno vplývať na verejnú mienku. Medzi významné – moderné - sociálne encykliky patria: *Rerum novarum* (Lev XIII., 1891), *Divini redemptoris, Quadragesimo anno* (Pius XI., 1937, 1931), *Pacem in terris, Mater et magistra* (Ján XXIII., 1963, 1961), *Populorum progressio* (Pavol VI., 1967), *Centesimus annus* (Ján Pavol II., 1991), *Caritas in veritate* (Benedikt XVI., 2009).

Sociálne učenie katolíckej cirkvi (tiež nazývané *sociálna náuka*) je komplex predstáv cirkvi vzťahujúcich sa primárne na otázky sociálnej spravodlivosti, spravodlivého usporiadania politickej a ekonomickej sféry; sociálna doktrína – moderná o to viac – je neodmysliteľnou súčasťou kresťanskej teológie. Má rozmer *teologicko-sakrálny* (teológia stvorenia, teológia vtelenia a teológia cirkvi) a na neho nadväzujúci rozmer svetský (problém vlastníckych vzťahov, politicko-mocenských záležitostí a medzinárodného súžitia, problém globalizácie, ekológie sveta a človeka atď.). Moderná sociálna náuka sa formovala v kritickom dialógu s doktrínami (ideológiami) *liberalizmu, nacionalizmu a marxizmu.* Jej základy osnoval pontifik Lev XIII. v encyklike Rerum novarum z roku 1891. Uvedená encyklika tu nastolila problém kapitalizmu a jeho triednej polarity, otázku *súkromného vlastníctva,* kde konštatovala, že súkromné vlastníctvo je posvätné, podľa *prirodzeného zákona „dar od „Boha“,* následne uvažuje ako prekonať vykorisťovanie a exploatáciu „ľudského“ kapitálu. S fašizmom a komunizmom (marxizmom) sa kriticky vyrovnávali encykliky PiaXI. *„Mit brennender Sorge“* (1937) a *„Divini redemptoris“* (O bezbožnom komunizme, 1937). Encyklika Benedikta XVI. *Caritas in veritate* (Láska v pravde, 2009) aktualizuje posolstvo jeho (jej) predchodcov, Pavla VI. a encykliky Populorum progressio zvlášť.

Základným princípom kresťanskej sociálnej náuky je *osobnostný princíp,* podľa ktorého „zdrojom, nositeľom a cieľom všetkých spoločenských inštitúcií je a musí byť ľudská osobnosť, ktorá zo samej svojej podstaty potrebuje spoločenský život“ (Gaudium et spes, 25, 1). Osobnostným princípom, a teda aj akceptovaním *individuálnych ľudských práv* (s primárnym dôrazom na právo života, slobodu náboženstva, vyznania a svedomia), pápeži 20. st. *odmietli stredoveké stavovské poňatie ľudských práv.* S osobnostným princípom súvisia ďalšie tri zásady sociálneho učenia – *solidarita, subsidiarita a spoločné dobro.* Otázkou zostáva ako a do akej miery je možné vymedziť, určiť priestor spoločného dobra, keď v individualistickej a pluralistickej kultúre Západu mizne spoločný svet ľudí a vedomie spoločnej budúcnosti.

Katolícke sociálne učenie stalo sa jedným z hlavných ideových a ideologických fundamentov európskych kresťansko-demokratických a ľudových strán; v Európskom parlamente v legislatívnom období rokov 2009 – 2014 zasadajú ako skupina (frakcia) Európskej ľudovej strany (kresťanských demokratov).

Za obnovné hnutia v rímskokatolíckej cirkvi **(**Kurzy kresťanskej viery, Hnutie za lepší svet, hnutie Svetlo – život, Dielo Máriino /fokolare/, komunita Emmanuel, Katolícka charizmatická obnova) bývajú označované iniciatívy, ktoré reagujú na situáciu, v ktorej sa táto cirkev ocitla v dôsledku modernizácie západnej spoločnosti v posledných dvoch storočiach. Je typické, že ich počet a význam rastie v historicky prelomových obdobiach, napr. po 2. svetovej vojne alebo po 2. vatikánskom koncile. Obnovné hnutia sú motivované snahou oživiť cirkev v dobe, keď stratila postavenie hlavnej spoločenskej sily; sú vedené a inšpirované predovšetkým laikmi. Usilujú o obnovu farností a o prehĺbenie zbožného života laikov vo farnostiach, prehĺbenie mariánskej zbožnosti, sú zamerané (aj) na vnútornú, až mystickú zbožnosť, hnutia katolíckej charizmatickej obnovy, podnietené pentekostálnym kresťanstvom atď.

Popredný katolícky teológ *Hans Küng* (1928), účastník rokovaní 2. vatikánskeho koncilu (1962 – 1965), od r. 1996 emeritný profesor, vo svojom diele *„JEŽÍŠ“* kladie otázku:

„Kto je teda kresťanom? Nie ten, kto len hovorí, „pane, pane“ (...). Kresťanom je omnoho skôr ten, kto sa na svojej osobnej životnej ceste (a každý človek má svoju vlastnú) snaží prakticky sa podľa tohto Ježiša Krista orientovať. Viac sa nepožaduje.

Práve moja kritika cirkvi rovnako ako tak mnohých kresťanov pochádza z bolesti nad nesúladom medzi tým, čím tento historický Ježiš bol, čo zvestoval, prežíval, za čo bojoval a čo vytrpel, a tým, čo dnes inštitucionálna cirkev so svojou hierarchiou predstavuje. Tento nesúlad sa často stáva neznesiteľne veľkým. Ježiš pri triumfálnej pontifikálnej bohoslužbe v chráme svätého Petra? Alebo v modlitbe s americkým vojnovým prezidentom a Benediktom XVI. v Bielom dome? Alebo pri nákladnej štátnickej ceste spolu s „námestníkom“ v papamobile? To nemožno domyslieť. Voľne podľa Dostojevského Veľkého inkvizítora by sa jej asi všade pýtali: „Prečo k nám prichádzaš nás rušiť“? (2013, s. 9).

3 ISLAM

Islam alebo odovzdanie sa (do vôle Božej) patrí do spoločenstva troch veľkých *monoteistických profetických* (gr. prorockých) náboženstiev Západu, ktoré sú späté i geneticky. Islam je tretím v rade a moslimovia ho považujú za vyvrcholenie a záver duchovnej cesty, ktorá vedie od Abraháma, a svojím spôsobom už od Adama, cez Mojžiša a Ježiša k Muhammadovi. Islam sa údajne opiera o posledné a už definitívne Božie zjavenie. Z religionistického hľadiska je náboženstvom, ktoré je významné svojím presahom cez hranice svetadielov a kultúr, svojou sociálnou úlohou a takisto dynamikou. Nepozorujeme u neho symptómy vnútornej slabosti, ani ústup zo získaných pozícií, ktorý je v tejto dobe – do istej miery – charakteristický pre tradičné podoby kresťanstva a tiež pre náboženské systémy vzdialenejšieho Orientu v ich pôvodných oblastiach. Islam je misijne mimoriadne úspešný, zvlášť v Afrike, a expanduje prostredníctvom prisťahovalcov tiež do Európy, kde sa stáva početne druhým významným náboženstvom po kresťanstve.

Štúdiu islamu a reálií z islamského sveta sa venujú vedci, *islamológovia* a *arabisti.* V našich podmienkach nemožno opomenúť profesora Jána Paulínyho (1939), Jaroslava Drobného, Attilu Kovacsa, Emire Khidayer; z českých islamológov Ivana Hrbeka (1923 – 1993), prekladateľa Koránu, ďalej Miloša Mendela, Ľuboša Kropáčka a ďalších. *Islamizmus* je označenie pre politický islam, teda hnutie, ktoré si kladie za cieľ získať a nastoliť islamský štát a dodržiavať islamské právo (Irán, Sudan). Doslovne ide o nastolenie jednoty náboženstva a štátu, aplikovanie *doktríny panislamizmu, pretláčanie idey islamského národa.*

Vznik islamu možno lokalizovať miestne i časovo. Predchádzalo mu polyteistické náboženstvo, prevládajúce v tej dobe na Arabskom polostrove, pričom v dostupnom susedstve pôsobili vplyvy judaizmu a kresťanstva, s ktorými sa Muhammad a prvá generácia moslimov stretávali predovšetkým pri príležitosti obchodných stykov. Islam je spätý s *Muhammadom Ibn Abdulláhom,* jeho prorokom a zakladateľom (asi 570 – 632), ktorý bol nielen tvorcom nového náboženstva, ale aj novej koncepcie spoločenského a politického usporiadania. Bol kodifikátorom základných zásad budúceho štátu (chalifát), právnych (šaria) a etických noriem (achlák) islamu. *Islam pristupuje k svetu ako jednotnej „substancii", výtvoru Boha a teocentrickou paradigmou ľudského údelu. Nediferencuje medzi svetským a náboženským ako kresťanstvo, nepozná posvätnú inštitúciu, teda cirkev, a „hriešny, teda svetský svet,* len moslimskú obec – ummu. Nemecký religionista P. Antes o tvárnosti a zacielení islamu hovorí:

„Ideálny obraz, ktorý vykresľujú teológovia rôznych islamských smerov o Muhammadovej dobe, predstavuje islam ako jednotu jazyka, mravov(adab), náboženstva, dejín, kultúry a dedičstva tradície, krátko v jednote, ktorá je klasická, t. j. ako náboženstvo a štátno-politický spoločenský systém (dín wadawla) súčasne. Oddelenie oboch oblastí nie je pre moslimov mysliteľné ani v budúcnosti. Tým odpadá odlišovanie podľa biblického motta: „Dávajte teda, čo je cisárovo, cisárovi, a čo je Božie, Bohu" (Mt 22, 21). Oproti tomu pre islam platí, že chce poňať človeka a svet integrálne, a preto nepozná rozlíšenie medzi svetským a duchovným" (2001, s. 79).

V prípade islamu išlo teda o typ myslenia a správania s dôrazom na bezprecedentné dodržiavanie islamského zákona, čistú a neporušenú vieru; hodnotené pohľadom modernej doby išlo (a ide) o jav *islamského fundamentalizmu.* V aktuálnej prítomnosti intenzívnejšie ako kedykoľvek predtým stretávame sa s islamizáciou každodenného života, politických programov a postojov i fundamentalistickými postojmi či nárokmi islamistov i americkej neokonzervatívnej pravice. Podľa amerického politológa W. Huntingtona sme svedkami konfliktu civilizácií, a to civilizácie euroamerickej (kresťanskej) a civilizácie islamskej, resp. ich fundamentálnych odnoží. Český politológ P. Barša ale zdôrazňuje, že skutočný spor sa odohráva nie medzi fundamentálnym kresťanstvom a fundamentálnym islamom, ale medzi fundamentalistami a liberálmi v kresťanstve, podobne medzi fundamentálnou a liberálnou interpretáciou islamu (Koránu). Pre prvých sú predmetom sporu interrupcie, práva žien a homosexuálov, druhá strana konfliktu, teda islam demonizuje „bezbožný" Západ, spochybňuje práva žien atď.

Ľ. Kropáček charakterizuje islam takto:

„Je to viera v jediného Boha, s veľkým dôrazom práve na ten monoteistický aspekt. Vo svojej vlastnej sebareflexii prehlasuje, že Boh je jeden jediný a že hovoril k ľuďom prostredníctvom prorokov. Prvým bol Adam, ktorého islam chápe ako proroka, pretože k nemu Boh hovoril priamo. Potom islam uznáva všetkých prorokov *známych z biblickej tradície Starého i Nového zákona: Noe, Abrahám (Ibrahim), Mojžiš (Músá), práve tak Ježiš, pre moslimov Isá – je považovaný za významného proroka. Nie za syna božieho. Dôsledný monoteizmus im bráni prijať predstavu, že by Boh mal syna. Alebo že by existoval v troch osobách."*

Islam je tak dôsledným *monoteizmom* so zákazom zobrazovať Boha, opačná tendencia je pre jeho stúpencov *idolatriou, resp. modlárstvom;* podľa moslimov židia i kresťania uznávajú pravého Boha, ale židia si všeľudské posolstvo monopolizovali pre seba a kresťanstvu sa

vytýka Trojica, Ježišovo božstvo i smrť na kríži. (Islam bol tak „zle“ prijatý v kresťanskom svete aj preto, že vo svojich počiatkoch bol považovaný za ďalšiu christologickú *herézu* – ariánstvo, podľa ktorej Kristus nie je Boh, iba z Boha zrodený). *Islam hlása 5 zásad viery: vieru v jediného Boha Alaha, dodržiavanie 5 denných modlitieb* (*salah*), *dávanie almužny* (*zakad*), *pôst* (*saum*), *púť do Mekky* (*hadž*). *Korán* (*arab. al-Kur´an, kura´a – čítať, prednášať*) je posvätnou knihou moslimov, písma zjaveného Muhammadovi prostredníctvom anjela Džibríla (Gabriela). Podľa ortodoxnej vierouky islamu je Korán pozemskou manifestáciou božieho slova, pozostáva zo 6226 veršov rozdelených do 114 kapitol, pričom nie je prípustné zasahovať do jeho textu. Prvý preklad do latinčiny bol zhotovený v r. 1143 v kláštore Cluny.

Zaujímavé je porovnanie islamu ako abrahámovského náboženstva a buddhizmu ako kultúry Východu. Kým buddhizmus predostiera človeku individuálnu cesta ku spáse, moslimom môže byť človek vo svojom srdci, ale musí sa to prejavovať v sociálnom pláne, teda v úsilí o sociálnu spravodlivosť, podobne ako je tomu v kresťanstve.

Ku vzťahu kresťanstva a islamu – *vrátane konfliktnej minulosti* – sa vracia rokovanie 2. vatikánskeho koncilu (1962 – 1965), kde za pontifika Pavla VI. bol prijatý dokument *„Deklarácia o pomere cirkvi k nekresťanským náboženstvám“ – „Nostra aetate“*. V r. 1991 Rada Európy odporúča uznať islam ako súčasť európskeho kultúrneho dedičstva. Do spomínanej „konfliktnej minulosti“ patria udalosti, ako: od 7. st. je islam „rivalom“ pre kresťanský svet , v r. 638 padli Jeruzalem a Antiochia do rúk Arabov – mohamedánov; po bitke pri Poitiers v r. 732 postupuje islam do Pyrenejí a vládne tu do r. 1492, v 11. storočí kresťanský svet viedol križiacke výpravy do Svätej zeme so zámerom oslobodiť Boží hrob z rúk „neveriacich“ moslimov; v r. 1389 po bitke na Kosovom poli Turci sa „našli“ na Balkáne; v r. 1453 dobyli mohamedánski Turci Konštantínopol a spôsobili pád kresťanskej Byzancie; v r.1526 Turci pri Moháči porazili uhorské vojská; v r. 1683 boli Turci porazení pod Viedňou a vytlačení z kresťanskej Európy.

Etika islamu obsahuje „desatoro“: nepridružovať nikoho k Bohu, ctiť rodičov, byť láskavý k rodine a príbuzným, nezabíjať deti (dcéry) z obáv pred schudobnením, nedopúšťať sa cudzoložstva, nezabíjať neoprávnene, dávať správne miery a váhy, nedotýkať sa majetku sirôt, dodržiavať zmluvy, nenasledovať niečo, čo nepoznáš, nechodiť pyšne a domýšľavo po zemi. (Prorok Mohamed neodstránil krvnú pomstu za zabitie !!!).

Vo všetkých náboženstvách sa objavuje *problém násilia,* v prorockých náboženstvách, ktoré sú aktívne, bojovné a misionárske, o to viac, v islame zvlášť. Sám Mohamed nebol iba prorokom, ale i úspešným generálom. *Džihád* (*arab. džihad - úsilie, námaha*) je pomenovaním svätej vojny vedenej zo strany islamu, resp. ide o záväzok mohamedána bojovať za jedinú pravú vieru; v doktrinálnej podobe uzákoňuje teritoriálnu expanziu mohamedánskych vládcov (panislamizmus). I keď najdôležitejšie právne smery islamu (fikh) ho nezaraďujú medzi päť hlavných povinností moslima, jednako je to záväzok na celý život, dnes interpretovaný aj ako permanentný duchovný (!) zápas za zdokonalenie jednotlivca a náboženskej obce, a to aj v súvislosti s opätovným návratom islamu do verejného priestoru, trendom reislamizácie (J. Keppel). Vo všeobecnosti islamská teológia rozlišuje 4 formy džihádu: džihád srdcom = veľký džihád (prehlbovanie osobnej zbožnosti), k malému džihádu patria: džihád jazykom (šírenie pravdy misijnou činnosťou), džihád rukou (starostlivosť o verejné blaho), džihád mečom (obrana pred zlom prostredníctvom násilia).

Islam – podľa počtu vyznávačov druhé najvýznamnejšie náboženstvo na planéte - ako väčšinové náboženstvo je zastúpené v Indonézii, Pakistane, Bangladéši, Afganistane, Turecku, Iráne, Iraku, Egypte, Líbyi, Tunisku, Sýrii, Alžírsku, Maroku, Somálsku, Sudáne; najväčšie množstvo stúpencov má islam na africkom kontinente, kým najvýznamnejšou politickou silou je v Ázii. V Európe je islam väčšinovým náboženstvom v Kosove, Albánsku (70%), Bosne a Hercegovine (40%, pravoslávni kresťania 31%), kým v Macedónsku je 20% moslimské zastúpenie Jeho *sunnitská* odnož – s 84% podielom v rámci moslimského sveta - „ovláda“ Saudskú Arábiu, Pakistan, Egypt, Jordánsko; *šiitska* vetva islamu s celkovým 10, 6% zastúpením Irán, Sýriu, Libanon/Hizbalah, Irak. Napokon nie nezanedbateľným javom sú rasistické postoje niektorých Arabov voči nearabským mohamedánom.

Stúpenci *sunny – sunniti* popri autorite Koránu rešpektujú takisto *Sunnu* (*arab. obyčaj, spôsob konania*), pretože vysvetľuje a dopĺňa Korán. Skladá sa z hadisov – poviedok, ktorých námetom je nejaký čin alebo výrok Mohameda. Ak sa predpisy koránu a sunny rozchádzajú, dáva sa prednosť sunne. Obe knihy sú základom moslimského práva – šarie. Sunnitskí moslimovia – na rozdiel od šiítov – v otázke autority nad svetovou moslimskou obcou (a následne v mnohých ďalších otázkach) zastávajú názor, že prorok a kalifovia sú *iba* zástupcami Boha a poslušnosť moslimov má byť smerovaná výhradne k Bohu.

Šiizmus (*arab. šía – skupina, stúpenci*) je všeobecný názov pre prúdy a sekty v islame, ktoré uznávajú potomkov Aliho- -ibn – Abi Taliba za jedine zákonitých nástupcov proroka Mahammeda. K rozkolu v umme (na sunnitov a šiítov) došlo čoskoro po prorokovej smrti. Šiizmus mal najprv podobu heretického hnutia, neskôr – od 10. storočia – podobu oficiálnej štátnej doktríny, ktorá v Iráne pretrvala dodnes. Šiíti uctievajú Korán (Sunnu odmietajú), kult mučeníkov, atď. V šiítskom islame je časť božského možné delegovať na osobu duchovného a politického vodcu – imama, za ktorého je (bol) považovaný Mohamed a jeho nástupcovia. So šiítskym prijatím existencie časti božského v pozemskej dočasnosti, v jeho vtelení v ľudských osobách súvisí i väčšie zdôraznenie slobodnej ľudskej vôle a jej snahy o vlastný výklad Písma zo strany znalcov zákona. Videné touto optikou je sunnitská odnož islamu jeho „bigotnejšou“, fundamentálnejšou podobou. Popri sunnitskej a šiítskej vetve islamu oplýva toto náboženstvo aj početnými sektami, ako sú alaviti (Sýria), vahhábiti (vládnuca dynastia v Saudskej Arábii), druzi (Libanon, Sýria), pričom ide o ďalšie „herézy“ spomínaných základných smerov islamu.

V súvislosti s aktuálnym dianím v islamskm svete – na jednej strane tzv. „arabská jar“, na strane druhej sebaprezentácia islamu v podobe fundamentalizmu, jeho nepriateľstvo voči Západu – zosilneli debaty o *šarii* (*arab. správna cesta vedúca k cieľu, predpis*), teda božom zákone. V zmysle božieho zákona sa šaria chápe ako správna cesta hodná nasledovania. Jej základ predstavuje Korán a Sunna, nadstavbu právna veda (fikh), v rámci ktorých ulemovia vyvinuli systém pravidiel a noriem determinujúci život moslima od kolísky po hrob. Sú to pravidlá určujúce vzťah človeka k Bohu, vzájomné vzťahy v rámci ummy, rodinnú a spoločenskú morálku, atď. Ustanovenia šarie sa dotýkajú mohamedána a jeho života ako celku, ich porušenie sa prísne trestá o to viac, že pravoverný islam – podobne ako judaizmus – nerozlišuje medzi sférou svetskou a náboženskou, skutočnosť oplýva mocou a vôľou Allahovou; v tomto zmysle mohamedánstvo neakceptuje a „nepozná“ pojem i samotný proces sekularizácie.

Na pôde Valného zhromaždenia Organizácie Spojených národov 10. decembra 1948 bola prijatá *Všeobecná deklarácia ľudských práv,* v ktorej sú zahrnuté 3 generácie ľudských a občianskych práv, akými sú rovnosť ľudí, náboženská sloboda, odmena za vykonanú prácu, právo na odpočinok, právo na bezplatné základné vzdelanie. Potvrdzuje nezrušiteľnosť a

nescudziteľnosť práv všetkých členov ľudskej spoločnosti. Po vzore tejto deklarácie 40 štátov Organizácie islamskej konferencie prijalo *Káhirskú deklaráciu ľudských práv v islame* (1990), kde čl. 25 hovorí: *„Islamská šaria je jediný referenčný zdroj pre vysvetlenie každého článku“,* teda autorita islamu je nespochybniteľná. Základné princípy šarie zhrnul český publicista Benjamin Kuras do týchto téz:

Moslimský muž je nadradený moslimskej žene.
Všetci moslimovia sú nadradení všetkým nemoslimom.
Všetci nemoslimovia musia prijať status podradných občanov.
Moslimka sa nesmie vydať za nemoslimského muža.
Moslim sa môže oženiť s nemoslimkou, ale ich deti sú automaticky moslimovia.
Muž sa môže rozviesť jednoduchým oznámením žene, že sa s ňou rozvádza.
Žena sa môže rozviesť podaním žiadosti na súd, kde musí obhájiť dôvody na rozvod.
Svedectvo moslimskej ženy má na súde polovičnú hodnotu moslimského muža.
Svedectvo nemoslima môže byť zamietnuté ako neplatné.
Moslim (muž či žena) nesmie opustiť islamskú vieru.
Nemoslim nesmie verejne kritizovať žiadny aspekt islamu.
Moslim nesmie urážať svätú knihu a proroka, lebo tým sa stáva odpadlíkom.
Odpadlíctvo od islamu sa trestá smrťou.

Zo šiítskeho islamu vychádza viera *bahá´í,* pričom usiluje o náboženstvo prijateľné pre všetkých ľudí; chce ľudstvo doviesť k jednote, mieru a všestrannému blahobytu. Viera bahá´í má s islamom spoločnú povinnú modlitbu (ale iba 3x denne), ktorej predchádza očista; modlitebným smerom je hrob Bahá´ ulláha (Sláva božia, 1817 – 1892), zakladateľa tohto náboženstva, s jeho postavou je spojený tiež cieľ púte; obdobou moslimského pôstneho mesiaca ramadánu je posledný mesiac bahá´istického kalendára atď. Vo viere šiítov má veľkú úlohu očakávanie mesiáša, t. j. mahdiho vedeného bohom, ktorý obnoví pravú vieru a jednotu. V r. 1863 sa Bahá´ullah vyhlásil za mesiášskeho imáma. Podľa neho existuje jednota medzi všetkými náboženstvami a Boh poslal do každej epochy neomylného proroka - Abraháma, Mojžiša, Kršnu, Buddhu, Zarathustru, Ježiša, Mohameda a Bahú´. Táto myšlienka tvorí základ pre jednotu náboženstva a vedy, zjednotenia národov, pre spoločné písmo a jazyk atď. – ideu jednotnej svetovej teokracie. Kým v islamských krajinách je viera bahá´i považovaná za nepravú sektu, na Západe sa oceňuje záujem jej príslušníkov o veci mieru, rovnosti, vzdelania a výchovy. Bahájske náboženstvo, resp. Bahájske spoločenstvo v Slovenskej republike získalo štatút registrovanej, štátom uznanej náboženskej spoločnosti 19. 4. 2007.

IV NÁBOŽENSTVÁ VÝCHODU

Nábožensko-filozofický a kultúrny systém civilizácie Východu obsahuje tri na seba nadväzujúce okruhy:

a/ *Okruh upanišádový,* ktorý reprezentujú hinduistické školy, resp. tradíciu védskeho náboženstva, brahmanizmu a hinduizmu;

b/ *Okruh buddhistický* kultúrne napojený na upanišádový v zmysle, že ide aj o opozíciu proti nemu a presahujúci hranice Indie;

c/ *Okruh konfuciánsko-taoistický* ako autochtónny (pôvodný) výtvor čínskej kultúry, jej vzdelanosti a špecifickosti, i keď ovplyvnený buddhizmom;

1 HINDUIZMUS

Jedným z dvoch veľkých náboženstiev sveta, ktoré vznikli v Ázii na indickom subkontinente je hinduizmus, pričom v prísnom zmysle slova je hinduizmus národnou relígiou. Je najstarším a dodnes fungujúcim náboženstvom z piatich hlavných náboženstiev sveta. Nachádzame v ňom množstvo variantov od hlbokých filozofických špekulácií až po silnú vieru v démonov, od viery v jedného boha po vieru v takmer nekonečný zoznam bohov, od odporu k všetkému telesnému k najhrubším sexuálnym kultom a od úzkostlivého vyhýbania sa zabíjaniu čohokoľvek živého až po najkrvavejšie obety. Nemá nijaké pevné doktríny, nijaký spoločný morálny kódex, nijaké ústredné uctievané životné systémy hodnôt. Zdôrazňuje, že falošných náboženstiev niet, pretože všetky náboženstvá tvoria v skutočnosti jedno. No aj napriek akýmkoľvek variáciám sú hinduistické tradície také silné a nadčasové, že tu existuje istá uniformita. V mnohých smeroch sa hinduizmus podobá krajine, v ktorej vznikol a kde sa po stáročia utváral do podoby v akej ho poznáme dnes, pretože hinduizmus predstavuje jeden obrovský komplex skladajúci sa z množstva rozličných častí.

Podať presnú, úplnú a výstižnú definíciu hinduizmu nie je ľahkou úlohou a prakticky takmer nemožnou, a to najmä z dôvodu, že v indickej duchovnej tradícii v minulosti absentovala nutnosť definovať prevládajúce náboženstvo alebo pre neho vymyslieť názov. Výraz hinduizmus je pojmom pomerne mladým, ktorý, ako tvrdí profesor K. Werner, vznikol „z novoindického slova hindú s latinskou koncovkou. Dokonca aj slovo hindú je neindické, je to perzský ekvivalent sanskr(i)tského výrazu sindhu, ktorý bol od pradávna používaný v Perzii k označeniu krajiny a jej obyvateľov za tzv. veľkou vodou“ (2002, s. 27). Neskôr sa tento perzský výraz preniesol do Indie, kde sa v pomerne krátkom čase, vo svojej pôvodnej podobe, vžil natoľko, že si ho pôvodné obyvateľstvo osvojilo.

Indická duchovná tradícia vytvorila vlastné súhrnné označenie, ktoré vystihuje jadro a podstatu tohto svetonázoru, a tým je pojem „sanátana dharma“ (Werner, 2002, s. 27). Ide však o výraz všeobecného charakteru, ktorý nijako konkrétne nedefinuje javy hinduistickej viery a praxe, a preto je nutné ho chápať a prekladať podľa kontextu. Zo všeobecného hľadiska je podľa K. Wernera možné tento výraz interpretovať z troch základných hľadísk:

a) *Večný zákon,* pod ktorým sa rozumie neosobná sila, ktorá vyjadruje základné presvedčenie, že skutočnosť nie je chaotická ani náhodná, ale je daná.

b) *Večný kolobeh vecí.* Tu je vyjadrený názor, že skutočnosť nemá začiatok ani koniec, neustále sa obnovuje a má cyklický charakter, tak ako sa strieda deň s nocou, ročné obdobia, ale aj prírodný cyklus zrodu, rastu, zániku a regenerácie, vrátane striedania kultúr, ľudských generácií a individuálnych životov. Napokon s uplatnením na celkový obraz sveta vyjadruje

presvedčenie, že vesmír nemá pevne stanovený počiatok raz a navždy, pretože sa periodicky rodí, potom prechádza obdobím rastu a maximálneho rozkvetu, po ktorých nasleduje úpadok a rozpad. V tomto celkovom rámci prebieha aj život jednotlivcov, ktorých individuálny kolobeh sa obdobne stále opakuje, život za životom v priebehu cyklického striedania vesmíru.

c) *Večná pravda.* Pojem, ktorým je vyjadrená nadčasovosť a absolútnosť poslednej alebo najväčšej skutočnosti o sebe, ktorou sa rozumie súcno, ktoré je najväčšou pravdou. Táto pravda je večná a nezávislá na veličine času (2002, s. 28).

Pojem pravdy má však zmysel len v prípade, ak je tu niekto, kto si túto pravdu uvedomuje. To sa v hinduizme premietlo do presvedčenia, že človek aj napriek situácii, v ktorej sa nachádza a obmedzeniu svojho poznania, sa môže dopracovať k poznaniu tejto pravdy, a tým dôjsť až k trvalému vyslobodeniu. Na základe tohto názoru sa v hinduizme vyvinul životný štýl, ktorý má za svoj cieľ *konečné vykúpenie.* Avšak vzhľadom k tomu, že nie je určený časový interval na dosiahnutie tohto cieľa, je dovolené určiť si vlastné tempo na jeho dosiahnutie, čím je daný dostatok priestoru na nápravu omylov a pokleskov. Vo svojich konkrétnych formách je hinduizmus náboženstvom so všetkými znakmi náboženskej viery, kultu a spoločensky hierarchizovanej organizácie, avšak bez ústrednej cirkevnej autority, ktorá by mala moc nadekrétovať záväzné formulácie článkov viery a určité presne formy kultu alebo duchovnej praxe a zakázať odchýlky. Práve táto skutočnosť bola jednou z hlavných príčin vytvorenia takmer bezmedznej *tolerancie* vo vnútri hinduizmu. „Ústredná autorita je v zásade *vnútorná* a má *individuálny charakter,* ktorý vzniká „na základe individuálneho pochopenia zmyslu pojmu *sanátana dharma,* ako ho možno na rôznych úrovniach a pre rôzne konkrétne situácie vyvodiť z komplexu tradičných svätých písem známych pod súhrnným názvom Védy“ (Werner, 2002, s. 30). *Védy* (*sans. véda – vedenie*) predstavujú posvätné texty hinduistov, najstarši(u)e indick(ú)é literárn(u)e pamiatky, ktoré vznikali v období 1500- 900 pred n.l. Vytvorené sú v archaickom sanskrite a spolu s ďalšími védskymi textami – bráhmanami, áranjakami a upanišadami – sa považujú za zjavené slovo (šruti). Zachovávali sa ústne. Tvoria ich štyri zbierky – Rigvéda, Jadžurvéda, Sámavéda a Atharvavéda. Pre hinduistov predstavujú nespochybniteľnú autoritu. Prijatie autority *Véd* ako božieho zjavenia je jedinou podmienkou viery, teda aj príslušnosti k hinduizmu.

Indický ľud uctieval mnohých bohov, rituály a obete, ktoré sa pôvodne vzťahujú k *brahmanizmu,* teda jeho ranému náboženstvu (r. 1200 – 500 pred n. l.). Indovia považujú brahmanizmus za zdroj svojej náboženskej tradície, ktorá „neomylne“ viedla Indov k jej naplneniu v podobe hindustickej kultúry a zbožnosti, pričom jej polyteistický kánon v istej podobe zotrval. Povedané ináč: *Popri uvedenej filozofickej podobe hinduizmu (sanátana dharma) existuje aj jeho ľudová podoba, preto na prvý pohľad je hinduizmus rituálne rozvinutý polyteizmus. Koncepčne je však tento polyteizmus výrazom jednej abstraktnej podstaty, t. j. neosobná podstata = brahma sa môže prejavovať podľa potrieb náboženskej praxe v rôznych božstvách, predstavujúcich odlišné aspekty božskej moci.* Tak hinduizmus vytvoril akúsi posvätnú trojicu bohov. *Brahma* bol považovaný za stvoriteľa, jeho výhradným cieľom je teda tvorenie. Brahma vždy v novom životnom cykle tvorí nanovo vesmír. V *trimúrte* znázorňuje akúsi rovnováhu medzi dvoma protichodnými silami, a to Višnuom a Šivom. Sídli v nebeskej oblasti, kam žiadni iní bohovia nemajú prístup. Ak sa Brahma niekedy zjaví, predchádza mu neobyčajne jasné svetlo, z ktorého vystúpi v podobe krásneho mladíka. Je zobrazovaný ako červený fúzatý muž so štyrmi tvárami. Okrem toho má osem rúk, v ktorých drží štyri Védy, džbán s vodou z Gangy, žezlo, obetnú lyžicu, šnúru perál a lotosový kvet. *Šiva* bol považovaný za ničiteľa, ktorý berie život, aby mohol byť opäť obnovený. Skrýva v sebe mnoho protikladov, vzbudzuje úzkosť, ale vyžaruje miernosť, je

pôvodcom konca, ale zároveň zárukou nového začiatku, symbolizuje plodnosť, ale je zdržanlivý. Jeho najslávnejším činom bola záchrana sveta, bohov a ostatných bytostí, keď vypil jed, ktorý sa vynoril z kozmického oceánu pri jeho mútení bohmi, za účelom získania nápoja nesmrteľnosti. Má bielu pokožku, ktorú si potiera popolom. Je zobrazovaný skoro nahý, iba okolo bedier má ovinutý pás slonej kože. Okolo šije a rúk sa mu ovíja had a na hlave mu žiari polmesiac. Má tri oči a tým tretím umiestneným priamo v strede čela môže hocičo a hocikoho spáliť na popol. Veľmi obľúbeným hinduistickým bohom je Šivou syn *Ganéša,* ktorý nemá ľudskú, ale sloniu hlavu. Obľúbeným je najmä preto, že je darcom úspechu v akomkoľvek podnikaní, presnejšie povedané odstraňuje všetky prekážky a nebezpečenstvá. *Višnu* bol považovaný za udržiavateľa života a je známy ako ochranca. Vo védskych hymnoch sa vyskytuje ako jeden zo slnečných bohov, preto bol stotožňovaný so životodarnou silou, a teda aj zdravím a dlhovekosťou, s funkciou uchovávateľa života a vesmíru. Preto ľudia na neho nazerali ako na akéhosi dobrodinca. Drží vesmír pohromade, aby sa nerozpadol a zachováva v ňom rovnováhu dobrých a zlých síl. Vždy keď zlo prevláda nad dobrom, príde Višnu na zem v podobe Avatáru, čiže bytosti v ktorej počas jej života prebýva a obnoví rovnováhu. V hinduistickej tradícii má Višnu približne desiatich hlavných Avatárov, t. j. prevtelení, medzi ktorými do povedomia ľudí s mimoriadnou intenzitou vstúpil *Kršna.* Kršna, v mladom veku zvodný milovník, symbolizujúci lásku medzi bohom a ľudskými dušami, vystupuje ako univerzálny spasiteľ, ktorý ukazuje ľuďom cesty vykúpenia. Boh Višnu, ak nie je práve zobrazený v podobe jednej zo svojich inkarnácií, sa dá spoznať pomocou tmavomodrej farby a štyroch rúk symbolizujúcich schopnosť dosiahnuť do všetkých štyroch kútov vesmíru. Odpočíva na kozmickom hadovi Anantovi, teda nekonečnosti, ktorý je symbolom večného času a pláva na vodách kozmického oceánu.

Dnes je na svete takmer miliarda hinduistov a pomerne veľké hinduistické komunity sa nachádzajú vo vyše 160 krajinách sveta. Duchovným domovom hinduistu však bola vždy India. Okrem nej nájdeme veľké hinduistické spoločenstvá aj v Afrike, na Srí Lanke, v Guyane, na Fidži a Bali, ale aj v USA, či Európe, kde medzi najväčšie hinduistické centrá patria Veľká Británia a Holandsko.

Aj napriek neobyčajnej zložitosti a rozvetvenosti hinduizmu mohli by sme jeho východiskové princípy vyjadriť nasledovne: *Základom učeniam Upanišád je presvedčenie o jednote brahmy (duše sveta, absolútna) a átmana (individuálnej duše, nesmrteľného „Ja“). Iba brahma je skutočnosťou, kým celý vonkajší svet je púha ilúzia (maja). Átman je nezničitelný a prechádza kolobehom životov (sansárou) tak dlho, pokiaľ nedospeje k vedomiu jednoty s brahmou, a nedôjde tak k vyslobodeniu (mokša). Prevteľovanie (reinkarnácia) do ďalšieho života sa uskutočňuje na základe súhrnu kvality činov vo chvíli smrti (podľa karmického zákona) buď bližšie k vyslobodeniu či ďalej od neho. Upanišádové obdobie neupiera možnosť dosiahnuť duchovný pokrok na ceste k vyslobodeniu i starému spôsobu obetnej služby bohom (ceste skutkov), ale umožňuje rýchlejšiu cestu osvietenia (cesta poznania) prostredníctvom múdrosti duchovných učiteľov – guruov.* Samotné *Upanišády* (*sanskr. upanišad – tajné, skryté, dôverné posedenie* alebo *poznanie tajomstiev*) sú záverečnou časťou systému védskej literatúry, často označované aj ako vedanta. Tvoria súčasť šruti, zjaveného slova. Vytvorené sú v sanskrite, väčšinou v próze. Vznikli okolo r. 800 – 400 pred n. l.

Brahma ako „duša sveta“ či „absolútno“ nemôže byť pochopená ako všemohúca a vševediaca bytosť boha (stvoriteľa), ktorý stvoril svet a jednotlivé tvory v ňom z ničoho a stanovil pre nich svoje zákony, teda v *biblickom zmysle.* S brahmou, „dušou sveta“ sa v hinduizme nerozlučne spája pojem večného poriadku, *sanátana dharma,* podľa ktorého

dochádza k periodickému vzniku, vývoja a zániku sveta. Vcelku je vesmír nekonečným reťazcom vznikania a opätovného zanikania svetov, ktoré po sebe nasledujú vždy znova a znova.

Obyvatelia všetkých sfér sa rodia, umierajú a znovu rodia podľa zásluh, teda podľa *karmického zákona,* ktorý je súčasťou kozmického poriadku, sanátana dharma. Úroveň ich zrodenia je určená vyspelosťou alebo zaostalosťou ich myslí, čo teda závisí od ich činov a myslenia, úsilia alebo nedbanlivosti. V priebehu období prevteľovania či znovuzrodenia sa každý môže postupne narodiť v ktoromkoľvek svete a na akejkoľvek úrovni. To má v hinduistickom učení veľkú dôležitosť, pretože to znamená, že nikto nemá výlučne božskú, ľudskú, zvieraciu alebo démonickú povahu. Ináč povedané spôsobom svojej existencie si každý určí povahu svojej budúcej bytosti, avšak len na obmedzený časový úsek, pretože žiadna forma ani úroveň existencie nie je večná. Tento obraz *večného návratu* sveta a individuálnych bytostí v ňom môže byť pre mnohých hinduistov závislých na živote značnou útechou. „Hlavným posolstvom takmer všetkých hinduistických náuk je výzva k všetkým bytostiam (...), aby použili možnosti úniku z tohto kolobehu časovo a priestorovo obmedzených foriem existencie a dosiahli oslobodenie, mókša, vystúpením do nadčasovosti brahma-nirvány“ (Werner, 2002, s. 58). Pokiaľ ide o dosiahnutie stavu oslobodenia ako konečného cieľa je nutné podotknúť, že v hinduizme nie je nijako zaručený, pokiaľ sa k jeho dosiahnutiu nerozhodne sám jedinec a dôsledne na to nevyvinie patričnú mieru úsilia. Málokto však dovŕši tento cieľ v priebehu jedného života, preto jeho odhodlanie musí byť skutočne veľmi hlboké.

Historicky absorboval hinduizmus mnoho predstáv z iných náboženstiev. Všetci hinduisti teda neveria v jedno, ale existujú určité ústredné princípy, ktoré prijíma väčšina z nich. „Hinduistické chápanie ľudského života sa sústreďuje na vzťah medzi telom a dušou, čiže átman. Telo patrí do sveta materiálneho, ktorý sa ustavične mení a je nedokonalý, kým átman je súčasťou duchovnej reality brahma – dokonalej, nemeniacej sa a najvyššej pravdy“ (Keene, 2002, s. 18).

Sansára znamená putovanie a vzťahuje sa na ustavičné putovanie duše z jedného tela do druhého, jeden život po druhom, čo tvorí základný kameň doktríny hinduizmu. Do ďalšieho vtelenia si prináša so sebou to, čo tvorilo charakter jej predchádzajúceho nositeľa. Dá sa to prirovnať k novým púčikom, ktoré sa každú jar objavujú na strome, hoci sa zdá, že strom v predchádzajúcej zime zomrel. Pre hinduistu prírodný svet aj ľudská podstata prechádzajú rovnakým cyklom. „Ako človek odhadzuje obnosené šaty a oblieka si namiesto nich nové, takisto vtelená duša odhadzuje obnosené telá a vstupuje do nových. Najvyšším cieľom duše je vymaniť sa z kolobehu životov, ocitnúť sa mimo času a priestoru, za hranicami vznikania a zanikania, čiže v stave, ktorý hinduisti nazývajú mókša“ (Keene, 2002, s. 19). Podľa doktríny hinduizmu je tento stav možné dosiahnuť správnym konaním, oddanosťou bohu a múdrosťou.

Spása je teda pre hinduistu akési *osvietenie,* teda čosi, o čo sa musí snažiť. Musí zlomiť obmedzenia svojho tela a mysle a objaviť svoje božské Ja formou disciplíny. Keďže podľa hinduistických učiteľov existujú v podstate štyri typy ľudí, a to reflexívny, emotívny, aktívny a experimentálny, tak aj k spáse vedú štyri hlavné druhy jogy: džnána-joga, bhakti-joga, karma-joga, rádža-joga. *Spása spočíva v tom, že objavíme v nás to božské, cestou dobrovoľne prijatej duchovnej disciplíny.* „Keď je telo opotrebované starnutím a chorobou, oddeľuje sa umierajúci človek od svojho tela presne tak, ako keď sa oddeľuje banánový plod od svojej šupky. A rovnakou cestou, ktorou prišiel, ponáhľa sa do svojho obydlia, kde sa odieva do ďalšieho tela, v ktorom začína nový život (...). Keď takto odchádza, odchádzajú i všetky funkcie životného princípu. Ja zostáva vedomé a vedomý je aj umierajúci človek, ktorý putuje

k svojmu obydliu. Činy vykonané v tomto živote a dojmy, ktoré za sebou zanechal, ho sprevádzajú (...). Cesta vyslobodenia je neistá, ťažká a dlhá. Ja sám po nej kráčam, naozaj jej cieľ som už dosiahol. Iba touto cestou dospievajú k „Ja“ múdri, znalci Brahman, ešte za svojho života, aby v okamžiku smrti dosiahli konečné vyslobodenie (...)“ (Slodička, 2009, s. 147 – 148).

Mókša je koniec sansáry a je cieľom každého hinduistu. Hinduistická duchovnosť sa venuje hlavne spôsobom ako nájsť vyslobodenie z kolobehu znovuzrodení. Na to musia hinduisti neutralizovať karmu tým, že sa zbavia všetkých túžob. Na konci tohto procesu átman znovu splynie s božstvom, s brahma. Veriaci často používajú obraz rieky, ktorá sa na konci cesty vlieva do mora, a to ju pohltí. To sa môže stať s átman len vtedy, ak je úplne čistý a neovplyvnený ničím, čo sa deje v živote na zemi. Vtedy sa duša môže opäť stať súčasťou brahma, teda tam, kde začala.

Hinduizmus je často vystavený *kritike,* že nesie spoluvinu na chudobe a biede indických más. Jeho zameranosť mimo tento svet, viera v osud, rezignácia na sociálnu nespravodlivosť a predovšetkým jeho systém kást vraj podporujú politickú nezodpovednosť, sociálnu pasivitu a ľahostajnosť k rozmáhajúcej sa korupcii. Avšak hinduizmus má od začiatku a najmä od svojej transformácie v 19. storočí silnú tradíciu étosu, etických hodnôt, noriem a konania. Nimi sú nenásilie a neubližovanie, pravdivosť, neokrádanie, cudnosť a čistý život a napokon nežiadostivosť a nemajetnosť.

Hinduizmus predostiera veriacim niekoľko ciest k vyslobodeniu: a/ cestou *džňány,* teda pochopením obsahu Písma a pod vedením duchovného učiteľa; b/ cestou *jogy,* teda sústavy telesných a duševných cvičení, ktoré majú poskytnúť kontrolu nad mysľou a telom; c/ cestou *konania,* teda obetavosti, nesebectva, nelipnutia na tento svet a rituálnych činov; d/ cestou *božej lásky,* teda cestou bhakti, ktorá znamená neobmedzenú lásku a oddanosť vybranému bohu, spievanie hymnov, rozprávanie príbehov o bohoch, náboženské divadlo, tanec a slávenie náboženských sviatkov, to všetko sú kľúčové prvky bhaktickej tradície.

Hinduizmus dáva možnosť svojim vyznávačom uctievať boha tromi jedinečnými spôsobmi, a to prostredníctvom *posvätnej slabiky, spievaním mantier a používaním mandal.* Mnoho hinduistov uctieva boha len doma, kým iní ho uctievajú len v chráme a ďalší na oboch miestach. Posvätná slabika *Aum* alebo Óm sa prvý raz objavila v posvätnej zbierke textov, v Upanišádach a tvoria ju tri hlásky, „a“, „u“ a „m“. Hinduisti veria, že tento zvuk pozostávajúci z troch zložiek reprezentuje tri prvé Védy, tri svety – zem, vzduch a nebesá a troch hlavných bohov – Brahma, Višnu a Šivu.

Mantry hrajú dôležitú úlohu pri každom hinduistickom uctievaní. *Mantra* je verš alebo slabika, či rad slabík, ktorá má božský pôvod. Opakuje sa stále dokola, aby sa zvýšilo uctievačovo vedomie a uvedomenie si boha. Hinduisti veria, že mantra môže priniesť oslobodenie od svetských a malicherných vecí, ktoré zvyčajne zamestnávajú myseľ, a priviesť ju do celkom odlišnej duchovnej sféry. Často mantru tíško odriekajú cestou do práce.

Mandala je zložitý geometrický vzorec, ktorý sa používa pri uctievaní, aby zahrnul celý vesmír. Pri dôležitých rituáloch sa mandala kreslí farebnými práškami na posvätnú zem a po obrade sa odstráni. Plochy mandaly predstavujú najobľúbenejších bohov alebo osobné božstvá s Višnuom uprostred.

Pre mnohých hinduistov je chrám strediskom náboženského života, no pre iných nie je spoločné uctievanie dôležité a chrám navštevujú len zriedka. Každý hinduistický chrám, čiže mandir je zasvätený určitému bohu, socha ktorého sa nachádza v osobitnej miestnosti, v ktorej kňaz umyje a oblečie sochu boha a obdaruje ju kvetmi, vonnými tyčinkami, ovocím a inými darmi.

Hoci hinduisti nemajú povinnosť konať púť na sväté miesta svojej viery, mnohí sa rozhodnú urobiť to. Vykonanie takej cesty, ktorá je často veľmi dlhá a prináša skutočné útrapy, pomáha pútnikovi pestovať si vnútornú, duchovnú silu. Je to spôsob prejavovania oddanosti a lásky k bohu. Hinduisti považujú za posvätné mnohé miesta, vrchy, chrámy a rieky. Obzvlášť posvätná je rieka *Ganga,* pretože preteká krížom cez celú Indiu z prameňa v Himalájach. Každý, kto tu zomrie, odriekajúc si mantru, zaistí si vyslobodenie a zrušenie následkov karmy.

2 BUDDHIZMUS

Pri zrode *buddhizmu* ide o vzájomnú podmienenosť a skutočnú dialektiku jednoty pohybu dvoch vrstiev: spoločenskej „základne“ a spoločenskej „ nadstavby“. Povedané ináč: buddhizmus sa často vykladá len ako historicky nepodmienený produkt svojráznej individuálnej geniality Buddhu, pričom sa zabúda na to, že buddhizmus je „ideologickou“ odpoveďou na spoločenskú i existenciálnu situáciu širokých vrstiev indickej spoločnosti, úpadok protofeudalizmu (*gr. prvá časť zložených slov s významom prvotný, prvý, prvo-, pra-*) a rozvoj mestskej civilizácie. *Upanišády* spadajú do obdobia kniežacieho dvora, patriarchálno-občinovej dediny, rodového zriadenia v štádiu jeho rozkladu a pauperizácie obyvateľstva. Vo filozoficko-náboženskom myslení upanišádového obdobia absentuje akákoľvek spoločenská problematika, reakcia či kritika *védskeho – kastovného modelu* spoločnosti, ktorá pozostáva zo štyroch kást, a to brahmanov (kňazi), kšatrijov, (bojovníci), vajšijov (roľníci), šudrijov (remeselníci) s privilegovaným postavením brahmanskej vrstvy. Pritom *védsko-brahmanský „svetonázor“* filozoficky vyrastá z princípu jednoty *brahmy a atman(u),* t. j. všetci ľudia sú si v podstate rovní svojou účasťou na absolútnom bytí alebo najvyššom duchovnom princípe, brahme, a teda vo všetkých je tá istá, univerzálne rovnohodnotná, nepomiňajúca duchovná substancia – atman. Ibaže v upanišádovom období to nevedie ku skutočnej demokratičnosti a ku kritike kastovného zriadenia. Buddhizmus neuznávajúc kasty tak ohrozil spoločenskú pozíciu brahmanov, nepozná kňazstvo, „iba“ fenomén mníšstva, kláštorov, *buddhistických obcí (sangha),* kde patrili mnísi, mníšky, svetskí muži (laici) a takisto svetské ženy. Z historického hľadiska sanghy možno rozdeliť do dvoch skupín. Tieto dve strany charakterizuje H. Küng (2006, s. 164) nasledovne: Boli to jednak konzervatívni mnísi, ktorí chceli naďalej strážiť „učenie najstarších“ (sthavirov). Ich jedinými dodnes prežívajúcimi nástupcami sú théravádové školy („učenie starých“), zjednodušene povedané ako *„malý voz“ (hinajána),* pretože poskytujú priestor len mníchom a mníškam, menšine zriekajúcej sa sveta. Oponovali im mnísi, ktorí podporovali laické obce a chceli dharmu ďalej rozširovať. Táto strana predstavovala „väčšinu“ (mahásangikovia). Až omnoho neskôr, začiatkom nášho letopočtu, sa z nej vyvinul tzv. *„veľký voz“ (mahájána).* Šírenie buddhizmu viedlo rôznymi cestami, nie raz aj nebezpečnými. Najznámejšími však zostali južná a severná cesta. Južná cesta buddhizmu mierila na Srí Lanku a do Zadnej Indie. Už okolo roku 250 pred Kr. sa učenie théravády dostalo práve na Srí Lanku a odtiaľ do vzdialených oblastí juhovýchodnej Ázie, do Barmy, Thajska, Kambodže a Laosu až po Indonéziu. Srí Lanka sa stala hlavným centrom tradície.

Théravádové spisy zapísané v *jazyku páli* predstavujú totiž najpočetnejšie a najúplnejšie zbierky textov raného buddhizmu. Théravádovi buddhisti sa preto dodnes pokladajú za strážcov pravej náuky. Tá je podľa nich zhrnutá v *Pálijskom kánone.* Obsahuje *„Tri koše“* (Tripitaka): Texty rádovej kázne (Vinaja), učebné texty (Sútry) a vyššiu náuku (Abhidharma).

„Severná cesta“ budhizmu – po pevnine – mierila do Číny, na Kóreu a do Japonska. Vo všeobecnosti pritom šlo o buddhizmus v mahájánovej forme „veľkého voza“, čo umožnilo (umožňuje) prístup ku spáse širokému okruhu ľudí. Až v 7. a 8. storočí buddhizmus prichádza do zeme snehu a bojovníkov, do Tibetu. Určitým paradoxom je fakt, že učenie, ktoré pretrvalo 2 a pol tisícročia a rozšírilo sa do všetkých častí Ázie je v krajine svojho zrodu – Indii - už tisíc rokov mŕtve. Pretrvalo v Číne, Barme, Cejlóne, Thajsku, Tibete i v Japonsku.

Buddhova ikonografia nevychádza z jeho historickej podoby, ale zo zložitej symboliky; v najstarších dobách bol Buddha zobrazovaný len náznakovo, ako kolo *dharmy* umiestnené medzi dvoma odpočívajúcimi gazelami, lebo prvá Buddhova reč bola údajne prednesená v háji gaziel v Banarase. Neskôr išlo už o listinu „32 znakov“, niekedy doplňovanú ďalšími 80 znakmi tela Osvieteného. Socha Buddhu je vysoká 6 metrov so zlatou farbou tela a medzi obočím má 3. oko. *Buddha - Siddhártha (?) či Gautama – znamená prebudený; ten, kto dosiahol svoj cieľ, ten, kto dosiahne tzv. dokonalá poznanie.*

Buddha sa narodil okolo r. 560 pred n. l. niekde pri hraniciach Nepálu v dedine Lumbíni neskôr postavil kráľ Ašoka (276 – 236 pred n. l.) votívny (*lat. votivus - zasľúbený, zasvätený*) stĺp, ktorý mal hlásať, že tu Vznešený zazrel svetlo sveta. Buddha opúšťa blahobytný život princa, do bezdomovia odchádza, keď je mu 29 rokov. Tu po čase dosahuje dokonalé poznanie, osvietenie a vstupuje do nirvány. Zomrel okolo roku 480 pred n. l.

H. Küng uvádza, že buddhistické krédo dodnes znie: *„Utiekam sa k Buddhovi, k učeniu (dharma), ku spoločenstvu mníchov (sangha)“* (2006, s. 150). Východiskovým bodom učenia buddhizmu a najstarším autentickým výrazom buddhizmu sú *„štyri vznešené pravdy“* a popri nich koncept dharmy. *Dharma znamená zákon, poriadok, právo, spravodlivosť, určenosť prírodného diania, videného ako kolobeh vzniku a zániku; ale i morálne zásady, pravidlá, predpisy, zákazy a povinnosti. Dharma to je i poriadok vlastného samopohybu skutočnosti, nie niečo, z čoho skutočnosť vzniká (nerobí si substanciálne nároky).* Nám najprístupnejším prejavom dharmy je *karmový zákon = všeobecný kauzálny princíp skutkovej odplaty.* V istom zmysle jadrom buddhizmu je neexistencia boha ako počiatku sveta - jeho tvorcu, teda absencia boha, ako ho vnímajú a ctia biblické náboženstvá – a nesmrteľnej duše. Buddhizmus síce prijíma i existenciu takých druhov bytostí ako božstvá, démoni, ale i oni trpia, jednoducho božstvá tradičného brahmanského panteónu nie sú vyňaté z univerzálnosti utrpenia a podliehajú princípu dharmy, resp. sú „podriadení“ karmovému zákonu. Bohom netreba závidieť, nemajú najmenší vplyv na tento svet. Svet nie je riadený ich vôľou, ale svojím vlastným poriadkom. Neexistujú teda bohmi naoktrojované, nanútené, dopredu stanovené hodnoty, človek sa môže pokúsiť vytvoriť objektívne hodnoty zo svojej prirodzenosti, ktorých cieľom je zrušiť utrpenie odstránením príčin utrpenia. *Údelom človeka je vymaniť sa z poplatnosti karmového zákona na základe správneho poznania a tomu zodpovedajúceho spôsobu života.*

„Nedá nám“, aby sme nespomenuli snáď „najvýchodnejší“ román, ktorý kedy človek zo Západu napísal. Mienime tým nemeckého básnika a románopiscu, nositeľa Nobelovej ceny za literatúru (1946) Hermanna Hesseho (1877 – 1962) a jeho indickú báseň *Siddhártha,* kde hneď v úvode o Osvietenom Siddhárthovi, synovi brahmana hovorí: *„Už vedel vo vnútri svojej bytosti rozoznávať Átmana, nezničiteľného, jednotného s vesmírom."* (1997, s. 3) Na inom mieste Siddhártha pri stretnutí s Buddhom hovorí : *Jedno som, ó, vznešený, obdivoval na tvojom učení, najmä jedno. Všetko je v ňom dokonale jasné, dokázané, ukazuješ svet ako dokonalú, ako nikde a ničím neprerušenú reťaz, ako večnú reťaz usporiadanú z príčin a následkov (...), cez tvoje učenie uvidí svet v dokonalej spätosti, bez medzier, jasný ako krištáľ, nezávislý od náhody, nezávislý od bohov. Či je dobrý alebo zlý, či žitie v ňom je*

súžbou alebo radosťou, na tom nezáleží, možno to ani nie je podstatné – ale jednota sveta, spätosť všetkého diania, to, že všetko, veľké i malé, obmýva istý prúd, istý zákon príčin, zrodu i umierania, to jasne žiari, ó, dokonalý, z tvojho vznešeného učenia" (1997, s. 26 – 27).

Buddhova „vierouka" pozostáva zo „štyroch vznešených právd; *1. pravda:* „Zrodenie je strastné, staroba je strastná, choroba je strastná, spojovanie s vecami nemilými je strastné, odlučovanie od vecí milých je strastné"; *2. pravda:* „Toto potom je pravda o vzniku strasti, je to onen hlad, ktorý vedie k znovuzrodeniu, sprevádzaný radosťou a vášňou, tu a tam sa z niečoho tešiaci, totiž hlad žiadostivosti, smäd bytia, smäd zániku"; *3. pravda:* „Toto potom je pravda o zániku strasti: je to zánik onoho smädu prostredníctvom úplnej bezvášnivosti, je to vzdanie sa, odvrhnutie, uvoľnenie sa, neľpenie na onom smäde"; *4. pravda:* „Toto potom je ušľachtilá pravda o ceste vedúcej k zániku strasti: je to táto ušľachtilá osemdielna cesta – pravý názor, rozhodnutie, reč, jednanie, žitie, snaženie, bdelosť, sústredenie."

Ľudská chtivosť, nenávisť, morálna zaslepenosť vedie od jedného znovuzrodenia k druhému, kolobehu prevteľovaní, vymaniť sa z poplatnosti karmovému zákonu, oslobodiť sa od zmyslov a dosiahnuť konečný cieľ, kataleptický stav nirvány, možno správnym poznaním a tomu zodpovedajúcim spôsobom života, morálnym správaním. *Nirvána* nie je chápaná v hinduistickom zmysle ako dosiahnutie blaženého stavu, či splynutie s najvyšším kozmickým princípom, resp. bohom. Naopak, je to vyhasnutie túžby po bytí, zmene, kolobehu nestálostí a strasti. Jej podstata sama, pokiaľ sa už táto otázka kladie, patrí za hranice kompetencie mudrca.

Zo zdanlivo jednoduchých buddhistických právd vyplýva niekoľko závažných záverov: veci tohto sveta sú premenlivé, vnútorne prázdne a neschopné poskytnúť konečné uspokojenie. Nejde o to uznať *to* ako *doktrínu*, ale *to* musí človek priamo nahliadnuť. Musí *to* osobne zažiť ako výsledok meditácie a bdelého pozorovania seba samého i okolitej skutočnosti. K oslobodeniu vedie mravné správanie, dôvera a vytrvalá meditatívna prax. Ide však o *nepredmetovú meditáciu, nie o rozjímanie o náboženských či filozofických námetoch,* o jednobodovú koncentráciu, zameranú na dych, ktorá dovedie človeka k hlbokému ponoru, k upokojeniu mysle; tým sa rozvinie *múdrosť druhého brehu* či *transcendentálna múdrosť* a u toho, kto sa *takto* prebudí k plnej realite, nevedomosť a strasť zmiznú, nastáva *nirvána.*

Buddhizmus predpokladá, že utrpenie nie je len otázkou subjektívneho stanoviska jedinca, utrpenie je svetu imanentné, objektívne prítomné, *žiadostivosť nie je apriori nemorálna,* je to niečo prirodzené, zrušiť utrpenie znamená bojovať s jeho príčinami. V Buddhovej náuke chýba strach zo smrti, cieľom života nie je iba spása, ale aj *etická zodpovednosť*; etika je autonómna, kladie dôraz a nároky na jedinca, nie je supranaturálna, nadprirodzená, zjavená vyššou bytosťou. Aj preto buddhizmus odmieta kult a zložité rituálne praktiky.

Buddhisti veria, že smrť kontinuálne vedie k znovuzrodeniu po znovuzrodení, kým sa nevykorení chamtivosť, nenávisť a klam. U théravádskych buddhistov sa človek môže znovuzrodiť do ktorejkoľvek z piatich ríši: 1. pekiel, 2. zvieracieho sveta, 3. ríše hladných duchov, 4. ríše ľudí a 5. ríše bohov. Mahájánski budhisti pridali ďalšiu nebeskú ríšu: 6. ríšu polobohov.

Cieľom buddhistickej cesty je dostať sa mimo všetky tieto ríše dosiahnutím nirvány pomocou vykorenenia chamtivosti, nenávisti a klamu. Nirvána je koniec utrpenia a znovuzrodenia, znamená uhasiť plameň túžby. Je to najvyšší etický stav, ale aj stav mimo všetkých ľudských etických konštruktov. Definovaný je múdrosťou a súcitom, ale je mimo všetkého, čo môže neosvietená osoba pochopiť. Je to absolútna bezpečnosť a blaženosť. Je to

vyslobodenie. Mahájánski buddhisti ju spájajú s uvedomením si vlastnej buddhovskej prirodzenosti. Théravádski buddhisti hovoria o dosiahnutí stavu arhata. Niektorí buddhisti v jeho mahájánskej podobe majú dodatočný cieľ, a to vyslobodiť všetky živé bytosti. Skladajú sľub bódhisattvu, ktorým je ašpirácia dosiahnuť osvietenie nielen pre seba, ale pre všetky bytosti. Podložím buddhistickej cesty – ako bolo uvedené - je morálka. Zahŕňa „vystríhanie sa zlu, konanie dobra". Väčšina buddhistov považuje za rozhodujúce zachovávať nasledujúcich 5 príkazov: neubližovať nijakej živej bytosti, nebrať, čo vám nedajú, zdržať sa neodôvodnenej sexuálnej aktivity, zdržať sa falošnej reči, zdržať sa všetkého, čo zastiera alebo otupuje vedomie (ako drogy a alkohol).

H. Küng (2006, s. 154 – 156) formuluje zaujímavú analógiu medzi Buddhom a Ježišom, čím chce naznačiť, že dve veľké náboženské kultúry – kresťanstvo a budhizmus – sú si svojím étosom v mnohom podobné. Gautama i Ježiš nepoužívali k hlásaniu svojich myšlienok takmer nezrozumiteľnú sakrálnu reč (sanskrt, resp. hebrejčinu), no živý jazyk svojho okolia. Obaja nezanechali kodifikovanú podobu, zápis svojho učenia. Gautama rovnako ako Ježiš apeluje na rozum a ľudskú schopnosť poznávať. U Gautamu a Ježiša znamenajú chamtivosť, moc a zaslepenie veľké pokušenie. Gautama i Ježiš mali okolo seba čoskoro blízkych priateľov, kruh učeníkov a ďalších nasledovníkov. A nielen to. Gautama i Ježiš vystupujú ako učitelia. Gautama a Ježiš prinášajú naliehavú, radostnú zvesť („dharma", „evanjelium"), od ľudí žiadajú zmenu zmýšľania („vstúpiť do prúdu", metanoia) a dôveru (žraddhá, „viera").

Gautama ani Ježiš nechcú poskytovať výklad sveta, nehlásajú hlbokomyseľné filozofické špekulácie, ani učenú právnu kazuistiku. Gautama i Ježiš vychádzajú z prítomnosti a pominuteľnosti sveta, dočasnosti všetkých vecí a nevykúpenosti človeka. Gautama i Ježiš ukazujú cestu k vyslobodeniu z egoizmu a morálnej slepoty. Gautama i Ježiš nepožadujú na ceste ku spáse zvláštne intelektuálne a morálne predpoklady. Gautamova i Ježišova cesta vedie uprostred, medzi extrémnou zmyslovosťou a sebatrýzňou, medzi hedonizmom a asketizmom.

Vo vzťahu ku prítomnosti na indickom subkontinente úlohu (aj) politického náboženstva zohráva i *sikhizmus,* resp. je ilustráciou toho, čo kultúra Západu nazýva *náboženským nacionalizmom.* Spoločným nepriateľom politicky aktívnych náboženských vodcov v rôznych častiach sveta (v Egypte, Iráne, Izraeli, Palestíne, Mongolsku, Strednej Ázii, Indii, Srí Lanke atď.) je *západný sekulárny nacionalizmus.* Ich spoločnou nádejou je oživenie úlohy náboženstva vo verejnej sfére. Tento druh náboženskej aktivity je svojou povahou etnonáboženský, lebo prepojuje *etnickú* a *náboženskú identitu.* Z hľadiska náboženských revolucionárov (iránskych, sikhských, sinhálskych, hindských, egyptských a pod.) je ich tradičné náboženstvo pod útlakom sekulárneho nacionalizmu a ich tradičná kultúra pod útlakom Západu. Preto nachádzajú v náboženstve základ pre boj za oslobodenie vlastného národa z područia sekulárneho Západu. Samotný *sikhizmus* je náboženstvom, vznik ktorého je dôsledkom styku hinduizmu a islamu na Indickom polostrove od 7. st.; sikhizmus je možné pochopiť ako pokus o harmonizáciu týchto dvoch náboženských systémov. Z islamu čerpá sikhizmus monoteistické učenie o Najvyššom súcne, z indickej tradície preberá karmový zákon a ideu znovuzrodenia /reinkarnácia/. Vznikol v indickom Pandžábe /prelom 15. a 16. st./. Nepriateľstvo voči náboženstvu sikhov zo strany mughalských /mongolsko-moslimských// panovníkov Indie viedlo k premene náboženskej obce sikhov v ozbrojené bratstvo /meč, brada, pracovitosť, statočnosť v boji/. Po rozdelení Pandžábu medzi Indiu a Pakistan /1947/ museli sikhovia opustiť územie, ktoré pripadlo moslimskému Pakistanu.

V indickom zväzovom štáte Pandžáb tvoria sikhovia väčšinu obyvateľstva, čo podnecuje jeho separatistické tendencie a vyvoláva nepriateľstvo s jeho hinduistickými obyvateľmi.

3 KONFUCIÁNSTVO

Konfuciánsky kánon (lat. canon – 1. predpis; 2. cirkevné ustanovenie) pozostáva zo 6 „klasikov“ (ťing): I-ťing („Kniha premien“), Š´-ťing („Kniha spevov“), Šu-ťing („Kniha listín“), Li-ťing („Kniha ritov“), Jüe-ťing („Kniha hudby“) a Čchun-čchiu („Kronika jarí a jesení“). Ako uvádzajú autori M. Eliade a Ioan P. Culianu (1993), zdá sa, že Konfucius sám je autorom poslednej knihy. Konfuciove výroky sú známe pod pomenovaním Rozpravy (Lun-jü), v českom preklady vyšli ako „Rozpravy. Hovory a komentáře“ (1940, 1996,), v slovenskom vydaní „A riekol majster“ (1977).

Konfucius je polatinštené meno Kchung-fu-c´ („Majster Kchung) zakladateľa *konfucianizmu.* Pod svojím vlastným menom narodil sa niekedy v polovici 6. st. pred n. l. (asi 551 – 479 pred Kristom); keď dosiahol 50 rokov, stal sa úradníkom, onedlho toto miesto zanechal. Potom vykonával nevýznamné verejné zamestnanie a venoval sa vyučovaniu malej skupiny chudobných žiakov, ktorých sa snažil premeniť v *žen,* dokonalé ľudské bytosti, povedané moderným jazykom malo ísť o džentlmena „obdareného“ korektným správaním vo všetkých životných okolnostiach. To, čo zaisťuje veciam ich vlastný charakter (*li*), spoločenským situáciám ich kontinuitu a človeku jeho postavenie v celku spoločnosti je *rituál.*

Konfuciánska morálka, ktorá sa stala základom čínskej ríše až do roku 1911, nebola morálkou aristokratickou, ale buržoáznou, t. j. neupevňovala *privilégiá pôvodu,* ale dávala prednosť vzdelaniu a vonkajšiemu správaniu, velebila trpezlivého úradníka.

Aj keď je konfucianizmus súčasťou troch náboženstiev, ktoré boli tradičným dedičstvom Číňanov (myslí sa samotný „religiózny“ konfucianizmus, taoizmus a buddhizmus), nie raz si religionisti kladú otázku, či je to vôbec *náboženstvo.* Zjednodušená odpoveď by znela: *konfucianizmus je* (1) *filozoficko-etickým učením* významného mysliteľa starovekej Číny Kchung-fu-c´ a jeho nasledovníkov; (2) je jedným *z náboženstiev* vo feudálnej Číne vybudované na základe učenia Kchung-fu-c´, ktoré zahŕňa i jeho kult.

Filozofická podoba konfucianizmu demytologizovala staré čínske náboženské predstavy: nadprirodzené bytosti sa menia na cnosti, *nebo prestáva byť bohom, ale zostáva princípom, ktorý zaisťuje poriadok,* nezaoberá sa spásou jedinca, a to z jednoduchého dôvodu, že v spoločenskom živote nie je nič, čo by bolo potrebné zachrániť, a teda nikto, koho by bolo treba spasiť. Výrok „Keď nie sme schopní slúžiť ľuďom, ako môžeme slúžiť duchovným bytostiam“? znamená, že je potrebné zanechať hľadanie neviditeľnej skutočnosti. „Ak nepoznáš život, ako poznáš smrť?“ odrádza tých, ktorí majú nejakú náklonnosť k tajomstvám „druhého“ sveta.

Oproti buddhizmu, ktorý vytvára silnú organizáciu s hierarchiami mníchov a laikov, nemá konfucianizmus kňazov. Vykonávateľmi „rituálu“ sú *žu,* vzdelaní úradníci, ktorí na základe štátnej skúšky zastávajú všetky dostupné miesta úradnej správy v ríši. Je ťažko nazývať „náboženstvom“ tento formálny kult, mechanicky vykonávaný ne-kňazmi pre ne-božstvá, v ktoré neveria.

Vo filozoficko-etickom názore Konfucia sa zračí snaha nájsť *strednú cestu* (*tao*) v ľudskej spoločnosti a činnostiach jednotlivca, cestu, ktorá by zaisťovala rovnováhu medzi vôľou zeme a vôľou neba (*Tchien, Ťaň*). Je znova potrebné spresniť, že toto *„nebo“ nie je božstvom,* ale *všade prítomným univerzálnym princípom, skrytým a neurčiteľným,* ktorého

aktivity „nerobia hluk a nemajú vôňu“. Ak sleduje konfucianizmus tento spasiteľský cieľ, nie je to ešte náboženská soteriológia (*gr. soteria – spása, vyslobodenie, gr. logos – slovo, náuka*). Konfucián nemá negatívne poňatie sveta ako buddhista alebo kresťan; nechápe ako taoista nesmrteľnosť ako niečo, čo možno získať individuálne, ale ako cieľ dosiahnutý *prirodzeným* sledom pokolení; nemá priamy, niekedy problematický a bolestný, vzťah k Bohu ako Žid a netrasie sa pred nebesami ako moslim pred Alahom. Konfucianizmus neurčuje človeku žiadny iný cieľ než zdokonaliť svoje ľudstvo (*žen*) plnením svojich povinností podľa toho, čo je vhodné a správne (*li*): *otec má byť otcom a syn má byť synom.* Pre konfuciána je jediným určením hriechu nedodržanie pravidla úcty k svojej rodine, svojmu nadriadenému, svojej vlasti, svojmu cisárovi atď. Je jasné, že takáto paternalistická ideológia môže ľahšie než iné degenerovať do slepej poslušnosti voči záujmom totalitného štátu.

Konfuciánstvo ako *náboženstvo* sa sformovalo krátko pred našim letopočtom, prebralo prvky staročínskeho náboženstva (kult duchov, prírody, obzvlášť neba, kult predkov), upevnilo aj kult „božského“ Konfucia a jeho morálno–etické učenie pretransformované do religióznych polôh. Konfucianizmus považoval *nebo* Ťaň za najvyššie božstvo Šang-ti a pre zabezpečenie šťastia navrhoval človeku zosúladiť všetky činy s *„vôľou neba“*. Podľa prívržencov Konfucia smrť a narodenie ovplyvňuje nebeský príkaz, bohatstvo a hojnosť závisia od neba. Spočiatku aj samého Konfucia uctievali a oslavovali v hymnách ako veľkého mudrca. Už druhý rok po smrti (v roku 478 pred Kristom) bol Konfuciovi v Pekingu postavený malý pamätník. Konfuciov chrám (*Kchung-miao*) však vznikol až v roku 195 pred n. l. za dynastie Chan. Tento vývoj je potrebné chápať v kontexte epochálnej *zmeny paradigmy* po období „bojujúcich ríši“ smerom k čínskemu jednotnému štátu s konfucianizmom ako štátnym náboženstvom. Úlohou konfucianizmu ako štátneho náboženstva bolo legitimizovať (sankcionovať) moc cisára ako „syna neba“ a najvyššieho žreca. Samotný Konfucius nebol zbožštený, zato však oslavovaný ako *identifikačná postava a symbol čínskej kultúry.* Vplyv konfucianizmu rýchle upadal po revolúcii r. 1911

4 TAOIZMUS

Klasickými dielami taoizmu sú *Tao-te ťing,* pripisované mýtickému zakladateľovi Cesty (= Tao) Lao´c, a *Čuang-c´,* takto pomenované podľa svojho predpokladaného autora. Legenda kladie narodenie Lao-c´ medzi roky 604 – 571 pred n. l. Datovanie *Tao-te ťing* („Klasické dielo Cesty a Cnosti“) je sporné; niektorí vedci sa držia tradičnej verzie, kým iní mu prisudzujú dátum vzniku až v roku 240 pred n. l. Ako podotýka M. Eliade, „obmedziť taoizmus na tieto dva texty by bolo ťažšie než redukovať kresťanstvo na štyri evanjeliá“ (1993, s. 241).

Na základe svetonázorovej predstavy, že *podstatou všetkého bytia, Nebies (=Univerza) je nepersonifikovateľný proces dialektických premien – Cesta Tao,* ako prúd javových transformácií energie Te, dospela *filozofická* podoba taoizmu ku poznaniu, že „zákon“, „poriadok“ stále meniaceho sa sveta vecí a sveta ľudí nezávisí od *boha* (!) ani od človeka; všetky veci vznikajú a menia sa vlastnou cestou – „tao“, ktorá je nevyjadriteľná slovami, ale hlavné je, aby sa človek pridržiaval *prirodzenosti vecí* a zbavil sa mudrovania. Taoizmus vyžadoval, aby sa ľudia neodkláňali od prirodzeného chodu udalostí, aby sa oslobodili od všetkých spoločenských a jazykových konvencií, objavovali *„ľahkosť“ bytia,* aby dodržiavali princíp „uvej“ (nečinnosť). Predstava ľahkosti bytia, ktoré nie je obmedzované obtiažnými povinnosťami voči štátu, sa nemohla páčiť *konfucianizmu,* ktorý dynastia Chan povýšila do funkcie oficiálnej ideológie a ktorý si toto postavenie udržal do r. 1911.

I keď *Tao-te ťing* ustavične hlása zvrchovanosť ničoty nad bytím, prázdnoty nad plnosťou, nemožno to chápať v zjednodušujúcom výraze popretia života. Naopak, najvyšším cieľom taoizmu je získanie nesmrteľnosti. Tento cieľ je vpísaný do zložitej teórie o ekonómii kozmického tela. Ľudská bytosť je vlastne obrazom vesmíru, oživeným primordiálnym (pôvodným) dychom, rozdeleným na *jin* a *jang*, ženský a mužský, zem a nebo. Fenomén života je totožný s týmto dychom, skrytým za svojimi manifestáciami. Ak je chránený a vyživovaný, je ľudská bytosť schopná dosiahnuť nesmrteľnosť. Existuje mnoho postupov, ako udržovať životný princíp: cvičenie, životospráva, techniky dýchania a sexuálne techniky, užívane drog, vnútorná alchýmia atď. Meditácia je integrálnou súčasťou taoizmu a je staršia než buddhizmus.

Pri taoistickom koncepte nesmrteľnosti nachádzame sa na hranici filozofickej a náboženskej podoby taoizmu. V polovici 2. st. n. l. Čžan Tao-lin, vychádzajúc z dovtedajších spôsobov mystického vysvetľovania princípov *tao* a *uvej,* položil základy náboženského taoizmu. *Náboženský taoizmus* tvorili princípy o prirodzenosti, t. j. o pozorovaní prírody a nečinnosti, spojené so zbožňovaním Lao-c´, demonológiou, šamanstvom, alchýmiou a pod. Taoizmus sa napokon premenil na viac alebo menej mystické učenie o hľadaní večného nadprirodzeného šťastia a v určitej miere konkuroval *konfucianizmu* a buddhizmu. V náboženskom taoizme sa vytvorilo mnoho siekt, ktorých vznik spadá do 10. – 12. st. Vládnuci feudáli ignorovali taoizmus a len ojedinele sa ho pokúsili využiť pre svoje ciele. Tak v r. 666 tchanský vládca Gao Ting vyhlásil Lao-c´ za veľkého božského cisára a nariadil budovať taoistické chrámy.

Prívrženci mnohých taoistických siekt sa odlišovali spôsobom náboženského života i formami kultu. Jedni žili v kláštoroch asketickým životom, rešpektovali presnú a zložitú liturgiu, iní mali rodiny a len občas vyznávali taoistickú vierouku, resp. okultné rituály, magické vzývania. Taoizmus uznáva *5 prikázaní* (nezabíjaj, nepi víno, neluhaj, nekradni, nesmilni) a *10 cností* (dodržiavanie synovskej povinnosti, vernosť k vyššie postaveným osobám, láska, trpezlivosť, napomínanie za zlé skutky, sebaobetovanie, chov zvierat a výsadba stromov, stavba ciest a studní, vzdelávanie nevedomých, čítanie svätých kníh a dodržiavanie obradov). V spracovaní tohto kódexu sa zreteľne prejavuje vplyv buddhizmu.

Taoistický panteón (súhrn všetkých bohov konkrétnej náboženskej sústavy) bol rozsiahly; v období neskorého stredoveku taoizmus vytláčali iné náboženstvá. V súčasnosti je jeho vplyv ako náboženstva v Číne len nepatrný. Stopy taoizmu pretrvávajú vo folklóre a hlavne v *medicíne.*

SLOVNÍK POJMOV

Adorácia */lat. adoracio – klaňanie sa, vzdávanie úcty božským bytostiam/* – 1. Súčasť obradného ceremoniálu, ktorý zaznamenali antické náboženstvá i kresťanstvo. 2.V prenesom zmysle slova v antickom Grécku a Ríme vzdávanie pocty tzv. zbožšteným osobnostiam /apoteóza/.

Anatéma */gr. anáthema – votívny dar, kliatba, vyobcovanie/* – v neskoršom judaizme výraz anatéma znamenal vyobcovanie z náboženského spoločenstva a vydanie človeka božiemu trestu. Podobne v kresťanstve /Nový zákon/ ide o slávnostne vyhlásenú cirkevnú kliatbu a následne vyobcovanie z cirkvi /exkomunikácia/.

Apokryfy */gr. apokryphos – skrytý, podvrhnutý, nepravý/* – židovské a ranokresťanské literárne diela, ktoré pri kanonizácii /vyhlásené cirkvou za jediné pravé a sväté/ kníh Starého a Nového zákona neboli zahrnuté do biblického súboru /z rôznych príčin/ a ako nekanonizované sú z oficiálneho cirkevného užívania vylúčené. Pritom až do 4. st. neexistovala presná hranica medzi skupinou apokryfov a kánonickými spismi.

Apostázia */gr. apostasis – odpadlíctvo/* – v katolicizme a v pravoslávi a. znamená: a/ odpadnutie od viery, resp. vystúpenie z cirkvi, b/ vystúpenie z rehole napriek trom zloženým sľubom /pohlavná zdržanlivosť, poslušnosť, chudoba/, c/ odchod z duchovného stavu. Trestom za a. bola /je/ exkomunikácia. Od a. je potrebné odlíšiť pozíciu herézy, kacírstva, teda spochybnenie či zamietnutie istých cirkevných dogiem.

Baal, baal */hebr. pán/* – všeobecný názov božstva alebo božstiev v Sýrii a v Palestíne. Kanaánčania označovali menom Baal najvyššieho boha, ktorý personifikoval prírodné sily /búrku, hrom, víchor/. Stavali mu oltáre, na ktoré obetovali jemu zasvätené býky /symboly sily a plodnosti/. B. kult pretrval v Júdskom kráľovstve až do babylónskeho zajatia. Potom úplne zanikol.

Beatifikácia */lat. beatus – blažený, facio – robím/* al. **blahorečenie** – v katolíckej cirkvi vyhlásenie za blahoslaveného, po ktorom nasleduje ako ďalší stupeň svätorečenie = kanonizácia. Právo na vyhlásenie aktu beatifikácie má rímsky pápež. V praxi sa reglementuje osobitnými ustanoveniami a má niekoľko etáp /biskupský návrh na kandidáta, preskúmanie cirkevných zásluh, atď./. Proces b. trvá niekoľko rokov a končí ceremóniou v bazilike sv. Petra vo Vatikáne.

Blasfémia */gr. urážanie, rúhanie, znevažovanie/* – v náboženskom zmysle rúhať sa znamená predniesť /vysloviť/ alebo urobiť niečo, čo uráža Boha. Rúha sa ten, kto svojho Boha preklína a kto zaštiťuje Božím menom klam: „Nezneužiješ meno Hospodina, svojho Boha.“ (Ex 20, 7). Podľa Mojžišovho zákona bol za toto previnenie trest smrti ukameňovaním; keď bol Ježiš predvedený pred veľkňaza, bol obvinený z rúhania (Mk 14, 61 – 64). V očiach Židov sa Ježiš previnil tým, že sa pokladal za Boha.

Cézaropapizmus al. **štátne cirkevníctvo** */lat. caesar – cisár, papa – biskup, pápež/* – označuje taký vzťah cirkvi a štátu, ktorý je založený na zvrchovanej moci panovníka vo veciach duchovných, cirkevných, t. j. svetský panovník je tiež hlavou cirkvi; je to tzv.

východný model, ktorý existoval v Byzantskej ríši, v cárskom Rusku, kým v západnom ide o dualitu dvoch mocí. Podobná nadradenosť, resp. previazanosť moci štátnej a cirkevnej sa udomácnila v krajinách s protestantskou tradíciou (v minulosti to boli nemecké krajiny, v aktuálnej prítomnosti Anglicko, s istou modifikáciou Škandinávia). V našich krajinách najtypickejším prejavom štátneho cirkevníctva bol jozefinizmus (2. polovica 18. storočia), ktorý nastolil režim náboženskej tolerancie pri zachovaní privilegovaného postavenia katolíckej cirkvi (tolerančný edikt, tolerančný patent), ale i kontroly náboženského života v monarchii (zrušenie niektorých reholí, zjednodušenie liturgie, zákaz pre biskupov priameho styku s pápežskou kúriou, redukcia náboženských sviatkov, atď.).

Dalajláma */mong. dalaj – oceán, tib. lama/blama – najvyšší, dosl. oceánový lama, ktorého učenosť a cnosť sú bezbrehé ako oceán/* – titul najvyššieho duchovného hodnostára sekty Gelugpa, najrozšírenejšej sekty tibetského buddhizmu. Posledných 5OO rokov existoval aj ako najvyšší svetský vládca Tibetu /teokracia/. D. je uctievaný ako prevtelenie bódhisattva. Dnešný, 14. tibetský d. žije od roku 1959 v indickom exile v Dharamsale ako dôsledok okupácie Tibetu Čínou v r.1951. 14. tibetský d., vlastným menom Tändzin Gjamccho /nar. 1933/, je nositeľom Nobelovej ceny za mier z r.1989.

Dechristianizácia */lat. de – od, gr. Christos – mesiáš, pomazaný/* – pojem, ktorý nie je presne vymedzený a ustálený, preto niektorí ho stotožňujú s pojmom laicizácia alebo sekularizácia v krajinách s kresťanským obyvateľstvom. Iní d. považujú za proces formovania spoločnosti a jej kultúry na nenáboženských základoch, za racionalizáciu svetonázorových postojov a pod.

Deifikácia */lat. deificatio – zbožnenie/* – zbožštenie, vzdávanie božskej úcty človeku, zvieraťu alebo aj neživej věci.

Devótnosť */lat. devotio – venovanie, zasvätenie/* – ponížená, pokorná úcta a akákoľvek oddanosť vôbec, osobitne božstvu, nábožnosť; devocionálie – predmety náboženskej úcty.

Druhý vatikánsky koncil – ide o prelomový koncil – XXI. cirkevný – v dejinách katolíckej cirkvi /1962 – 1965/, ktorý zvolal pápež Ján XXIII. /1958 – 1963/ a ukončil Pavol VI. Počas štyroch zasadnutí reagoval na problémy katolicizmu vo vzťahu ku modernému svetu 20. st. /aggiornamento/. Kým XIX. - tridentský – koncil /1545 – 1563/ sa vyrovnával s protestantskou reformáciou, prvý vatikánsky koncil /1869 - 1870 /, t. j. XX. cirkevný, rázne odmietol novodobé pokrokárstvo a prijal dogmu o neomylnosti pápeža, druhý vatikánsky koncil pozitívne odpovedal na výzvy a podnety sekularizácie. Jeho výsledkom bolo nadviazanie dialógu s moderným svetom, reforma liturgie, ekumenizmus, dialóg katolíckej cirkvi s príslušníkmi iných náboženstiev i neveriacimi, decentralizácia cirkevnej administratívy, atď. Koncil popri ďalších dokumentoch schválil zásadné konštitúcie: Gaudium et spes, Pastorálna konštitúcia o cirkvi v súčasnom svete; Lumen gentium, Dogmatická konštitúcia o cirkvi; Dei verbum, Dogmatická konštitúcia o Božom zjavení; Dignitatis humanae, Deklarácia o náboženskej slobode; Nostra aetate, Deklarácia o postoji cirkvi k nekresťanským náboženstvám.

Ecce homo */lat. „Hľa, človek“/* – 1. Podľa Biblie slová, ktorá vyriekol Pilát Pontský pri procese s Ježišom /Jn 19,5/. Chcel nimi vyvolať súcit u rozvášneného davu, preto mu

predviedol zbičovaného Ježiša v nádeji, že nebude žiadať jeho smrť. 2. Obrazy s výjavom zbičovaného a tŕním korunovaného Krista sa tiež označujú ako „Ecce homo“.

Ekumenická rada cirkví v SR – reprezentuje slobodné združenie cirkví a náboženských spoločností v SR, ktorého cieľom je pestovať ekumenické vedomie a styky medzi členskými cirkvami a v nadnárodnom meradle vyvíjať aktivity na pôde Svetovej rady cirkví. ERC v SR bola založená, resp. nadväzuje na činnosť ERC v bývalom Československu (založená v roku 1955, obnovená v roku 1984). Medzi zakladajúcich členov ERC v ČSR patria zo slovenských cirkví tieto náboženské pospolitosti: Slovenská evanjelická cirkev v. v. a Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku. Postupne sa členmi Ekumenickej rady cirkví stali i Pravoslávna cirkev, Cirkev bratská, Evanjelická cirkev metodistická, Cirkev československá husitská a Cirkev bratská. Cirkev adventistov siedmeho dňa. Štatút člena, resp. pozorovateľa majú cirkvi: Rímskokatolícka a Gréckokatolícka, Apoštolská cirkev a Starokatolícka cirkev.

Ekumenizmus /*gr. oikoumenikos – všeobecný, celosvetový*/ – sa prezentuje ako hnutie za zjednotenie kresťanských cirkví na základe všeobecných vieroučných zásad s cieľom prekonať dogmatické a kánonické rozdiely, ale i spájať kresťanstvo s aktuálnymi potrebami súčasnosti (tzv. „malá ekuména“, monoteistické spoločenstvo jedného náboženstva = nosná idea 2. vatikánskeho koncilu). Ekumenické iniciatívy vzišli z pôdy protestantizmu, resp. Svetovej rady cirkví (1948), časom sa k nim pridali i pravoslávni a katolícki kresťania. V širšom zmysle slova je ekumenizmus snahou o dialóg, kontakt kresťanstva – katolicizmu zvlášť, ktorý na 2. vatikánskom koncile (1962 – 1965) prijal aj Dekrét o ekumenizme – s nekresťanskými náboženskými komunitami a sekulárnym svetom vôbec = „veľká ekuména“, dialóg kultúr a náboženstiev.

Encyklika /*gr. en – vnútri, gr. kyklos – kruh, celý svet*/ – je pomenovaním pre pápežský okružný list, ktorý je určený biskupom a prostredníctvom nich všetkým príslušníkom katolíckej cirkvi, resp. „všetkým ľuďom dobrej vôle“. Pápež sa v ňom vyjadruje ku otázkam mravov, vierouky, ale hlavne ku aktuálnym spoločensko-politickým a ekonomickým problémom. V tomto prípade ide o sociálne encykliky, ktorými reaguje cirkev na pohyby industriálneho, svetského, viac alebo menej sekularizovaného sveta. Encyklika(y) tvorí významný spôsob, akým možno vplývať na verejnú mienku. Medzi významné – moderné - sociálne encykliky patria: Rerum novarum (Lev XIII., 1891), Divini redemptoris, Quadragesimo anno (Pius XI., 1937, 1931), Pacem in terris, Mater et magistra (Ján XXIII., 1963, 1961), Populorum progressio (Pavol VI., 1967), Centesimus annus (Ján Pavol II., 1991), Caritas in veritate (Benedikt XVI., 2009).

Eschatológia */gr. eschaton – posledný, logos – učenie, pojem, slovo/* – 1. Náboženská koncepcia zaoberajúca sa tzv. poslednými vecami, problematikou posmrtného života, konca sveta, posledného súdu, tisícročnej ríše Kristovej, atď. Zdroje e. učenia možno hľadať u kozmogonických predstáv prvobytných ľudí o vzniku a konci sveta, pričom najrozvinutejší e. systém vytvorilo kresťanstvo. 2. V širšom zmysle e. problém obsahuje problém zmyslu sveta, ľudstva a života človeka, a preto tvorí i súčasť filozofie v podobe problémov finality a teleológie.

Ezoterizmus – dominantnou myšlienkou ezoterizmu je presvedčenie, že pod vonkajším obalom rôznych náboženstiev je tajné, „utajené“, „skutočné“ či „pravé“ jadro jednoduchým

ľuďom nedostupné. Jeho poznanie nie je iba intelektuálne, skôr sa jedná o vhľad do podstaty života a kozmu. Ezoterická tradícia je vlastná judaizmu /kabala/, islamu /sufizmus/, budhizmu a hinduizmu /tantra/. Korene západného ezoterizmu siahajú do helenizmu – do dedičstva gnózy a novoplatonizmu; jeho tretím zdrojom sú veštecké techniky, hlavne astrológia, mágia a alchýmia. Inšpiráciou pre ezoteriku stali sa aj stredoveké rytierske rády. Od 18. st. možno hovoriť o svojbytnom prúde západnej ezoterickej mystiky. Koniec 18. a začiatok 19. st. zaznamenal v rámci ezoterizmu vznik novopohanstva i ezoterického liečitelstva – parapsychológie, neskôr špiritizmu. Bádanie, ktoré sa pokúša objaviť skryté zákonitosti a teoreticky ich skúmať označujeme ako hermetizmus /podĺa imaginárneho kňaza egyptského boha múdrosti, písma a veštby Thovta, grécky nazývaného Hermes/. Hlavnou súčasťou hermetizmu je mágia, kým astrológia a alchýmia sú jej /jeho/ najbližšími aplikovateľnými disciplínami.

Exkomunikácia */lat. excommunicatio – vylúčenie z cirkvi/* – ide o vylúčenie, vyobcovanie z katolíckej cirkvi (takisto cirkvi pravoslávnej a tiež zo židovskej náboženskej obce), resp. najvyšší nápravný cirkevný trest. Ním sa previnilec vylučuje zo spoločenstva veriacich, je na neho uvalená kliatba a na „druhom svete“ je exkomunikovaný človek odsúdený údajne na večné zatratenie. Od čias, keď sa kresťanstvo stalo oficiálnou ideológiou stredovekých štátov, mala exkomunikácia za následok aj tažkú „občiansku“, spoločenskú perzekúciu a diskrimináciu. Katolícka cirkev trest exkomunikácie používa dodnes, napr. dekrétom pápeža Pia XII. z júla r.1949 trestom exkomunikácie boli postihnutí členovia komunistických strán, prípadne sympatizanti s ideológiou komunizmu. Exkomunikácia hrozila stúpencom a predstaviteľom teológie oslobodenia na juhoamerickom kontinente zo strany vatikánskej Kongregácie pre náuku viery.

Exorcizmus */lat. – vyháňanie diabla/* – vyháňanie démonov, zlých duchov či diabla z človeka alebo predmetu, prípadne zamedzenie ich škodlivého vplyvu. Podľa učenia katolíckej cirkvi, resp. Rituale Romanum z r. 1614 akt e. nad diablom posadnutým človekom smel vykonať iba kňaz s povolením biskupovym takými spôsobmi ako položením ruky na chorého = posadnutého, znamením kríža, zaklínacimi formulkami a pod. Za typicky démonickú chorobu sa oddávna považovala napr. padúcnica.

Falické kulty */gr. phallos – mužský úd/* **–** uctievanie mužského pohlavného údu ako symbolu sily, plodnosti a plnosti života u starých Grékov, v Babylónii, Ríme a pod.

Fideizmus */lat. fides – viera/* – filozofická a náboženská koncepcia, podľa ktorej najvyšším kritériom správnosti špekulatívnych i praktických právd o ľudskom živote je viera. Podľa f. veda podáva iba poznanie javov, faktov a druhotných príčin, no nie je schopná odhaliť najhlbšie zdroje bytia. F. dáva prednosť viere pred vedeckou racionalitou.

Gaia – v gréckom náboženstve a mytológii personifikácia Zeme i sama Zem, ktorá sa na počiatku časov vynorila z chaosu. Z vlastného popudu, ako kozmický praprincíp, samoplodiacim aktom zrodila Urána, t. j. Nebesá, vrchy a more. Spolu s ním tvorila prvý pár bohov a z tejto hierogamie sa zrodilo pokolenie príšer, Titanov a bohov.

Gojim */hebr. – ľud, inoverec/* – termín, ktorý judaizmus používal na označenie nežidov, „pohanov“.

Graal, svätý Graal */lat. gradalis – misa/* – legendárna čaša či tajomná nádoba s Kristovou krvou, ktorú do nej podľa legendy zachytil Jozef Arimatejský pri jeho ukrižovaní, podľa inej verzie g. je čaša, z ktorej pil Ježiš Kristus a apoštoli pri poslednej večeri. Spája sa aj s cyklom povestí o kráľovi Artušovi. Do stredovekej literatúry sujet hľadania sv. Graalu odvážnymi rytiermi uviedol francúzsky básnik Chrestien de Troyes vo veršovanom románe Perceval.

Guru */sans./* – 1. V indiickom hinduizme náboženský učiteľ, vodca. 2. V Indii označenie pre múdru, ctihodnú osobu vôbec.

Hagiografia al. **Svätopisy***/gr. hagios – svätý, graphein – písať/* – 1. Náboženská spisba o „veciach svätých". Príkladom hagiografie sú biblické knihy. 2. Zapisovanie a zbieranie legendarizujúcich a legendárnych správ o živote svätých. Hagiografi – svätopisci.

Heréza /*gr. hairesis – škola, sekta, učenie*/ al. **kacírstvo** (bludárstvo**) –** v kresťanskej cirkevno–teologickej terminológii (katolíckej a pravoslávnej zvlášť) sa chápe ako odpadnutie od oficiálnej cirkevnej doktríny v otázkach dogmatiky, kultu a cirkevného učenia vôbec. Heréza zvyčajne prerastala do spoločensko–náboženského a politického hnutia so silným sociálno–kritickým nábojom (J. Hus, T. Münzer, stredoveké sektárstvo); prednedávnom boli heretikmi predstavitelia a stúpenci teológie oslobodenia, reprezentujúci protest časti juhoamerického katolíckeho kléru proti oficiálnej neotomistickej teológii vatikánskej kúrie i proti svetu trhového kapitálu. V prenesenom zmysle kacírom je ten, kto v svetskom, sekulárnom svete rebeluje proti rešpektovaným autoritám, stranám, vodcom, modlám (ikonám) či štátom.

Hierarchia /*gr. hierós – posvätný, gr. archeia – vládnuť*/ – v užšom zmysle slova znamená duchovenstvo (klérus) ako nositeľa moci v cirkvi, v širšom zmysle znamená organizačnú sústavu cirkvi založenú na nadradenosti duchovenstva prostým veriacim (tzv. laikom) a na vnútornom členení duchovenstva podľa hodnostných stupňov. V tej či onej podobe existuje hierarchia vo všetkých svetových, resp. národných náboženstvách, aj keď nemajú organizačnú štruktúru kresťanských cirkví, resp. nepoznajú cirkev ako takú.

Hierokracia /*gr. hierós – posvätný, gr. krátos – moc, vláda/* al. **teokracia** /*gr. theos – Boh*/ – je forma vlády, v ktorej kňazi a náboženskí vodcovia majú v rukách všetku moc nielen duchovnú, ale i svetskú. Ako príklad hierokracie môže slúžiť Pápežský štát (756 – 1870). Miniatúrnym hierokratickým štátom je aj dnešný Vatikán. Svojrázne teokratické režimy prezentuje svet islamu, teda štáty, ktoré sú budované na pozíciách islamského fundamentalizmu; dnes takýmto štátom je Irán, donedávna Pakistan, Irak či Afganistan.

Charizma /*gr. charisma - milosť, dar/* – v teologickom jazyku znamená dar milosti božej, názov pre pôsobenie „ducha svätého" na človeka, veriaceho jedinca. Má ísť napr. o dar „osvietenia", múdrosti, silného osobného vplyvu na iných, o schopnosť mať zjavenie, konať zázraky, uzdravovať, vyslovovať proroctvá, atď. V Novom zákone ako príklad charizmy možno nájsť slová: „Všetci boli naplnení Duchom svätým a počali hovoriť rôznymi jazykmi, ako im Duch dával prehovoriť." V sociológii náboženstva M. Webera (11864 – 1920) a jeho typológii náboženských autorít ide o termín označujúci súbor vlastností osobnosti, ktoré

vyplývajú z jej mimoriadnych individuálnych schopností, alebo o ktorých sa predpokladá, že pochádzajú z nadprirodzených zdrojov.

Ikona */gr. eikon – obraz/* – 1. Maliarske alebo aj reliéfne zobrazenie bohov, svätých a iných nadprirodzených bytostí, ktoré sú predmetom náboženského uctievania. Uctievanie ikon sa rozšírilo v pravoslávi, katolicizme, buddhizme, lamaizme. 2. V pravoslávnom cirkevnom umení maliarske alebo reliéfne zobrazenie Krista alebo svätých na drevených doskách.

Imám */arab. – stojaci na čele, pôvod. označenie vodcu karavány/* – 1. Duchovný vodca, resp. svetský vládca /aj/ v islamských na teokratických princípoch budovaných štátov. 2. Predriekávač modlitieb v mešite.

Index zakázaných kníh /*Index librorum prohibitorum*/ – zoznam periodických a neperiodických tlačovín, ktoré rímskokatolícka cirkev zakazuje svojim stúpencom bez zvláštneho povolenia vydávať, rozširovať a čítať. Prvý oficiálny index vydal pápež Pius IV. v r. 1564, od r. 1917 nad indexom „bdie“ kongregácia sv. ofícia. V pokoncilovom katolicizme /2. vatikánsky koncil r. 1962-1965/ je Index interpretovaný ako záležitosť, ktorá už „pre budúcnosť nemá dosah cirkevného zákona a s ním spojených cirkevných trestov“.

Inkvizícia */lat. inquisitio – pátranie, vyšetrovanie/* – osobitná vyšetrovacia a súdna inštitúcia rímskokatolíckej cirkvi, ktorá vznikla v 12.st. – i. úrady boli zrušené v r. 1835 – a stíhala kacírov /heretikov/. V 13.st. úrad inkvizície prevzala rehoľa dominikánov /domini – canes = „boží psi“/. Odsúdených na smrť postúpili svetskej moci, ktorá vykonala rozsudok, pričom išlo zvyčajne o upálenie = autodafé.

Interdikt */lat. interdictum – zákaz/* – je to zákaz konať niektoré bohoslužobné alebo cirkevné úkony, ako slúžiť omše, pobožnosti, konať pohreby s obradmi, atď. na určitom mieste alebo s určitými osobami. V rímskokatolíckej cirkvi je i. považovaný za cenzúru, teda nápravný cirkevný trest.

Investitúra /*lat. investio – oblečenie, prepožičiavanie hodnosti/* – v stredovekej západnej a strednej Európe bola slávnostným spôsobom uvádzania svetských feudálov i cirkevných hodnostárov do úradu a s ním spojenej držby majetkových práv – cirkevného benefícia alebo svetského léna. Súčasťou ceremónie bolo i odovzdávanie symbolických insígnií moci (žezlo, prsteň, berla, atď.). Svetská moc po celý stredovek zápasila s mocou cirkevnou (pápežskou) pri udeľovaní investitúry, resp. chcela uzurpovať čím viac právomocí spojených s výkonmi aktu investitúry. Istým resentimentom tohto aktu v prítomnosti je Te DEUM (laudamus), Teba, Bože (chválime), slávnostná bohoslužba, ktorou primas katolíckej cirkvi symbolicky „uvádza“ hlavu štátu (prezidenta, monarchu) do úradu.

Jahve */hebr. Yahweh, bibl./* – osobné meno, ktorým sa v hebrejskej Biblii najčastejšie označuje boh Izraelitov. Jeho skrátené tvary /Jo, Jeho, Jao, Ja/h, Jahu/ sú zložkou mnohých vlastných mien. Význam mena Jahve je podľa knihy Exodus 3, 14 nasledovný: „Ja som, ktorý som“, no nie v zmysle filozoficko-teologickom, ktorým sa označuje transcendentné bytie boha, ale skôr v zmysle spasiteľskom, ktorý vyjadruje Jahveho ako aktívnu, dynamickú prítomnosť v dejinách vyvoleného národa.

Ján XXIII. – vlastným menom Angelo Giusepe Roncalli (1881 – 1963), bol najvyšším pontifikom, rímskym pápežom, hlavou katolíckej cirkvi v rokoch 1958 – 1963, v dejinách moderného katolicizmu autorom prelomových encyklík Mater et Magistra (1961) a Pacem in terris (1963). V úsilí o nadviazanie dialógu cirkvi s moderným svetom, svetom liberalizmu, ateizmu, komunizmu – v duchu aggiornamenta – zvolal 2. vatikánsky koncil (1962 – 1965), ktorý modernizoval doktrínu, kult i časť vierouky cirkvi.

Kalvinizmus – je jedným z hlavných prúdov protestantizmu, formoval sa ako dôsledok meštianskej reformácie 16. st. vo Švajčiarsku vystúpeniami jej ideológov O. Zwingliho a hlavne „protestantského pápeža" J. Kalvína. Na tomto základe vznikla tzv. reformovaná cirkev (alebo „helvétska"). Kalvinizmus ako vieroučný základ činností reformovaných cirkví odmieta celý rad náboženských symbolov - uctievanie svätých, zložité obrady, podriadenosť cirkvi štátu, atď. Podstatným rozmerom kalvinizmu je učenie o predestinácii = predurčení, t. j. o tom, že ľudia sú už vopred bohom vyvolení alebo zavrhnutí a zostáva im iba ťažko pracovať, viesť asketický spôsob života, pričom (aj materiálny) úspech vo svetskom svete je znakom vyvolenosti božej.

Kancionál */lat cantio – spev, pieseň/* – zbierka stredovekých náboženských kostolných piesní, tematicky usporiadaných, opatrených notami a doplnených žalmami. Rozšírené boli najmä v opozičných, oficiálnou cirkvou prenasledovaných kacírskych náboženských hnutiach, napr. v Jednote bratskej. Jazyk jej kancionálu upravil biskup J.Blahoslav /autor českej gramatiky/ a J.Komenský. K. boli písané v kultivovanom národnom jazyku, sú cennými pamiatkami kníhtlače a popri religióznom majú aj kultúrno-historický význam. Na Slovensku sa k. „objavil" v r. 1636 pod názvom Cithara sanctorum /Tranoscius/, zostavil ho český protestantský exulant Jan Tranovský. V katolicizme sa k. kodifikoval v r. 1655 vydaním Cantus Catholici.

Kanonizácia alebo **svätorečenie** – v rímskokatolíckej cirkvi vyhlásenie za svätého na základe kanonizačného procesu, v ktorom sa rozhoduje, či zomretá osoba vyhlásená za „blahoslavenú" /=beatifikácia/ má byť povýšená do stavu svätcov.

Klauzúra */lat.claustrum, clausura – závora, zámok, kláštor/* – uzavretosť, odlúčenosť; povinná mníšska samota v kláštore;

Klerik */lat. clericus – duchovný, klerik/* – 1. Príslušník stavu duchovenstva, klerik. 2. Ten, kto študuje teológiu, seminarista v hierarchicky organizovaných cirkvách.

Klerikalizmus /*lat. clericus = duchovný*/ – ideologicky podložená tendencia o úplne alebo čiastočne podriadenie spoločenského, politického a kultúrneho života kontrole cirkvi a duchovenstva, snaha o to, aby sa cirkev ako inštitúcia sprostredkovane podieľala na výkone politickej moci s cieľom presadzovať svoje koncepty, prípadne – v istom zmysle – stotožniť cirkev so štátom. Naplnenie klerikálnych ambícií cirkví v modernej sekularizovanej spoločnosti /a o to viac spoločnosti postmodernej, globálnej, planetárnej.../ je viac-menej chimerickým želaním cirkevnej hierarchie, na druhej strane ani moderná, sekularizovaná spoločnosť nemôže ignorovať religiózne potreby svojich občanov, a teda nadväzovať kontakty, dialóg, spoluprácu politiky a náboženstva, štátnych a cirkevných ustanovizní.

Koncil /*lat. concilium – snem*/ – zhromaždenie vysokých hodnostárov katolíckej cirkvi; týmto termínom sú pomenované aj zhromaždenia katolíckeho duchovenstva určitej krajiny /snem, koncil provincionálny, partikulárny/. Na tzv. všeobecných konciloch, ktoré sú zvolané pápežom, vysoká cirkevná hierarchia rieši otázky vierouky, zaujíma stanovisko k závažným sociálno-politickým problémom, atď. Doteraz bolo v histórii cirkvi (pôvodne kresťanskej, neskôr katolíckej) 21 ekumenických (všeobecných) koncilov; posledný bol 2. vatikánsky koncil (1962 – 1965). Pravoslávne cirkvi uznávajú 7 prvých koncilov, teda koncilov pred schizmou v roku 1054.

Konkláve */lat. conclave – izba, komnata/* – zhromaždenie kardinálov, ktoré sa zvoláva po smrti pápeža, aby v uzavretých priestoroch zvolilo hlavu katolíckej cirkvi.

Konkordát /*lat. concordo – súhlasiť*/ – je dohodou medzi štátom a katolíckou cirkvou o vzájomných vzťahoch; konkordát uzavretý medzi vládou a Svätou stolicou upravuje postavenie katolíckej cirkvi na území príslušného štátu. Konkordát podlieha ratifikácii v parlamente. Z doteraz podpísaných konkordátov sú známe – v roku 1933 s Nemeckom a Rakúskom, v roku 1953 s frankistickým Španielskom, v roku 1997 s Poľskou ľudovou republikou. Obdobou konkordátu je i podpis Základnej zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou (publikovaná 23. augusta 2001 pod č. 326/2001 Z. z.).

Kontemplácia */lat. contemplatio – pozorovanie/* – rozjímanie, uvažovanie, ponor do vlastného vnútra. V teologických dimenziách je k. kľudné zotrvanie človeka v božej prítomnosti. Kresťanská mystika rozoznáva schopnosť k. jednak získanú /psychologickým úsilím/, jednak vliatu bohom.

Konvertita */lat. convertere – obracať/* – 1. Podľa katolíckej cirkevnej terminológie odpadlík od katolíckej viery, ktorý sa vrátil do katolíckej cirkvi /zvlášť v období protireformácie/ tým, že sa verejne zriekol odpadlíctva. 2. Vo všeobecnosti ten, kto prestúpil na inú vieru.

Laik */gr. laikos – patriaci k ľudu/* – ako teologický výraz označuje niekoho, kto nepatrí k nositeľom právomoci v cirkvi, teda ku kléru. 2. vatikánsky koncil definoval status laikov „negatívne“, t. j. ako veriacich v Krista, ktorí nie sú príslušníkmi stavu, povereného v cirkvi svätením a udeľovaním sviatostí. Laicizmom nazývame tendenciu „využívať“ v cirkvi na náboženské úkony práve spomenutých laických veriacich.

Láma */sans. blama, bla-ma – dosl. "nemajúci nad sebou najvyššieho"/* – titul vyššieho duchovenstva v tibetskom buddhizme /mnísi – učenci, predstavení kláštorov, prevtelenci a pod./. Tibeťania spolu s indickým buddhizmom prijali aj postavu duchovného majstra /sans. guru = láma/, ktorý má centrálne postavenie najmä v buddhistických sektách. L. odovzdáva svojim žiakom učenie, tajomstvá viery, tantry.

Lávra */gr. laura – ulička/* – názov pre najväčšie mužské pravoslávne kláštory – monastiery. K najvýznamnejším patrí kláštor na hore Athos v Grécku, Kyjevsko–Pečorská l. /najstarší ruský pravoslávny kláštor, ktorý v r. 1051, teda skoro po christianizácii Kyjevskej Rusi založil Jaroslav Múdry/, Trojicko-Sergejevská l. v Zagorsku /14.st./, Alexandro-Nevská l. v Petrohrade /1710/.

Milenializmus */lat. mille – tisíc/* – nádej na skoré nastolenie tisícročnej ríše pokoja a spravodlivosti, ku ktorému dôjde v súvislosti s druhým príchodom Ježiša ako mesiáša na zem; obdobu mileniálnej nádeje je možné nájsť i v iných náboženských kultúrach

Modus vivendi */lat. modus – spôsob, lat. vivo – žiť, spôsob spolunažívania, koexistencie/* – vo všeobecnosti znamená kompromisnú dohodu o otázkach, ktoré sa nepodarilo plne vyriešiť; v cirkevno-politických súvislostiach je to dohoda o spôsobe koexistencie štátu a katolíckej cirkvi v danej krajine, ktorá sa uzatvára(la) medzi vládou niektorého štátu a Svätou stolicou. Na rozdiel od konkordátu nepodlieha(la) ratifikácii v parlamente. Vláda predmníchovskej ČSR podpísala s Vatikánom modus vivendi 2. 2. 1928 (problém delimitácie diecéz, správy cirkevného majetku, atď.), čím Vatikán potvrdil hranice Československa tak, ako ich stanovila versailleská mierová konferencia (1919). Podpis modu vivendi stratil platnosť po Viedenskej arbitráži (2. 11. 1938), teda po revízii hraníc ČSR, resp. zmlúv versailleského systému.

Mulla */arab. maula – pán, vládca/* – titul islamského učenca alebo sudcu.

Mystériá */gr. mystérion – tajomstvo/* – obrady v kulte niektorých božstiev antického a orientálneho náboženstva, ku ktorým bol prístup vyhradený len zasväteným. Niektoré mystériá mali viac stupňov zasvätenia, z ktorých len „najvyšší“ dával právo účasti na celom obrade. Najdôležitejšími formami m. náboženstiev v staroveku sú kulty, ktorých predmetom boli tieto božstvá: Isis a Oziris v Egypte, Attis a Kybele vo Frýgii /Malá Ázia/, Adonis v Sýrii, Mytras v Perzii a Demeter v Grécku. Mysteriózny rozmer nájdeme i v kresťanstve, m. je napr. omša, ktorú teológovia vysvetľujú ako „tajomstvo obety Ježiša Krista v podobe chleba a vína“, m. sú zahalené aj základné cirkevné dogmy.

Mystika */gr. myein – uzatvárať sa/* – pôvodne učenie uzavretých siekt, do ktorého boli zasvätení len vyvolení, t. j. účastníci mystérií, obradov v kultoch niektorých božstiev antického a orientálneho sveta. S náboženským pohľadom na svet zostala m. spätá dodnes, keď je chápaná ako „typ religiozity, v ktorej veriaci prežíva v rozličných stupňoch vzťah k nadprirodzenému svetu až po jednotu s Absolútnom, Bohom /unio mystica/, a tiež stav takého bezprostredného, intuitívneho vedomia prítomnosti nadprirodzeného alebo božstva“ /J. Komorovský/. Do nadzmyslovej reality vedú iba nadprirodzené cesty, ako extáza, zjavenie, kontemplácia, osvietenie. Katolícka mystika dosiahla vrchol v takých osobnostiach, akou bola Katarína Sienska /1347 – 1380/, Terezia z Avily /1515 – 1582/, Ján z Kríža /1542 – 1591/.

Neomylnosť pápeža – jedna z dogiem katolíckej cirkvi, podľa ktorej pápež, keď vystupuje vo veciach viery a mravov ex cathedra (z biskupského stolca), t. j. keď plní úlohu „pastiera všetkých kresťanov“, je neomylný. Táto dogma bola prijatá na 1. vatikánskom koncile (1870) a potvrdená závermi 2. vatikánskeho koncilu (1962 – 1965).

New Age */angl. Nový vek, éra;* tiež *Nový aeón/* – široké hnutie so spirituálnymi a filozoficko–synkretickými rysmi, pre ktoré býva zaradené k tzv. novej religiozite, i keď poňatie New Age iba ako „nového náboženstva je viac ako sporné“ /Horyna/. Preto sa niekedy viac chápe ako celková paradigma nadchádzajúceho veku ľudstva. Hnutie začalo kryštalizovať koncom 60. rokov minulého storočia v USA; východiskovou a zrejme zjednocujúcou ideou je astrologická myšlienka prechodu ľudstva do historického obdobia pod

znamením Vodnára, keď sa proti končiacemu času, ovládaného znamením Ryby /s nepochybnou symbolickou spojnicou na kresťanstvo/, majú zmeniť všetky základné postoje človeka ku svetu, prírode. Kritiku modernej spoločnosti spája táto metafora s kritikou kresťanstva ako rozumového, konfliktného náboženstva, poznamenaného protikladnosťou Boha a človeka, ducha a hmoty, človeka a prírody, dobra a zla, viery a vedy a pod. Zámerom „pionierov" vodnárskeho veku je naopak presadiť hodnoty zjednotenia, tolerancie, celistvosti, intuície, citu, optimistického humanizmu /holistický princíp/.Relatívne výstižné je vymedzenie New Age P. Heelasom: „Svet, vrátane ľudskej rasy, je vyjadrením vyššej božskej podstaty. Manifestáciou tejto vyššej božskej podstaty je vyššie božské ja, ktoré je obsiahnuté vo vnútri každého ľudského tvora. Táto vyššia podstata môže byť prebudená a môže sa stať centrom každodenného života jedinca. Toto prebudenie je *dôvodom existencie každého individuálneho života"*. Ľudské indivíduá vo svete New Age si volia aj individuálnu duchovnú cestu v mnohých pozemských životoch tak, aby plnšie manifestovali dobrotu a múdru podstatu svojho vnútorného Ja, ktoré je čistou, božskou energiou. Vnímať túto energiu, stav ideálnej jednoty s božským, je možné rôznymi praktikami ezoteriky, teda astrológie, alchýmie, mágie či špiritizmu, stavov rozšíreného vedomia, techník holotrópneho dýchania. Originalita, istá ahistorickosť, nadčasovosť, transnacionálnosť, planetárnosť, univerzalita, encyklopedičnosť, „transverzálnosť" a v konečnom dôsledku postmoderná pluralita New Age väzí aj v tom, že opomína monistickú normatívnosť tradičného náboženstva, absentuje tu jeden záväzný kánon viery, jedna Kniha, jeden katechizmus, jeden pontifik či kňaz, jedna inštitúcia, jedna cesta ku spáse, jedno desatoro, jeden boh.

Novopohanstvo – pod tradíciou novopohanstva rozumieme návrat k predkresťanským európskym náboženským systémom. Tento návrat môže byť verný jednej európskej tradícii /Keltom, Germánom, Baltoslovanom, Grékom a pod./, alebo sa môže pokúšať preberať rôzne prvky zo všetkých týchto tradícií, ale aj z antických kultov. V posledných desaťročiach cesta za pohanstvom ale nie je len cestou do minulosti, ale vedie i k objavovaniu hodnôt v mimoeurópskych nekresťanských náboženstvách na predpísomnom stupni vývoja. V týchto náboženstvách je oceňovaná predovšetkým úloha šamana /odtiaľ šamanizmus ako smer novopohanstva/. Vedomé prihlásenie sa k tejto novopohanskej tradícii mení i konotáciu slova „pohan". Kým bežne je toto označenie skôr nadávkou tým, ktorí neprijali monoteistické náboženstvá /*lat. paganus – vidiečan/*, novopohania sa k tomuto pomenovaniu s hrdosťou hlásia. Vyjadrujú tým spravidla i protest proti väčšinovej a historicky kresťanskej spoločnosti. Zážitok oslobodenia od formujúceho vplyvu kresťanskej civilizácie tvoria typické útvary novopohanstva, ako sú voľné bratstvá, klany, „rodiny", háje či krby; centrom spoločného náboženského života sú slávnosti, na ktoré sa tieto voľné spoločenstvá schádzajú. Tejto slobodomyseľnosti dnes vyhovuje internet, typické médium novopohanskej komunikácie.

Numinózny */lat. numen – pokyn, rozkaz, božstvo, božská priazeň/* – nadprirodzený, nevysvetliteľný, tajuplný.

Nuncius /*lat. nuntius – posol*/ – stály diplomatický zástupca Vatikánu v hlavných mestách štátov, ktoré s ním udržiavajú diplomatické styky, pričom táto funkcia je zvyčajne spätá aj s „dozorom" nad katolíckou cirkvou v danej krajine. Zodpovedá hodnosti veľvyslanca (internuncius). V štátoch, ktoré neudržiavajú s Vatikánom diplomatické styky, funkciu nuncia pri katolíckej cirkvi môže mať pápežský legát.

Odluka cirkvi od štátu – znamená stav, keď cirkev nie je súčasťou štátneho systému a má postavenie súkromnej inštitúcie. Kým vo väčšine štátov majú cirkvi štatút neziskovej neštátnej organizácie, Československo pri svojom vzniku nadviazalo na rakúsko–uhorskú náboženskú legislatívu. V tej rímskokatolícke náboženstvo bolo štátnym náboženstvom (s povinnou výučbou náboženstva na školách !); rovnako bolo za 1. ČSR. Ani po 2. svetovej vojne nebola odluka cirkvi od štátu formálne realizovaná. Po februári 1948 boli cirkvi vyvlastnené (1949) a pod priamym štátnym dozorom, ktorý uskutočňovali štátom určení cirkevní tajomníci. Na výkon činnosti duchovného bol nutný štátny súhlas. Postavenie duchovných ako štátom platených osôb zostalo dosiaľ zachované. Ak zoberieme do úvahy zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností, môžeme konštatovať, že SR vo vzťahu štátu a cirkvi zachováva model asymetrický, t. j. štát je laický a bezodlukový.

Okultizmus */lat. occultus – skrytý, tajný/* – súhrnný názov na označenie teórie a praxe súvisiacej s hľadaním údajného možného spojenia tohto sveta s nadprirodzenými bytosťami pomocou tajných či neznámych síl, zaoberá sa vzťahmi týchto magických síl človeka k vonkajšiemu svetu. Člení sa na parafyziku, parapsychológiu, telekinézu, telepatiu, levitáciu, špiritizmus.

Opát */lat. abbas/* **–** predstavený kláštora v tých reholiach, ktorých kláštory sú samostatnými jednotkami a rehoľníci majú v nich trvalé umiestnenie, napr. benediktíni, cisterciáni /na rozdiel od rehолí, ktorých členovia môžu byť v rámci svojej rehole voľne premiestňovaní z jedného kláštora do iného, ako františkáni, dominikáni a i./.

Opus dei /*lat. opus – dielo, deus – boh/* – Dielo Božie; štatút sekulárneho inštitútu zasväteného života malo na svojom začiatku združenie Kňazská spoločnosť svätého Kríža a Opus dei, známe pod skratkou Opus dei, ktoré v roku 1928 založil španielsky kňaz Josemaría Escrivá de Balaguer /1902 – 1975/. Jeho cieľom bolo zapojiť laikov do práce pre cirkev, pričom svoje zamestnanie chápali ako cestu ku svätosti. V r. 1982 pápež Ján Pavol II. povýšil Opus dei na osobnú prelatúru, t. j. na inštitúciu poverenú zvláštnymi úlohami a podliehajúcu priamo rímskej kongregácii pre biskupov. V r. 2002 bol Escrivá blahorečený /blahoslavený/. Isté pochybnosti nad organizáciou vyvolávajú jej zreteľné sympatie voči pravicovým diktátorským režimom, jednak samotná idea posväcovania bežnej práce.

Oratórium */lat. orator – rečník, kázateľ/* – 1. Rozsiahla hudobná skladba pre sólový spev, zbor a symfonický orchester, zvyčajne náboženského charakteru. 2. Kaplnka, modlitebňa /ako verejný priestor alebo umiestnená na hrade, zámku, v rezidenciách vysokej hierarchie/ alebo priestor v kostole či chráme, oddelená /ý/ od ostatných veriacich a umiestnená na boku presbytéria /hlavného oltára/. Bola určená pre šľachtických patrónov kostola alebo rehoľníkov.

Ordinár */lat. ordinare – ustanoviť/* – v rímskokatolíckej cirkvi biskup, pretože má právo ordinácie, t. j. vysvätenia /konsekrácie/ na kňaza.

Ortodoxia */gr. ortodoxia – správna mienka/* – 1. Pravovernosť, absolútny súhlas a často dogmatické ľpenie na vierouke cirkvi alebo náboženskej spoločnosti. S ortodoxnými

jednotlivcami alebo skupinami sa stretávame vo všetkých náboženských systémoch. 2. Ortodoxnou je tiež nazývaná pravoslávna cirkev.

Panislamizmus */gr. pan – všetko/* – pôvodne nábožensko-politické hnutie zamerané na zjednotenie všetkých moslimov v spoločnom štáte, integrácia pod jednou politickou, náboženskou a právnou autoritou, ktorú reprezentoval chalifa. Tvorcom nosných ideí panislamizmu bol reformátor al-Afgáni /1839 – 1897/. V aktuálnej prítomnosti p. je snaha o čo najväčšie pokrytie glóbu islamom zvyčajne v konfrontácii s kresťanskou kultúrou Západu.

Panteón */gr. pantheon – chrám zasvätený všetkým bohom/* – 1. Antický chrám, ktorý v starovekom Grécku a Ríme bol zasvätený všetkým bohom. 2. Budova alebo interiér určený k pochovávaniu alebo na pamäť významných osobností. 3. Súhrn všetkých bohov /bohýň/ konkrétnej náboženskej svetovej či národnej polyteistickej sústavy, resp. rodového alebo kmeňového kultu.

Pastor */lat. pastor – pastier/* – pomenovanie kňaza v protestantských cirkvách. Na rozdiel od pravoslávnych a katolíckych kňazov pastori nie sú považovaní za darcov či nositeľov milosti božej, pretože protestantizmus odmieta kňažský stav ako sprostredkujúci článok medzi bohom a svetom. Pastor preto nemá alebo takmer nemá osobitné výsady a jeho spôsob života sa nelíši od života radových veriacich.

Patriarcha*/gr. patriárches – praotec, zakladateľ rodu/* – 1. Vo všeobecnom zmysle praotec, zakladateľ rodu – tento názov pochádza zo Starého zákona. 2. Titul hlavy pravoslávnej /pravoslávnych/ cirkvi. 3. Vo svetovom katolicizme titul predstaviteľov východných uniatskych cirkví.

Pentateuch */gr. hé pentateuchos biblos – päťzvitková kniha/* – názov, ktorým sa pomenúva prvých päť kníh Starého zákona, 5 kníh Mojžišovych: Genezis, Exodus, Levitikus, Numeri, Deuteronomium. Židia nazývali tieto spisy Tóra a pokladali ich za fundament náboženského, súkromného i verejného života, t. j. za závažnejšie ako ostatné starozákonné spisy. Definitívna redakcia Pentateuchu bola dotvorená okolo polovice 5. storočia pred Kristom.

Perun */poľ. Piorun, slov. Parom, lit. Perkunas – hrom/* – najvyššie božstvo východných Slovanov, „štátne“ božstvo Kyjevského štátu do čias prijatia kresťanstva, hromovládca – boh trestajúci, ničivý a strašný, uctievaný aj ako darca životadarnej vlahy.

Pieta */lat. pietas – súcit, zbožnosť, oddanosť/* – 1. Maliarske lebo sochárske spodobenie plačúcej Panny Márie s telom Krista v náručí, ktoré bolo sňaté z kríža. Niekedy je pri nej svätý Ján. 2. Zbožná úcta.

Pietizmus */lat. pietas – zbožnosť/* – v istom zmysle mystický, antiintelektuálsky smer, nachádzajúci sa v opozícii voči ortodoxnému protestantizmu 17. – 18. storočia. P. zdôrazňoval potrebu osobného prežívania boha, náboženské cítenie staval nad náboženské dogmy, zavrhoval cirkevnú obradnosť, pričom osobné precítenie boha – podľa pietizmu – pomáha človeku upevniť mravné zásady a získať božiu milosť. Po rozkvete p. medzi rokmi

1675 – 1740 nasledoval jeho úpadok, čo sa prejavilo najmä v tom, že epigóni p. sa vzdali dialógu s vtedajším osvietenstvom.

Pohanstvo */lat. paganus – vidiečan/* – v kresťanskej literatúre týmto termínom označovali /zvyčajne hanlivo/ apologéti kresťanstva predkresťanské, nekresťanské polyteistické náboženstvá a kulty.

Pontifikát */lat. pontifex – člen kňažského kolégia pontifikov/* – duchovno-cirkevná moc rímskeho pápeža, obdobie, kedy vykonáva úrad ako pontifex maximus /najvyšší kňaz/, pontifex summus /pápež/.

Predestinácia al. **Predurčenie***/lat. predestinato/* – jedna zo základných dogiem kresťanstva, islamu a judaizmu, podľa ktorej život a koniec človeka už vopred určuje vôľa božia. Medzi kresťanskými teológmi tak vyvstal problém vzťahu slobody človeka a božského predurčenia /nevyhnutnosti/. Katolicizmus daný „spor“ rieši kompromisom, kým protestantské smery, resp. kalvinizmus hovorí o absolútnom predurčení.

Prímas */lat. primus – najprednejší/* – titul arcibiskupa stojaceho na čele cirkevnej provincie, prvý – hlavný arcibiskup v krajine.

Profánny */lat. profanus/* – svetský, sekulárny, hriešny, nemravný, pohanský, neposvätený.

Prorok */gr. profétés, pro – pred, v mene koho, čoho; fémi – hovorím/* – ten, kto hovorí v mene božom. Ak v bežnej reči prorok je ten, kto predpovedá alebo je vedený zámerom predpovedať budúcnosť, v Biblii je to ten, kto jasne vidí prítomnosť a jej dôsledky pre budúcnosť, rozlišuje, aká voľba je ideálna podľa Hospodina. Dar proroctva je dôsledkom nadprirodzených znamení, božích vnuknutí. Prorokov – popri judaizme a kresťanstve – pozná aj islam; tu je existencia prorokov znakom štedrosti Allaha. V nebiblických náboženstvách takisto „úradovali“ proroci, napr. u starých Grékov a Rímanov proroctvo /*orákulum/* bolo odpoveďou, ktorú bohovia prostredníctvom veštcov alebo veštkýň dávajú na položenú otázku /*augurovia* – zbor veštcov v starom Ríme, ktorý spoznával vôľu bohov podľa letu vtákov; *haruspikovia* – podľa zvieracích vnútorností; *pyromantia* – podľa ohňa; *chiromantia* – veštenie z ruky; *astrológia* – podľa nebeských telies; *bibliomantia* – z posvätných kníh, atď./

Proselyta /*gr. prosélytos – novo obrátený na vieru/* – proselytmi boli ľudia, ktorí sa nenarodili ako Židia, ale prijali židovské náboženstvo a dali sa obrezať. V súčasnom jazyku sa – v náboženskom zmysle slova – za proselytu označuje človek novo obrátený na vieru vôbec; ten, kto nanovo prijal náboženskú vieru alebo aktuálne prestúpil k inému vyznaniu. Vlastnosti a správanie späté s takýmto zvratom, teda novou spoločenskou príslušnosťou /k cirkvi, sekte, politickej strane, atď./, sa označujú ako proselytstvo či proselytizmus.

Rabbi */hebr. rab – veľký, vynikajúci, rabbi – pán, učiteľ/* – čestný titul židovského „učiteľa zákona“ a sudcu judaistickej obce, judaistický teológ.

Rituál – súhrn predpisov alebo kniha, v ktorej sú obrady zakotvené, liturgická kniha pre kňaza, v ktorej sa nachádzajú predpisy a texty „vysluhovania“ všetkých obradov /napr. Rituale Romanum v rímskokatolíckej cirkvi/.

Rítus */lat. ritus – obrad/* – obrad, zvyklosť, súhrn náboženských úkonov spojených s náboženským kultom a vykonávaných väčšinou podľa určitých pravidiel, ktoré sa ustálili zvykom a tradíciou alebo sa pevne ustanovili cirkevnou autoritou. Podľa rozdielnosti obradov sa od seba odlišujú jednotlivé cirkvi. V tomto zmysle hovoríme napr. o ríte východnom a ríte západnom. Obrady sú hlavnou formou vonkajšieho prejavu náboženstva. S obradmi je spojené udeľovanie všetkých sviatostí, pobožnosti a sviatky.

Sakralizácia /lat. sacrum – posvätná vec/ – posvätnosť, sposvätnenie, posväcovanie; v istom zmysle opak sekularizácie, t. j. znásobenie vplyvu náboženstva a cirkevných ustanovizní na všetky sféry a zložky života spoločnosti

Satan/satanizmus */hebr. sátán – protivník, odporca, žalobca/* – nemusí byť vždy chápaný osobne, ale iba ako symbol či reprezentant zla; iným označením pre tú istú osobnú či neosobnú silu je diabol /*gr. diabolos – ohovárač/*. Pod satanizmom sa skrýva množstvo rôznorodých javov, takže je problematické tento pojem zmysluplne vymedziť. Satanizmus /satanisti/ nemá spoločnú posvätnú knihu, vodcu, vieru. Náboženský satanizmus bol protestom západnej spoločnosti proti väčšinovému kresťanskému náboženstvu. Satanská biblia /1969, autor La Vey/ zvýšila záujem príslušníkov západného kontrakultúrneho hnutia o satanizmus a umožnila rozšírenie Cirkvi satanovej. Kultúrny satanizmus sa prejavuje vandalizmom a umeleckými výkonmi, ktoré zavrhujú tradičné hodnoty krásy, dobra, života. Mravný satanizmus hlása vieru v človeka, ktorý proti solidarite stavia egoizmus, proti odpúšťaniu spravodlivú odplatu, atď., t. j. brojí proti kresťanskej morálke.

Scientológia */lat. scientia – veda, gr. logos – náuka, slovo, „náuka o vedení“, angl. Scientology* alebo *The Church of Scietology/* – organizácia, ktorá si vytýčila ako program štúdium ľudského ducha vo vzťahu k sebe, k ľuďom, k Univerzu, ako štúdium najvyššieho Bytia a najvyšších schopností indivídua. Založil ju L.R.Hubbard /1911 – 1986/. Učenie i prax s. kladie dôraz na uzdravovanie, je priamym pokračovaním Buddhovho učenia a gnostických koncepcií spásy. Jedným z najdôležitejších cieľov s. je dosiahnutie 8. dynamiky, t. j. prienik do Nekonečna, do Najvyššej bytosti, atď. Podla Hubbardových spisov a inštrukcií jadrom náuky je viera v duchovnú bytosť mimozemkho pôvodu /thétany/, ktorá zostúpila do hmoty a pri prechode mnohými minulými životmi zabudla na svoj božský pôvod. Thétanom, ktorý má božské schopnosti /vysokú inteligenciu, absolútne zdravie a pod./ je každý človek. Jeho schopnosti sú obmedzené len zábranami myslenia z minulých životov a z terajšieho prítomného života, predovšetkým z jeho prenatálneho a detského obdobia. Vhodnými metódami sa môžeme týchto zábran myslenia zbaviť a stať sa tzv. clearem; nastupujeme cestu tzv. operujúceho thétana k pôvodnému božstvu. Ku prvému kontaktu so scientológmi dochádza spravidla prostredníctvom niektorého miestneho dianetického centra.

Schizma */gr. schizma – rozkol/* – cirkevný rozkol, t. j. vytvorenie novej cirkvi, náboženského smeru či sekty, prípadne roztržka vo vnútri cirkvi samotnej. K najznámejším schizmám v dejinách kresťanstva patrí vznik tzv. monofyzitských cirkví v 5. st. n.l., východná schizma v r. 1054, keď sa kresťanstvo rozdelilo na východnú /pravoslávnu/ a západnú

/rímskokatolícku/ cirkev, reformácia v 16. storočí – vznik cirkví luterského a reformovaného /kalvínskeho/ typu.

Sibylla */gr. veštkyňa/* – v starovekom Grécku a Ríme tak volali ženu, ktorá v stave extázy mala videnia a veštila. Pod názvom Sibylline knihy vydávali veštby anonymní autori, nielen Gréci a Rímania, ale aj židia a kresťania, častokrát so silným sociálnym a politickým nábojom, a to až do dnešných čias.

Slobodomurárstvo */angl. freemasons/* – medzinárodné spoločensko–etické hnutie s filantropickým zameraním, odroda voľnomyšlienkárstva, náboženstvo–mystického a sprvoti antiklerikálneho zamerania. Združuje príslušníkov rôznych národností, politických i náboženských smerov. Základnou podmienkou pre prijatie do niektorej lóže /líšia sa tajným a symbolickým rituálom/ je viera v boha – „veľkého architekta vesmíru" – a v nesmrteľnosť duše.

Soteriológia */gr. soteria – spása, vykúpenie/* – teologická disciplína pojednávajúca o spáse.

Spiritualizmus */lat. spiritualis – duchovný/* – 1. V širšom zmysle termín na označenie idealizmu. 2. Učenie o duchovnom prazáklade sveta, je blízky mysticizmu a podporujú ho špiritisti. Ku spiritualistom býva zaraďovaný Platón /?/, scholastici, Bergson /?/, ruský filozof V.S.Solovjev.

Svätí – v katolíckej cirkvi a vo východných cirkvách osoby z radov veriacich, ktoré dosiahli hrdinský stupeň cnostného života a boli autoritou cirkvi kanonizované, resp. podstúpili mučenícku smrť pre vieru. Do pantheónu s. sa dostali i postavy novozákonné /Panna Mária, apoštoli/, učitelia cirkvi, zakladatelia reholí, mnísi, pustovníci, laici, atď.

Svetová rada cirkví – vedúci orgán, najvyššia medzinárodná inštitúcia súčasného zjednocovacieho hnutia protestantských a pravoslávnych cirkví /ekumenizmus/, ku ktorým sa pridala i cirkev starokatolícka. SRC má vyše 260 členských cirkví z 90 štátov, sídli v Ženeve. Zo Slovenska členmi SRC sú: Slovenská evanjelická cirkev a. v., Pravoslávna cirkev a Reformovaná kresťanská cirkev. Ustanovujúce zasadnutie SRC sa uskutočnilo v Amsterdame r. 1948. Jej poslaním – ako medzicirkevnej, nadnárodnej oragnizácie – je koordinovať činnosť uvedených cirkví, tlmočiť ich názory na medzinárodnom fóre, usilovať o prekonanie nielen vieroučných rozdielov, ale predovšetkým pokúsiť sa o akčnú jednotu pro riešení problémov globálneho sveta – hlad, choroby, vojny, AIDS, devastácia prírody, rasizmus, atď.

Syllabus bludov */lat. syllabus – prehľad, ukazovateľ/* – Syllabus complectens praecipuos nostrae aettatis errores /Úplny zoznam hlavných omylov našich čias/, zoznam 80 „bludných téz", ktoré vydal pápež Pius IX. 8.12.1864 ako doplnok encykliky Quanta cura a kde odsudzuje najrôznejšie fenomény modernej sekulárnej doby /racionalizmus, ateizmus, panteizmus, liberalizmus.../.

Synod */gr. synodos – zhromaždenie, rus. sinod/* – 1. Najvyšší orgán správy ruskej pravoslávnej cirkvi zriadený cárom Petrom I. v r. 1721 namiesto zrušeného patriarchátu,

pričom pretrval do jeho obnovenia, t. j. do r. 1917. 2. V dnešných pravoslávnych cirkvách poradný orgán hlavy cirkvi /metropolitu/ zložený väčšinou z biskupov.

Synoda – 1. V rímskokatolíckej cirkvi poradný orgán pápeža so sídlom vo Vatikáne, jeho členmi sú predsedovia biskupských konferencií jednotlivých štátov. 2. V protestantských cirkvách je to vrcholné zhromaždenie duchovných i svetských hodnostárov, resp. svetských dozorcov cirkvi určitej krajiny, ktorá rozhoduje o otázkach vierouky, organizácie a cirkevnej disciplíny.

Šalóm */hebr. pokoj, gr. eiréné – mier/* – v Biblii neoznačuje výlučne „pokoj“, „mier“ v dnešnom zmysle slova, ale aj hmotný blahobyt, spokojnosť, šťastie, zdravie, dlhý život, úspech v podnikaní a pod. Izraeliti však boli presvedčení, že š. je v každom spomenutom prípade božím darom. Š. je teda predovšetkým náboženský pojem, i keď jeho ovocím môže byť aj hmotný blahobyt. Pokoj je výsledkom a znamením Jahveho spásy. Pozdravy ako „Pokoj vám“! a „Choď v pokoji“ znamenajú v neskoršom judaizme želanie božieho požehnania.

Šaria */arab. správna cesta vedúca k cieľu, predpis/* – boží zákon v islame. V zmysle božieho zákona sa šaria chápe ako správna cesta hodná nasledovania. Základ š. predstavuje Korán a Sunna, nadstavbu právna veda /fikh/, v rámci ktorých ulemovia /ulamá/ vyvinuli systém pravidiel a noriem determinujúci život moslima od kolísky po hrob. Sú to pravidlá určujúce vzťah človeka k bohu, vzájomné vzťahy v rámci ummy, rodinnú a spoločenskú morálku, atď. Ustanovenia š. sa dotýkajú mohamedána a jeho života ako celku, ich porušenie sa prísne trestá o to viac, že pravoverný islam – podobne ako judaizmus – nerozlišuje medzi sférou svetskou a náboženskou, skutočnosť oplýva mocou a vôľou Allahovou; v tomto zmysle mohamedánstvo neakceptuje a „nepozná“ pojem i samotný proces sekularizácie.

Šintoizmus */japon. šinto – cesta bohov/* – japonská národná náboženská sústava, ktorá vznikla z rodových a kmeňových kultov /kult prírody, kult predkov, mágia, animizmus/. V roku 1868 bol šintoizmus prehlásený za štátne náboženstvo /do r. 1946/. Jadro š. tvorí kult početných kami /duchov/, ktorí pôvodne žili v zvieratách, rastlinách, predmetoch, prírodných javoch. Súčasťou š. bolo i učenie o božskom pôvode japonského národa. Niektoré obrady a predstavy prevzal š. z buddhizmu.

Špiritizmus */lat. spiritus – duch, angl. spirits – duchovia/* – viera v duchov, viera, že je možné stýkať sa s duchmi /s dušami mŕtvych/. Duchovia sa prejavujú prostredníctvom médií /*lat. medium – prostredie, prostredník,* t. j. prostredník medzi „záhrobným“ a pozemským životom/, a to rozličnými zvukmi, otváraním a zatváraním dverí, dvíhaním stola a pod. Špiritizmus je praxou okultizmu, pretože špiritisti vyvolávajú duchov, existenciu ktorých okultisti teoreticky dokazujú a vysvetľujú. Š. „hľadá“ svoj pôvod v animistických predstavách o duši a duševnom živote.

Tabu */polynéz./* – 1.Vznešená bytosť, nebezpečný alebo posvätný predmet u niektorých „primitívnych“ kmeňov, ktorého meno sa nesmie vysloviť zo strachu, aby sa tým neprivolalo nešťastie; 2. Zákaz alebo obmedzenie opierajúce sa o sankcie náboženského a spoločenského charakteru, ktorých porušenie sa primerane priestupku trestá. Často sa týka sexu, incestu,

smrti, jedla a pod. Porušenie tabu je závažný priestupok znamenajúci stratu ochrany bohov, spoločenskú diskrimináciu či doslova ostrakizáciu.

ThDr. /*lat. theologiae doctor/* – skratka pre akademický titul doktora teológie.

ThLic. */lat.licentia – voľnosť, sloboda, neobmedzenosť/* – skratka pre akademickú hodnosť licenciátu z teológie; hist. na stredovekých univerzitách akademická hodnosť medzi bakalárom a doktorom, dnes sa udeľuje licenciát iba z teológie. Na stredovekej univerzite sa licenciát získaním grádu staval členom fakulty, ktorej grádus získal a umožňoval mu na univerzite slobodne vyučovať. Bol predstupňom doktorátu a vzhľadom k vysokým nákladom na získanie doktorátu sa väčšina učiteľov univerzity s týmto grádom uspokojila. Tento systém pretrval na mnohých teologických fakultách, kde sa po získaní filozofického vzdelania /2 – 3 roky/ a následne teologického /3 roky/ získava licenciát po ďalších dvoch rokoch špecializovaného štúdia.

Tóra */hebr. učenie, zákon/* – hebrejský názov 5 kníh Mojžišovych /Pentateuch/, resp. židovské posvätné zvitky z kože, na ktorých je napísaný Pentateuch.

Transcendencia */lat. transcendo – prekračovať, presahovať/* – filozofický pojem, ktorý ako jeho opozitum – imanencia **–** predpokladá rozdelenie alebo rozlišenie reality na dve sféry: zemskú a nadzemskú, prirodzenú a nadprirodzenú, viditeľnú a neviditeľnú. V katolíckej teológii sa termínom t. označuje charakteristická vlastnosť boha spočívajúcu v tom, že absolútne presahuje stvorený svet a je od neho nezávislý.

Unitári */lat. unitas – jednota/* – kresťania, ktorí odmietajú základnú dogmu ostatného kresťanstva – ideu jedného boha v troch osobách alebo ideu trojjedinosti boha. Sú známi aj pod menom antitrinitári */gr. anti – proti, lat. trinitas – trojica/*. S odmietaním trojice spájajú aj odmietnutie božského pôvodu Krista. Boha, ktorého uznávajú a rešpektujú, si predstavujú ako „svetový rozum“ a stotožňujú ho s prírodou.

Vatikánsky štát */lat. Status Civitatis Vaticanae, tal. Status della Citta del Vaticano/* – teokratický štát, sídlo pápeža a ústredných inštitúcií, ktoré riadia činnosť svetovej, univerzálnej, nadnárodnej rímsko-katolíckej cirkvi a cirkví východných – uniatskych. Jeho počiatky, resp. počiatky 1. pápežského štátu sa datujú do 8. st., pretrval až do roku 1870, kedy sa stal súčasťou zjednoteného talianskeho kráľovstva. V dnešnej podobe existuje od roku 1929, vtedy vznikol uzavretím Lateránskych dohôd medzi Piom XI., úradom Svätej stolice a vládou talianskeho štátu. V. š. má svoju administratívu, štátne občianstvo, súdnictvo, menu. Zahraničnú politiku vedie štátny sekretár, vnútornú správu guvernér.

Vulgáta */lat. vulgatus – všeobecne rozšírený/* – názov, ktorým sa od 16. storočia označuje Hieronymov (340 – 420) latinský preklad Biblie. Hieronymus na žiadosť pápeža urobil v r. 383 – 384 na základe gréckych rukopisov revíziu starého latinského prekladu evanjelií. V rokoch 393 – 406 preložil z hebrejčiny mnohé knihy Starého zákona. Čiastočne opravené a revidované preklady sv. Hieronyma používa katolícka cirkev dodnes. Po 2. vatikánskom koncile /1962 – 1965/ na žiadosť pontifika Pavla VI. /najvyšší pontifik v rokoch 1963 – 1978/ bola Vulgáta revidovaná a v liturgii sa používa upravený text, tzv. Neovulgáta.

Zakát */arab.* tiež *sadaka/* – almužna ako jedna z 5 základných povinností moslima. Islamské právo /fikh/ chápe z. ako vrátenie časti majetku, ktorý boh umožnil veriacemu získať. Z. zaviedol ešte prorok Mohamed, aby zmiernil sociálnu nerovnosť vo vnútri náboženskej obce, ummy. Odvádzala sa každoročne tými dospelými členmi ummy, ktorých majetok presiahol zákonom stanovemé minimum.

Žalmy /*gr. psalmós – žalm, pieseň chválospev*/ – náboženské piesne sprevádzané hrou na strunový nástroj. Ž. sú hebrejské básne zložené podľa osobitých formálnych a metrických pravidiel. Sú v nich vyjadrené najzákladnejšie postoje človeka voči bohu – chvála, vďaka, prosba, dôvera, kajúcnosť, atď. Z predhistorických čias sa zachovali ž. v babylónskej a akkádskej literatúre. V biblickom Starom zákone sa pre knihu ž. zaužíval názov žaltár. Je to zbierka 150 nábožných piesní, kde sa boh obracia na človeka a rovnako človek na boha. Najčastejšie /73 – krát/ sa za autora žaltára označuje židovský kráľ Dávid.

Židokresťania – názov, ktorým sa označujú kresťania prvotnej cirkvi pochádzajúcej zo židovstva či už palestínskeho alebo helenistického. Židovskí konvertiti žijúci v diaspóre pomerne skoro zanechali predchádzajúce zvyky Zákona /rozumej Starého zákona/, kým palestínski židokresťania sa aj po obrátení istý čas pridržiavali predpisov Zákona, najmä obriezky. Na začiatku 2. st. n. l. niektoré pozostalé skupiny ž. v Palestíne sa dostali pod vplyv židovského gnosticizmu a boli vylúčení z kresťanskej cirkvi /napr. ebioniti/.

LITERATÚRA

ANTES, P. 2001. Islám v době Muhammadově. In: *Dějiny religionistiky. Antologie.* Zostavili Horyna, B. a Pavlincová, H. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s. 79 – 83. ISBN 80-7182-123-3.

ARMSTRONGOVÁ, K. 1996. *Dějiny Boha.* Praha: Argo. ISBN 80-7203-050-7.

BECKER, U. 2007. *Slovník symbolů.* Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-284-3.
Blackwelova encyklopedie moderního křesťanského myšlení. 2001. Ed. A. E. McGrath. Praha: Návrat Domu. ISBN 80-7255-043-8.

BONDY, E. 1995. *Buddha*. Praha: DharmaGaia. ISBN 80-85905-09-4.

BUNČÁK, J. 2001. Religiozita na Slovensku a v stredoeurópskom rámci. In: *Sociológia.* Roč. 33, r. 2001, č. 1, s. 47 – 69. ISSN 0049-1225.

BURUMA, I. 2012. *Krocení bohů. Náboženství a demokracie na třech kontinentech.* Brno: CDK. ISBN 978-80-200-2040-6.

DEMJANČUKOVÁ, D. 2003. *Teorie a dějiny náboženství.* Dobrá voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk. ISBN 80-86473-43-0.

DURKHEIM, E. 2005. Definice náboženských jevů a náboženství. In: Lužný, D.: *Řád a moc. Vybrané texty ze sociologie náboženství.* Brno: MU, s. 99 – 121. ISBN 80-210-3043-7.
ELIADE, M. – CULIANU, I. P. 1993. *Slovník náboženství.* Praha: Český spisovatel. ISBN 80-202-0438-5.

ELIADE, M. 1994. *Posvátné a profánní.* Praha: Česká křesťanská akademie. ISBN 80-85795-11-6.

FILIPI, P. 1998. *Křesťanstvo: historie, statistika, charakteristika křesťanských církví.* Brno: CDK. ISBN 80-85959-35-6.

FOUILLOUX, D. – LANGLOIS, A. – LE MOIGNÉ, A. – SPIESS, F. – THIBAULT, F. – TRÉBUCHON, R. 1992. *Slovník biblické kultury.* Praha: EWA. ISBN 80-900175-7-6.

FRANEK, 2009. *Judaizmus. Kniha o Židovskej kultúre, histórii a náboženstve*. Bratislava: Marenčin PT. ISBN 978-80-8114-010-5.

FRANZEN, A. 1992. *Malé církevní dějiny.* Praha: Zvon. ISBN 80-7113-008-7.

FROMM, E. 1997. *Člověk a psychoanalýza.* Praha: Aurora. ISBN 80-85974-18-5.

GECSE, G. – HORVÁTH, H. 1990. *Malý lexikon Biblie.* Bratislava: Spektrum. ISBN 80-218-0038-0.

GEREMEŠOVÁ, G. 1998. *Dejiny náboženstva a cirkví. (Terminologické penzum).* Prešov: FHPV PU v Prešove. ISBN 80-88722-35-7.

GEREMEŠOVÁ, G. 2007. *Náboženstvo vo filozofickej reflexii.* Prešov: FHPV PU v Prešove. ISBN 978-80-8068-605-5.

GLASENAPP, H. 2009. *Päť svetových náboženstiev*. Bratislava: Talentum. ISBN 978-88979-60-9.

GUARDINI, R. 1992. *Konec novověku. Pokus o orientaci.* Praha: Vyšehrad. ISBN 80-7021-055-9.

HALÍK, T. 2006. *Prolínání světů*. Praha: Lidové noviny. ISBN 80-7106-834-9**.**

HALÍK, T. 2004. *Vzýván i nevzýván. Evropské přednášky k filozofii a sociologii dějin křesťanství.* Praha: Lidové noviny. ISBN 80-7160-692-3.

HALLAM, E. 1998. *Bohové a bohyně*. Praha: Knižní klub. Balios. ISBN 80-7176-902-9.

HAVELKA, M. 2010. *Ideje – dějiny – společnost. Studie k historické sociologii vědění.* Brno: CDK. ISBN 978-80-7325-220-5

HEJNA, D. 2010. *Náboženství a společnost. Věda o náboženství a její historické kořeny.* Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2427-0.

HELLER, J. – MRÁZEK, M. 1988. *Nástin religionistiky. /Uvedení do vědy o náboženstvích/.* Praha: Kalich.

HERVIEU-LÉGER, D. 2008. Náboženství v ultramoderních společnostech: ztráta, návraty a proměny. In: *Národ a náboženství v době globalizace. Přednášky pronesené ve Francouzském institutu v Praze v roce 2007 v rámci cyklu ROZUMĚT SVĚTU.* P. Rosanvallon/ E. Cohen/ D. Hervieu-Léger/ A. Meddeb/ P. Bruckner/ P. Hassner. Praha: UK, s. 66 – 74. ISBN 978-80-246-1516-5.

HESSE, H. 1997. *Siddhártha. Indická báseň.* Bratislava: Slovenský spisovateľ. ISBN 80-220-0739-0.

HORYNA, B. – PAVLINCOVÁ, H. 2001. *Dějiny religionistiky. Antologie.* Olomouc: Nakladatelství Olomouc. ISBN 80-7182-123-3.

HORYNA, B.1994. *Úvod do religionistiky*. Praha: Oikúmené. ISBN 80-85241-64-1.

JOHNSON, P. 1995. *Dějiny židovského národa.* Praha: Rozmluvy. ISBN 80-85336-31-6.

KANT, I. 1996. Čo je osvietenstvo. In: FÜRSTOVÁ, M. – TRINKS, J.: *Filozofia.* Bratislava: SPN, s. 136 – 137. ISBN 80-08-00279-4.

KEENE, M. 2003. *Svetové náboženstvá.* Bratislava: Ikar. ISBN 80-7118-480-2.

KOLEKTÍV AUTORŮ. 1998. *Filosofický slovník.* Red. B. Horyna, J. Štěpán, I. Blecha, P. Šaradín. Olomouc: Nakladatelství Olomouc. ISBN 80-7182-064-4.

KOMOROVSKÝ, J. a kol. 1997. *Religionistika a náboženská výchova. Terminologický a výkladový slovník.* Bratislava: Vydavateľstvo F. R. G. spol. s r. o. ISBN 80-85508-362.

KOMOROVSKÝ, J. 1994. *Religionistika: Veda o náboženstvách sveta a jej pomocné disciplíny*. Bratislava: UK. ISBN 80-223-0823-4.

Korán. 1972. Praha: Odeon.

KREJČÍ, J. 2002. *Postižitelné proudy dějin.* Praha: Slon. ISBN 80-86429-09-1.

KÜNG, H. 2013. *Ježíš.* Brno: Barrister & Principal. ISBN 978-80-7485-001-1.

KÜNG, H. 2006. *Po stopách světových náboženství.* Brno: CDK. ISBN 80-7325-059-4.

Lao – c´. 1993. *O ceste Tao a jej tvorivej energii Te.* Bratislava: HEVI. ISBN 80-85518-17-1.

LUCKMANN, T. 2005. Privatizace náboženství a morálky. In: Lužný, D.: *Řád a moc. Vybrané texty ze sociologie náboženství.* Brno: MU, s. 253 – 263. ISBN 80-210-3043-7.

LUŽNÝ, D. 1999. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace.* Brno: MU. ISBN 80-210-2224-8.

LUŽNÝ, D. 1997. *Nová náboženská hnutí.* Brno: MU. ISBN 80-210-1645-0.

LYON, D. 2002. *Ježíš v Disneylandu. Náboženství v postmoderní době.* Praha: Mladá fronta. ISBN 80-204-0941-6.

MAIER, H. 2014. *Svět bez křesťanství – co by bylo jinak?* Brno: CDK. ISBN 978-80-7325 - 330-1.

MICKLETHWAIT, J. , WOOLDRIDGE, A. 2014. *Bůh se vrací. O tom, jak globální oživení víry mění svět.* Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-696-8.

New Age. 2005. Ed. M. Moravčíková. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví. ISBN 80-8909-61-90.

NIETZSCHE, F. 2003. *Antikrist. Pokus o kritiku kresťanstva.* Bratislava: Iris. ISBN 80-89018-46-7.

Nová religiozita. 2011. Eds. M. Moravčíková, K. Nádaská. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví. ISBN 978-80-89096-52-7.

PADEN, W. E. 2002. *Bádaní o posvátnu. Náboženství ve spektru interpretací.* Brno: MU. ISBN 80-210-2977-3.

RAHNER, K. – VORGRIMLER, H. 1996. *Teologický slovník*. Praha: Zvon. ISBN 80-7113-212-8.

ŘÍČAN, P. 2002. *Psychologie náboženství.* Praha: Portál. ISBN 80-7178-547-4.

SLODIČKA, A. 2009. *Svetové náboženstvá vo filozofickom a religionistickom kontexte.* Prešov: Prešovská univerzita. ISBN 978-80-8068-968-1.
Sociálne encykliky. 1997. Trnava: SSV. ISBN 80-7162-203-6.
S*tát a církev v zemích EU.* 2002. Ed. G. Robbers. Praha: Academia. ISBN 80-200-0967-1.

ŠPAŇÁR, J. – HRABOVSKÝ, J. 1962. *Latinsko – slovenský slovník. Slovensko – latinský slovník.* Bratislava: SPN.

ŠTAMPACH, O. I. 1998. *Náboženství v dialogu. Kritické studie na pomezí religionistiky a teologie.* Praha: Portál. ISBN 80-7178-168-1.

ŠTAMPACH, O. I. 2008. *Přehled religionistiky.* Praha: Portál. ISBN 80-7367-384-3.

TAYLOR, C. 2013. *Sekulární věk. Dilemata moderní společnosti.* Praha: Filosofia. ISBN 978-80-7007-393-3.

Teologie 20. století. Antologie. Uspořádal K. J. Kuschel. Praha: Vyšehrad. ISBN 80-7021-074-5.

TIŽÍK, M. 2006. *K sociológiii novej religiozity. (Podoby zmeny náboženského života v 20. storočí).* Bratislava: UK. ISBN 80-223-2131-1.

TIŽÍK, M. 2011. *Náboženstvo vo verejnom živote na Slovensku.* Bratislava: Veda. ISBN 978-808-554-4725.

VÁCLAVÍK, D. 2007. *Sociologie nových náboženských hnutí.* Brno: MU. ISBN 978-80-86702-22-3.

VIDO, R. 2011. *Konec velkého vyprávění? Sekularizace v sociologické perspektivě.* Brno: CDK. ISBN 978-80-7325-266-3.

VOJTÍŠEK, Z. 2004. *Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice. Náboženství, církve, sekty, duchovní společenství.* Praha: Portál. ISBN 80-7178-798-1.
Vzťahy štátu a cirkví v Európe. Súčasné otázky a trendy na začiatku 21. storočia. 2008. Ed. L. Grešková. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví. ISBN 978-80-89096-32-9.

WAARDENBURG, J. 1997. *Bohové zblízka. Systematický úvod do religionistiky.* Brno: MU. ISBN 80-210-1445-8.

WERNER, K. 2008. *Encyklopedie hinduismu.* Bratislava: CAD Press. ISBN 978-80-88969-5.

WERNER, K. 2002. *Náboženské tradice Asie. Od Indie po Japonsko.* Brno: MU. ISBN 80-210-2978-1.

ZAVIŠ, M. 2008. *Repetitórium z religionistiky 1*. Bratislava: UK. ISBN 978-80-223-2554-7.

ŽALOUDEK, K. 1999. *Encyklopedie politiky.* Praha: Libri. ISBN 80-85983-75-3.

Názov: **RELIGIONISTIKA**

Autor: doc. PhDr. Gita Geremešová, PhD.

Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove
Rok vydanie: 2015
Vydanie: prvé
Náklad: 29 ks
Počet strán: 92
Tlač: GRAFOTLAČ PREŠOV, s. r. o.

ISBN 978-80-555-1265-5
EAN 9788055512655